H.as. 4321

H. A3.
4321

DE NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE BEZITTINGEN

ONDER HET BESTUUR VAN DEN

KOMMISSARIS GENERAAL DU BUS DE GISIGNIES.

(1826—1830).

DOOR

JHR. MR. H. VAN DER WIJCK.

Wijck, Nederl. Oost-Ind. Bezittingen

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1866.

22 A 5

37
A12

H. As.
4321

DE NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE BEZITTINGEN

ONDER HET BESTUUR VAN DEN

KOMMISSARIS GENERAAL DU BUS DE GISIGNIES.

(1826 — 1830.)

Bayerische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN

GEDRUKT BIJ GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

DE NEDERLANDSCHE

OOST-INDISCHE BEZITTINGEN

ONDER HET BESTUUR VAN DEN

KOMMISSARIS GENERAAL DU BUS DE GISIGNIES.

(1826—1830.)

DOOR

JHR. MR. H. VAN DER WIJCK.

'S GRAVENHAGE,

MARTINUS NIJHOFF.

1866.

Vol 60/156

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Met een enkel woord wensch ik, voor zoover dit niet in aanhalingen is geschied, rekenschap te geven van de bronnen, waaruit ik de stof tot mijn proefschrift heb geput.

De meest oprechte dankbaarheid noopt mij, dit te doen.

Zijn Excellentie de heer Fransen van de Putte, minister van koloniën, verleende mij den toegang tot de archieven en de bibliotheek van het ministerie van koloniën. De burggraaf du Bus de Gisignies, te Brussel, stond mij het onderzoek der nagelaten archieven van zijn vader, den Kommissaris Generaal, toe. Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude, lid van den Raad van State, gaf mij eenige nagelaten papieren van zijn vader, den minister Elout, ter inzage.

Voorts werd mij het raadplegen van bronnen gemakkelijk gemaakt door de vergunning van het bestuur van het Indisch genootschap, om van de bibliotheek van dit genootschap gebruik te maken.

Nog wensch ik mij omtrent één punt te verontschuldigen. Ik heb zeer veel reden tot dankbaarheid jegens zeer veel personen, zoowel wat betreft de bewerking van mijn proefschrift, als wat het door mij genoten onderwijs aangaat. Maar ik wil daaraan te dezer plaatse geen lucht geven; zij komt mij daartoe ongeschikt voor. Het gevoel is er niet minder levendig om.

INHOUD.

INLEIDING . . . . . Blz. 1.

EERSTE HOOFDSTUK. Algemeen overzicht.

Eerste afdeeling.

De verhouding van het moederland tegenover de O. I. bezittingen . . . . . „ 21.

Tweede afdeeling.

I. Java en Madura . . . . . „ 39.

II. Buitenbezittingen . . . . . „ 47.

§ 1. Sumatra.

a. Palembang en Banka . . . . . „ 49.

b. Sumatra's westkust . . . . . „ 53.

§ 2. Riouw . . . . . „ 56.

§ 3. Borneo. . . . . „ 60.

§ 4. Celebes . . . . . „ 62.

§ 5. Molukken. . . . . „ 63.

§ 6. Nieuw Guinea . . . . . „ 69.

TWEEDE HOOFDSTUK. Financiëel bestuur.

§ 1. Geldcirkulatie. Muntstelsel . . . . . „ 71.

§ 2. Papiergeld . . . . . „ 84.

§ 3. Javasche bank . . . . . „ 91.

§ 4. De financiëele administratie. . . . . „ 96.

DERDE HOOFDSTUK. Landbouw en Kultures.

§ 1. Landverhuringen in de Vorstenlanden . „ 117.

§ 2. Ontwikkeling van den landbouw . . . „ 137.

§ 3. Kolonisatiestelsel . . . . . „ 165.

§ 4. Partikuliere landen. . . . . „ 184.

VIERDE HOOFDSTUK. Verschillende bronnen van inkomsten.
Eerste afdeeling.
Belastingen.
§ 1. Landrenten . . . . . Blz. 188.
§ 2. Verponding . . . . . „ 194.
§ 3. Huistaks . . . . . „ 200.
§ 4. Belasting op fideikommissaire goederen . „ 202.
§ 5. Patentrecht . . . . . „ 202.
§ 6. Inkomende en uitgaande rechten . . . „ 203.
Tweede afdeeling.
Verpachtingen.
§ 1. Verschillende middelen . . . . . „ 204.
§ 2. Tolpoorten en bazaars in de Vorstenlanden „ 207.
§ 3. Amfioenpacht . . . . . „ 211.
Derde afdeeling.
Zoutmonopolie en verpachting . . . . . „ 213.
Vierde afdeeling
Jatiebosschen . . . . . „ 218.
VIJFDE HOOFDSTUK. Handel en scheepvaart . . „ 221.
ZESDE HOOFDSTUK. Rechtswezen . . . . . „ 237.
ZEVENDE HOOFDSTUK. Openbare werken . . „ 246.
ACHTSTE HOOFDSTUK. Drukpers. Onderwijs.
Wetenschappen . . . . . „ 252.
BESLUIT. . . . . „ 258.

Bayerische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN

INLEIDING.

In het eerste achttal jaren na het herstel van het Nederlandsch gezag in Oost Indië, gaven de berichten, van daar naar het moederland overgebracht, aan de Regering alle reden om gerust te zijn omtrent den toestand der bezittingen van den Staat in den Indischen archipel. — Aan de Regering. — De openbare meening, het volk en de volksvertegenwoordiging toonden weinig belangstelling voor de ver verwijderde, weinig bekende gewesten. Indië gaf aan Nederland geen merkbare voordeelen, maar eischte ook van Nederland geen opofferingen.

In 1824 kwam een geheele ommekeer in dezen toestand van zorgeloosheid. De berichten kregen een angstwekkend aanzien; de Indische kas dreigde te bezwijken onder haar schuldenlast; er moest hulp, krachtdadige hulp komen van Nederland, wilde het zijn bezittingen niet zien te gronde gaan. — Dit was de indruk, bij de Nederlandsche Regering te weeg gebracht door de, in zachtere vormen ingekleede, mededeelingen van haar vertegenwoordiger in Indië.

Een nauwkeurige kennis van zaken had ook de Regering er... niet, bij gebreke van nauwkeurigheid in de inlichtingen, die

haar gegeven werden. Zonder dit gebrek, had er een uitstekende zamenwerking kunnen bestaan tusschen de Indische Regering en het departement van koloniën hier te lande, met den oud-kommissaris generaal C. T. Elout als minister en J. C. Baud, die in verschillende betrekkingen op Java was werkzaam geweest, als direkteur voor de zaken der kolonien. Thans kon de medewerking van dit departement, hoe ijverig ook, niet voldoende zijn.

Intusschen was, door de laatste mededeelingen, de overtuiging gevestigd, dat de jaarlijksche uitgaven volstrekt niet aan de inkomsten geëvenredigd waren; dat niet in alle deelen der administratie de gewenschte orde heerschte; en dat de richting, door het bestuur allengskens aan de zaken gegeven, strijdig was met de beginselen, in 1816 en volgende jaren door Kommissarissen Generaal aangenomen en strijdig met het belang der koloniën. De overtuiging was gevestigd dat een groote behoefte bestond aan *bezuiniging* en *onderzoek*.

In den loop van het jaar 1825 werden van 's Koningswege verschillende maatregelen van bezuiniging aan de Indische Regering voorgeschreven. Maar dewijl een geheel andere leiding aan de zaken scheen te moeten gegeven worden, dan tot nu toe geschied was, en vooral, omdat er een streng en nauwkeurig onderzoek moest worden ingesteld, was het noodig andere handen met het bestuur te belasten. — Dit was niet genoeg. — Waar het geheele staatsbestuur zich in een verkeerde richting scheen bewogen te hebben, kon alleen orde gebracht worden door een hoofd, dat voor geheel frissche indrukken vatbaar was, en geheel onbevooroordeeld werkzaam kon zijn. De vertegenwoordiger des Konings, die bestemd zou worden, om een hervorming in het staatsbestuur te brengen, moest daarenboven voorzien zijn van een macht, die hem de handen vrijliet; en aan zijn zending moest een geheel bijzonder, scherp geteekend karakter gegeven worden.

De man, die tot dezen gewichtigen werkkring door den Konin

aangewezen werd, was de burggraaf du Bus de Gisignies, die bij koninklijk besluit van 10 Augustus 1825, n°. 96, tot *Kommissaris Generaal over Nederlandsch Indië* benoemd werd. De titel wees den buitengewonen aard zijner zending duidelijk aan.

Een vluchtige blik op het voorgaand openbaar leven van du Bus moge den lezer eenigzins bekend maken met de antecedenten die aan 's Konings keuze ten grondslag strekten [1].

Leonard Petrus Joseph du Bus de Gisignies (geboren 1 Maart 1780) aanvaardde zijn eerste betrekking, die van adjunkt-maire van Doornik, in 1813. Reeds vroeger waren hem verschillende posten aangeboden, doch niet door hem aanvaard, omdat hij, zoolang de Fransche heerschappij duurde, ambteloos wenschte te blijven. Slechts het vooruitzicht om, bij verdere weigering, naar het departement der Landes gezonden te worden, noopte hem tot de aanneming der genoemde betrekking, die hem weldra in groote moeielijkheden bracht, toen de hertog van Saxen-Weimar met zijn overwinnend leger de stad Doornik binnen trok. De maire verliet zijn post, welke door den hertog aan du Bus aangeboden, doch door dezen geweigerd werd, daar hij zich door zijn eed aan den Keizer gebonden achtte.

In 1814 werd du Bus benoemd tot intendant of kommissaris van het arrondissement van Kortrijk. In 't volgend jaar kreeg hij zitting in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij van 1818 tot 1820 het voorzitterschap bekleedde. In dien tusschentijd werd hem door den Koning de titel van burggraaf verleend.

Den 7^den^ Maart 1820 werd du Bus tot gouverneur van Antwerpen aangesteld. „Bij de groote ontwikkeling des handels „in dien alouden zetel van de Belgische mededinging naar den „wereldhandel — schrijft de heer de Serière — leerde de heer

---

[1] Zie de „Levensschets van Leonard, Burggraaf du Bus de Gisignies" door G. de Serière, Oud Gouverneur der Molukken; opgenomen in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek van B. W. A. E. Baron Sloet tot Oldhuis. Dl. VII, blz. 39 vv.

„du Bus meer en meer deszelfs eischen en belangen kennen,
„zoodat ik hem in latere dagen, toen hij geroepen was om die
„hoofdbron van onzen kolonialen en nationalen voorspoed te ver-
„levendigen, dikwerf heb hooren betuigen, dat hij zich gelukkig
„achtte, te Antwerpen de eischen en de wezenlijke behoeften
„van een groothandel te hebben leeren inzien, dewijl de daar ver-
„kregene kennis en ondervinding hem nu zoo zeer te stade kwamen."

In 1823 zag du Bus zich, als gouverneur van Zuid-Braband, in de onmiddelijke nabijheid des Konings verplaatst. Willem I had alzoo alle gelegenheid om de zienswijze en het karakter van den burggraaf te leeren kennen; en men mag veronderstellen, dat zijn benoeming tot Kommissaris Generaal over N. Indië uitsluitend op die kennis berustte. Immers het blijkt niet dat daartoe van de zijde des ministers of van iemand anders is medegewerkt.

Eerst in Mei 1828, dus ruim $2\frac{1}{2}$ jaar na zijn vertrek naar Java, verkreeg du Bus zijn ontslag als gouverneur van Zuid-Braband, en werd tevens benoemd tot minister van staat.

De werkkring van den Kommissaris Generaal werd hem zeer stellig aangewezen in een vertrouwelijke instruktie, vastgesteld bij kon. besluit van 13 September 1825, n^{0}. 79 [1].

In art. 1 dier instruktie wordt gezegd:

De Kommissaris Generaal zal als de aanleiding tot zijne zending hebben te beschouwen:

1°. Het niet achtervolgen door het Indisch Bestuur, van het op Ons gezag in den jare 1818 vastgestelde regeringsreglement.

2°. De bestaande onregelmatige verhouding van het Bestuur in Nederlandsch Indië tot dat in het moederland, waaruit reeds vele botsingen waren ontstaan en nog meerdere worden te gemoet gezien.

3°. Den slechten financiëlen toestand aldaar, en de vrees, dat de

---

[1] Volgens de mededeeling van Jhr. Cornets de Groot, (*Over het beheer onzer koloniën*, blz. 71) was de direkteur J. C. Baud de vervaardiger dezer instruktie.

door het Bestuur te nemen maatregelen onvoldoende, en de door Ons reeds gegevene voorschriften ongenoegzaam zullen zijn tot herstel der zaken.

4°. Het bestaande gebrek aan kennis van den wezenlijken financiëlen toestand, lang als voordeelig afgeschilderd, doch nu op eenmaal de krachtige hulp van den moederstaat behoevende.

5°. De oorlogen, waarin het Bestuur zich gestadig met inlandsche Vorsten wikkelt, en die bewijzen schijnen op te leveren van eene gezindheid, welke dient te worden tegengegaan.

6°. De plaats gehad hebbende handelingen met het huis van Palmer en Cie. te Calcutta, en de noodzakelijkheid om de doelmatige uitvoering te verzekeren van de door Ons bevolene vernietiging van dezelve.

7°. De verandering van muntstelsel, de uitgifte van papieren munt, en de noodzakelijkheid, om deswege verordeningen uit te voeren, met Onze inzigten overeenkomende.

8°. Het belang om eene juistere beschouwing te verkrijgen van den geheelen staat der zaken, in verband tot de groote belangen van den moederstaat.

De macht van den Kommissaris Generaal wordt aangewezen in art. 2, 3 en 59.

Art. 2. Ten einde den Kommissaris Generaal in staat te stellen om alle bestaande afwijkingen te doen herstellen en verder zoodanige maatregelen te nemen, als het vereenigd belang van Nederland en Nederlandsch Indië mogt komen te vorderen, wordt aan denzelven de macht verleend om, behoudens zijne verantwoordelijkheid en de hem te geven bepaalde voorschriften, al datgene te verrigten, wat door Ons zelf, op de plaats zijnde, zoude kunnen worden verrigt.

Art. 3. In het gebruik, door den Kommissaris Generaal van deze bevoegdheid te maken, zal hij steeds in het oog houden, het belang om, zooveel doenlijk, alles te vermijden, waardoor de achtbaarheid der Indische regering in de oogen van derzelver ondergeschikten, zoude kunnen worden gekwetst. Hem wordt mitsdien aanbevolen, om in den loop zijner zending, tot geene strenge maatregelen over te gaan, dan wanneer eene onverhoopte tegenstreving of flauwe medewerking van haren kant zulke maatregelen mogt noodzakelijk maken.

Art. 59. De Kommissaris Generaal zal omtrent alle zaken, niet in deze of nadere instructiën voorkomende, handelen, zoo als hij naar gelang van de omstandigheden en naar zijne gemoedelijke overtuiging zal vermeenen te behooren, in het algemeen in het oog houdende, dat alle beslissingen, welke in aanraking komen met die beginselen van beheer, en met die inrigtingen, over welke sedert vele jaren groote verscheidenheid van gevoelen heeft bestaan, zooveel doenlijk aan Ons behooren te worden overgelaten, en dat verder alle maatregelen, welke hij op zijne eigene verantwoordelijkheid vermeenen zal te mogen en te kunnen nemen, zullen moeten overeenstemmen met den regel, dat de strekking van het bestuur behoort te zijn om, door de inkomsten van Nederlandsch Indië alle lasten van beheer hoegenaamd te doen goedmaken; om de Indische bezittingen voornamelijk te doen dienen tot bevordering van den handel, het fabriekwezen, de scheepvaart en de verdere zoo geldelijke als andere belangen van het moederland, en om, behoudens dat beginsel, den eigenen voorspoed van die bezittingen en het geluk van derzelver bewoners zooveel doenlijk te begunstigen, en om door eenen voortdurenden staat van rust en vrede, de meest mogelijke gelegenheid tot ontwikkeling van handel en nijverheid te geven. Hij zal wijders zorgen, dat door zijne maatregelen de zaken zoo min mogelijk uit derzelver geheel worden gebragt, en dat dezelve alzoo geen beletsel kunnen zijn om, bij mogelijke aanneming van andere grondbeginselen, ook instellingen daarmede overeenkomende, in te voeren.

De macht van den Kommissaris Generaal was dus uitgebreid, met betrekking tot die onderwerpen, waarvan het onderzoek en de regeling in 't bijzonder tot zijne zending aanleiding gaven. De beslissing evenwel van algemeene beginselen van bestuur, niet onmiddelijk met die zending in verband staande, werd buiten de grenzen zijner bevoegdheid gehouden.

Meer beperkt kon zijn macht niet wezen, zou het doel zonder storingen bereikt worden; meer uitgebreid behoefde zij, met het oog op het doel zijner zending, niet te zijn.

Men heeft de uitgebreidheid der macht van den Kommissaris Generaal meermalen als geheel onbeperkt voorgesteld; een zoo-

danige voorstelling strijdt tegen de bewoordingen der instruktie, en moet ieder onverklaarbaar voorkomen, die in de gedenkschriften van den baron van der Capellen gelezen heeft het onthaal, dat aan dezen afgetreden landvoogd bij Koning Willem I te beurt viel.

In October 1825 vertrok du Bus met het oorlogsfregat *de Bellona* naar Indië, vergezeld van vijf hem toegevoegde ambtenaren, de heeren W. van Hogendorp, H. M. van de Poll, du Bus, d'Anethan en de Jaeger, en kwam den 2^den^ Februarij 1826 te Batavia aan.

Reeds op den 1sten Januarij had de gouverneur generaal van der Capellen het opperbestuur, ter provisionele waarneming overgedragen aan den luitenant generaal H. Merkus de Kock, die sints 1822 de waardigheid van luitenant gouverneur generaal bekleedde.

Bij de publikatie van 4 Februarij 1826, *Stbl.* n^0^. 5,[1] werd den volke kennis gegeven van de aankomst van den Kommissaris Generaal. Op dien dag aanvaardde hij zijn gewichtige werkzaamheden, terwijl het dagelijksch bestuur en de uitvoering der besluiten van den Kommissaris Generaal, aan de Indische Regering, met den Luitenant Gouverneur Generaal aan het hoofd, bleven opgedragen[2].

In de opene brieven des Konings, door du Bus aan de Regering overgelegd, werd zijne zending „eene plegtige en buiten„gewone" genoemd, en als haar doel aangewezen: „den staat „van zaken na te gaan en de noodige voorzieningen te doen „plaats grijpen, alles overeenkomstig Onze bedoelingen en den „hem gegeven lastbrief." Verdere inlichtingen werden der Rege-

---

[1] Waar in ons geschrift het Stbl. (Staatsblad) vermeld is, is natuurlijk in den regel het Indische Staatsblad bedoeld. Alleen bij wetten en koninklijke besluiten wordt het Nederlandsche Staatsblad aangehaald.

[2] De *Regering* van Indië is alzoo, in het tijdvak dat wij behandelen, de Luitenant Gouverneur Generaal met den Raad van Indië, tegenover den Kommissaris Generaal.

ring niet gegeven; bij art. 58 zijner instruktie was aan du Bus slechts de vrijheid gelaten om aan den Luitenant Gouverneur Generaal „des goedvindende, vertrouwelijke mededeeling (te) „doen van zoodanige gedeelten van zijne instructie, als hij „zal nuttig oordeelen, tot bevordering van het doel zijner „zending."

In de publikatie van 8 Februarij 1826, *Stbl.* n°. 6, riep de Kommissaris Generaal de krachtdadige medewerking van alle ambtenaren in tot de vervulling zijner taak, en bereidde hen voor op groote opofferingen. „Maatregelen zullen vereischt worden, „— zoo leest men daar, — om de zaken op den eenmaal gere- „gelden voet te houden en alle nieuwe verachtering in den „financiëlen staat, steeds zoo noodlottig voor het algemeen be- „lang, voor te komen. Zij zullen met die gematigdheid genomen „worden, welke de aard der zaken toelaat. Welligt kunnen zij „voor het oogenblik in meerdere of mindere mate, eenigen invloed „uitoefenen, min gunstig voor de belangen van dezen en genen, „die zich in publieke betrekkingen geplaatst vinden, doch ik ver- „trouw, dat de overtuiging van derzelver noodzakelijkheid te stellig „en te algemeen zijn zal, dan dat niet dezulken, die er door „mogten getroffen worden, dezelve als goede ingezetenen en „getrouwe onderdanen zullen billijken."

Het werd dus niet geheim gehouden dat het voorname doel der zending van den Kommissaris Generaal was: bezuiniging. Men houde dit altijd wel in 't oog bij de beoordeeling zijner handelingen.

De afgetreden gouverneur generaal van der Capellen was een man van uitnemende bekwaamheid en van een zeer edel karakter. Maar van de maatregelen onder zijn bestuur genomen, hadden verscheidene een schaduwzijde, die vooral zeer donker was, wanneer zij uit het oogpunt van de financiëele belangen van den Staat werden beschouwd. Hij had „alle inrigtingen op eene „ruime leest geschoeid, en had den wensch, om de administratie

„ der Indische bezittingen gestadig te vervolmaken, slechts zelden „ om financiële redenen onderdrukt" [1].

Men ontmoet wel eens schilderachtige beschrijvingen van den toestand, dien du Bus op Java vond. C. S. W. van Hogendorp geeft in zijn Coup d'oeil sur l'île de Java ongeveer het volgend overzicht van het bestuur van van der Capellen:

Een koloniaal leger is georganiseerd met bataillons, bestaande uit inlandsche soldaten. Een koloniale marine is geschapen, en op den besten voet gebracht. Daarbij is een talrijke vloot van kleine kruisschepen gevoegd voor de veiligheid der kusten. Kazernes en hospitalen zijn opgericht en hersteld. De arsenalen en marinemagazijnen zijn in orde gebracht en van het noodige voorzien. Batavia is voorzien van een dubbel zeehoofd, dat zich ver in zee uitstrekt, 't geen de nadeelige werking van de zandbank grootendeels tegengaat. De groote wegen op Java zijn verbeterd en volmaakt, en de bevolking, die daaraan werkt, is schadeloos gesteld door geregelde uitdeelingen van geld en rijst. Ter vergemakkelijking van den binnenlandschen handel zijn overal wegen gemaakt. Voor het geleidelijke vervoer van de koffij in de Preanger regentschappen, waar de inlander nog verplicht is koffij te planten en aan het gouvernement te leveren, zijn wegen en honderde karretjes gemaakt, zoodat de koffij niet meer op de schouders der menschen behoeft te worden vervoerd. Overal zijn zoutmagazijnen geplaatst. Te Batavia zijn de oevers der rivieren hersteld; over geheel Java zijn dijken, sluizen en bruggen gebouwd of in orde gebracht. Bij Buitenzorg is de passage over de groote rivier door een uitstekende gemetselde brug tot stand gebracht. De paardenposten zijn goed georganiseerd, zoodat men er even goed als in Europa reizen kan. Gezonde en ruime gevangenissen zijn gesteld in de plaats der

---

[1] Woorden, door de Regering gebezigd in hare adstruktieve memorië bij het wetsontwerp betrekkelijk eene geldleening van 20 millioen ten behoeve der overzeesche bezittingen. Zie E. de Waal, Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal. Dl I, blz. 163.

oude ellendige holen. Gezondheidsmaatregelen zijn genomen tegen de kinderziekte. Vaccinateurs, door het gouvernement betaald, zijn in ieder distrikt geplaatst. Jaarlijks zijn 30 tot 40 kinderen gevaccineerd zonder onkosten voor de ouders.... Een inrichting voor een algemeene statistiek in de provinciën van Java en de buitenbezittingen is voorgeschreven.

Wij wenschen geen woord af te dingen van alle weldaden, die hier aan het bestuur van van der Capellen worden toegeschreven, en vermelden ze zooveel te liever, omdat wij uit den aard der zaak in 't vervolg meer op de gebreken dan op de deugden van dat bestuur zullen te wijzen hebben. Al is er zeer veel goeds gedaan, zoo neemt dit niet weg, dat daarom veel meer geld werd uitgegeven dan met de inkomsten kon worden verantwoord. Al werd er veel moeite aangewend om aan alle deelen van het staatsbestuur een Europesche uitbreiding en volmaaktheid te geven, zoo neemt dit niet weg dat de financiëele administratie slordig was en slecht.

Het regeringsstelsel van den gouverneur generaal van der Capellen was zeer geschikt om geheel het uitgebreid personeel der ambtenaren voor hem in te nemen. Uit dien hoofde moest de verhouding tusschen du Bus en de ambtenaren, in den aanvang althans, een geheel tegenovergestelde zijn. Reeds terstond werd bekend gesteld, dat op het personeel der ambtenaren ernstig bezuinigd zou worden, en de uitkomst bewees, dat de publikatie van 8 Februarij niet te veel had gezegd. Streng was het bevel van art. 23 der instruktie van den Kommissaris Generaal, dat „behoudens het belang van den staat, doch met ter zijde „stelling van alle personele consideratiën, slechts zal worden „gelet op Onze begeerte dat alomme die bezuinigingen worden „ingevoerd, welke mogelijk zijn"; maar streng was ook de uitvoering, en du Bus kon met het volste recht naast dit artikel schrijven: „c'est fait." Het aantal ambtenaren, door hem ontslagen, was zeer groot, en de voorwaarden, waaronder de

aanblijvenden den staat dienden, waren niet schitterend. Intusschen had du Bus den takt om de achting en de gehechtheid der ambtenaren te winnen. Onverbiddelijk waar hem 's Konings bevel en eigen overtuiging tot streng handelen dwongen, had hij toch voor iedere klacht een open oor, en een goed woord, waar dadelijke hulp onmogelijk was. In de publikatie van 8 Februarij had hij krachtdadige medewerking gevraagd; dit waren geen ijdele klanken. Hoewel zelf buitengewoon werkzaam, en zeer bepaald in zijn meening omtrent de meeste zaken, stelde hij den arbeid en de gevoelens der ambtenaren op hoogen prijs, en wist door vertrouwelijken omgang en briefwisseling vrijmoedige gedachtenwisseling uit te lokken. Wist hij aan den eenen kant te prijzen en te beloonen, aan den anderen kant was du Bus zeer streng tegenover de ambtenaren, overtuigd als hij was, dat zwakheid op dit gebied de oorzaak van vele feilen onder het voorgaand bestuur geweest was. De zijde, van welke de Kommissaris Generaal hulp behoefde en verwachtte, moest in staat zijn die te geven, en — door anderen is dit meermalen opgemerkt — de wijze waarop, in de eerste jaren na het herstel van ons gezag, ambtenaren naar Indië gezonden en aldaar benoemd werden, was weinig tot loutering van het personeel geschikt [1].

De Indische regering was in 't begin van 1826 aldus zamengesteld:

H. M. de Kock, Luitenant Gouverneur Generaal;

P. T. Chassé, Vice-President;

H. W. Muntinghe, R. D'Ozy en H. J. van de Graaff, leden van den Raad van Indië.

De verhouding tusschen den Kommissaris Generaal en den

---

[1] In een partikulieren brief van du Bus aan den minister Elout, dd. 4 Junij 1826, komt deze zinsnede voor: „Puissé-je être en tout aussi franchement et fortement secondé que j'ai besoin de l'être des principaux fonctionnaires de ce pays, où je compte grand nombre *d'individus* mais fort peu *d'hommes!*"

Luitenant Gouverneur Generaal was, uit den aard der zaak, een zeer moeielijke. Welk deel van het bestuur bij den een, welk bij den ander moest berusten, was niet bepaald aangewezen. Partikulier schreef de minister Elout aan de Kock [1]: „De Kommissaris Generaal heeft geen dadelijk aandeel in het „dagelijksch beheer der zaken; hij kan evenwel in Rade ver„schijnen; hij kan de besluiten der Hooge Regering schorsen; „in één woord, hij is in den volsten zin de vertegenwoordiger „des Konings." Inderdaad was er geen gedeelte van het bestuur, waaraan de Kommissaris Generaal, althans in de drie eerste jaren, niet onmiddelijk deel nam.

De verhouding tusschen de twee hoogste autoriteiten bleef moeielijk, ook nadat de luitenant generaal de Kock zich, in Maart 1826, naar de Vorstenlanden begeven had, om in persoon den oorlog te leiden, waarin de opstand van den pangerang Dipo Negoro ons gewikkeld had, hoewel de Luitenant Gouverneur Generaal zich, van dit oogenblik af, slechts bij uitzondering met andere regeringszaken, dan die tot den oorlog betrekking hadden, bezig hield. De Kommissaris Generaal kon zich niet onttrekken aan dat gedeelte van het militair beheer, hetwelk met 's lands financiën in onmiddelijk verband stond; hij onttrok zich evenmin aan het andere gedeelte, dat zuiver militair was.

Evenwel was naijver geenszins de grond van het gebrek aan zamenwerking der beide staatsdienaren. De Kock erkende loijaal de hoogere macht van den onmiddelijken vertegenwoordiger des Konings; hij zeide zijn meening waar die gevraagd werd, maar wenschte op de beslissing geen invloed uit te oefenen. Maar de grond lag hierin, dat du Bus in den Luitenant Gouverneur Generaal niet die energie en onafhankelijkheid vermeende aan te treffen welke hij voor het volbrengen van zijn taak, zooals

---

[1] 12 September 1825.

hij zich die had voorgesteld, onmisbaar achtte, terwijl de Kock van zijn zijde den Kommissaris Generaal gemis aan vertrouwen verweet.

Enkele aanhalingen uit partikuliere brieven, zeker de meest oprechte getuigen, mogen tot toelichting strekken.

Den 28sten Maart 1826 schrijft du Bus aan den minister Elout: „J'ai à me louer, de ses procédés et de la droiture de ses „intentions, du zèle qu'il apporte dans la direction des affaires; „je m'aperçois avec plaisir, qui je gagne chaque jour plus en „plus d'ascendant sur son esprit; mais il n'est pas donné à tout „le monde de se placer, tout d'un coup, hors d'atteinte de l'in- „fluence morale des personnes avec lesquelles on a de longs et „importants rapports publics et privés."

Daarentegen de Kock, 18 Mei 1827, aan denzelfden Minister: „In het minste ben ik niet gehecht aan eigen denkbeelden. „IJver in het betrachten van het welzijn van 's Konings dienst „bezit ik immer, maar ik ben ongelukkig, wanneer ik het volle „vertrouwen mijner chefs niet bezit; dit heb ik vroeger altoos „genoten en getracht mij waardig te maken; maar welke moeite „ik mij ook geef, zoo kan ik het bij den Kommissaris Generaal „du Bus zoover niet brengen. Ik verlang geenszins dat hij naar „mijne adviezen handele en beslisse, dit zij verre van mij, „maar ik wenschte dat hij de overtuiging had, dat ik het altoos „best meen, en dat ik voor geene personen of zaken vooringe- „nomen ben, en ik wenschte vooral dat 's mans particuliere „correspondentie minzamer en vertrouwelijker ware."

Waarschijnlijk heeft de afstand, die beide mannen van elkander scheidde, den nadeeligsten invloed op hun onderlinge verhouding uitgeoefend. Van dien afstand toch konden allerlei, ook minder edele, belangen partij trekken om zich te doen gelden.[1] Het is

---

[1] Wij achten, op dit teeder punt, citaten hoogst noodzakelijk. Hier enkele woorden van een onpartijdige, den heer H. G. Nahuys, 9 September 1827, aan den minister Elout geschreven:

„Het is mij vooral aangenaam geweest te ondervinden, dat Zijne Excellentie den

om die reden, dat de minister Elout, die aan beider verdiensten recht deed wedervaren, wenschte en er herhaaldelijk op aandrong, dat de Luitenant Gouverneur Generaal zich te Batavia mocht vestigen, zoodra hij op het tooneel des oorlogs kon gemist worden. Maar de vereeniging van de hooge civiele en militaire waardigheden in den persoon van den generaal de Kock, de liefde en achting die het geheele leger hem toedroeg en de weldadige invloed, dien hij op de Javasche vorsten en grooten uitoefende, geboden, ook volgens zijn eigen overtuiging, dat hij in de Vorstenlanden bleef.

Terwijl nu de Kommissaris Generaal, op verschillende berichtgevers vertrouwende, van oordeel was, dat, op rekening van den oorlog, van de uitgeputte schatkist veel meer gevorderd werd dan noodig was, en dat de oorlog, door een verkeerde leiding, gerekt werd, beklaagde zich de Luitenant Gouverneur Generaal over maatregelen, buiten zijn medewerking door du Bus voorgeschreven, waardoor aan zijn gezag in de oogen van zijn leger te kort gedaan en de goede uitslag zijner bevelen en operatiën benadeeld werd. En in zuiver militaire zaken wilde de Kock niet wijken voor den Kommissaris Generaal.

Met betrekking tot deze laatste punten verwijzen wij naar de bekendgemaakte stukken [1], doch wenschen weder enkele woorden aan te halen.

» Luitenant Gouverneur Generaal doet regt wedervaren en zijne diensten weet op prijs
» te stellen, terwijl het mij van den generaal de Kock gebleken is, dat 's Konings dienst
» en het welvaren van deze kolonie, met geheele ter zijde stelling van elk gevoel van
» eigenliefde of verkleefdheid aan eigene denkbeelden de drijfveer van alle zijne hande-
» lingen is, op eene zoo edelmoedige wijze, dat ik waarlijk geloove dat het zeer weinige
» menschen gegeven is hem daarin te evenaren. . . . . Het ontbreekt misschien
» niet aan lieden, die het gaarne anders zagen, of anders willen doen voorkomen, maar
» ik durve er Uwe Excellentie voor instaan dat de generaal de Kock . . . opregtelijk
» den Kommissaris Generaal is toegedaan. «

[1] Zie de briefwisseling als Bijlage H. opgenomen in het Gedenkschrift van den oorlog op Java, door Jhr. F. V. A. Ridder de Stuers, uit het Fransch vertaald door H. M. Lange.

Du Bus schrijft [1]: „La bonté de ce haut fonctionnaire et la „trop grande facilité avec laquelle il croit à l'intégrité et à la „bonne foi de ceux qui en font mine, enhardit de certains gens „à en abuser."

En de Kock [2]: „Ik doe nog altoos alles, om den Kommis-„saris Generaal genoegen te geven en wel te dienen; alleen „doe ik in militaire zaken zooals ik vermeen te behooren, daar toch „Zijne Excellentie het niet weten kan, en niet wel geraden wordt."

Aan de goede bedoelingen van den generaal de Kock twijfelde du Bus geen oogenblik, en gaf hem hiervan door eigenhandig schrijven de overtuiging.

Na Maart 1826 was, zooals men heeft kunnen nagaan, de heer Chassé met de dagelijksche leiding der Regering belast.

In den loop van 1826 vertrokken de raden D'Ozy en van de Graaff naar Nederland, om zich te verantwoorden omtrent hun adviezen, gegeven in lijnrechten strijd met de stellige bevelen van den Koning [3]. In hun plaats werden de directeur generaal van financiën J. C. Goldman en de schout bij nacht Melvill van Carnbee tot waarnemende leden van den Raad benoemd.

Den 3^den^ Maart 1827 ontving de heer Muntinghe, die zijn krachten hand over hand voelde afnemen, een eervol ontslag

---

[1] 3 December 1826 aan den minister Elout.

[2] 14 Mei 1828 " " " "

[3] De zaak behoort meer tot een vroeger tijdperk en zij hier slechts even toegelicht. Den 19^den^ December 1824 schreef de minister Elout, namens den Koning, aan den gouverneur generaal van der Capellen, dat aan de agenten der Nederl. Handelmaatschappij te Batavia bij onderhandschen verkoop 12,000 pikols Preanger koffij moesten worden afgestaan. Te Batavia waren slechts 10,000 pikols voorhanden. De Gouverneur Generaal, die even als de Indische Regering in 't algemeen, zeer tegen de oprichting der Handelmaatschappij ingenomen was, besloot, overeenkomstig de adviezen van de raden D'Ozy en van de Graaff, haar slechts 2000 pikols af te staan. Bij missive van 18 Februarij 1826 gaf de Minister 's Konings ontevredenheid over de handelwijze der beide Raden te kennen, en zij werden gelast met de eerste gelegenheid naar Nederland te vertrekken. De *Java Packet*, waarmede zij de reis aanvaardden, verging voor de reede van Brouwershaven, en beiden vonden er, met de geheele bemanning, den dood.

uit 's lands dienst, waarin hem zoo ruimschoots gelegenheid gegeven was om van zijn uitstekende kundigheden te doen blijken. Daarop werd de heer Goldman tot lid, de algemeene sekretaris J. Bousquet tot waarnemend lid in den Raad benoemd, terwijl beiden belast bleven met de werkzaamheden hunner vroegere betrekking [1].

Onderwijl had de Koning bevolen dat de opengevallen plaatsen in den Raad voorloopig niet zouden worden aangevuld. De heer Bousquet behield daarom den post van algemeen sekretaris, maar de waarneming dier betrekking werd opgedragen aan den waarnemenden direkteur van 's lands producten en civiele magazijnen J. C. Reijnst [2]. In plaats van den heer Goldman werd, 4 Augustus 1827, de heer C. M. Baumhauer met de betrekking van direkteur generaal belast.

In Februarij 1828 vertrok de schout bij nacht Melvill van Carnbee naar Nederland. Van toen af waren er dus slechts twee leden van den Raad met een waarnemend lid, hoewel de regeringsreglementen van 1818 en 1827 het getal leden op 4 bepaald hadden.

De officiëele briefwisseling tusschen den Kommissaris Generaal en de Indische Regering bewijst, dat de onderlinge verhouding in den aanvang zeer gespannen was; een feit, waartoe men a priori reeds zou durven besluiten, omdat in de Regering nog eenige elementen van het voorgaand bestuur voortleefden, voor welke de zending van den Kommissaris Generaal iets stuitends hebben moest, en op wier voortvarende medewerking, even als bij vele ambtenaren in den aanvang, weinig te rekenen viel [3].

---

[1] Besluit van den Kommissaris Generaal, 13 April 1827, n°. 16.

[2] De heer Bousquet nam eerst onder het volgend bestuur (19 Januarij 1830) als effectief lid zitting.

[3] De Minister Elout schreef in 1826 aan den generaal de Kock: „Bijzondere „brieven, niet aan mij, maar aan anderen gerigt, leeren dat het publiek zelf èn de „tegenwerking èn, op zijn minst genomen, de laauwe medewerking van velen, wier „pligt het tegenovergestelde medebrengt, duidelijk gadeslaat. Door uwe verwijdering

Du Bus neemt tegenover de Regering terstond een krachtige stelling in, hem door de machtbrieven des Konings verzekerd. Zijn eerste leus is: strikte opvolging van 's Konings bevelen; zijn tweede: spoed. Herhaaldelijk zien wij hem voorstellen van de Regering, zonder beoordeeling van het nuttige of onnuttige, afwijzen op dezen enkelen grond: 's Konings uitgedrukten wil. Dikwijls hooren wij hem, met zeer dringende bewoordingen, de Regering aansporen tot snelle afdoening der zaken.

Met de verandering in de zamenstelling der Regering gaat een wijziging in haar zienswijze gepaard. Zij verzet zich niet langer tegen de bezuinigingsmaatregelen; integendeel, zij werkt daartoe ijverig mede, en geeft ten slotte de eer der uitkomsten aan den Kommissaris Generaal, „die den zoo verachterden staat van „onze financiën heeft hersteld en op vaste en onwrikbare gron„den heeft gevestigd" [1]. Du Bus, van hare medewerking overtuigd, schrijft 20 Februarij aan de Regering: „Door de dage„lijksche behandeling der zaken meer en meer de overtuiging „erlangd hebbende, dat van de zijde der Indische Regering het „noodige wordt aangewend, wat strekken kan om de uitgaven „binnen de bepaalde grenzen te houden, zoo heb ik vermeend „het oogenblik nu daar te zijn, waarop ik de regeling daarvan „geheel aan haar zal kunnen overlaten. Het is dientengevolge, „dat ik de eer heb de Indische Regering bij deze te magtigen „om van nu af aan alle zaken, tot het dagelijksch beheer be„hoorende, zonder mijne verdere tusschenkomst te regelen en „af te doen, zonderende ik echter hiervan uit de beschikking,

---

„van den Kommissaris Generaal is deze dus alleen. Gelukkig dat hij doorgaat, en „zoo sommigen misnoegen toonen, zij hebben dit aan hen zelven te wijten. Gij, dit „vertrouwen smaak ik, zult den heer du Bus in alles bijstaan, en niet zoo als de „zoo even bedoelde personen handelen. Denk toch niet, bid ik u, dat eenige om„standigheden den Koning zullen doen afgaan van zijne wijze van beschouwing."

[1] Brief van de Indische Regering aan den Kommissaris Generaal 25 Januarij 1828.

„ welke ik mij bij § a van mijne missive dd. 7 Januarij ll.,
„ n^0. 13, heb voorbehouden — en zal ik mitsdien bij de regeling van
„ het personeel, zoo voor het civiel als voor het militair wezen,
„ bij de beoordeeling en het toestaan van zoodanige af- en over-
„ schrijvingen op de begrooting, welke, des gevorderd wor-
„ dende, anders, krachtens de bepaling van art. 17 van het
„ reglement op het beleid der regering, aan de toestemming van
„ Zijne Majesteit zouden moeten worden onderworpen, bij het
„ vaststellen van reglementen tot het algemeen beheer behoo-
„ rende, en het daarstellen van zoodanige wijzigingen, alteratiën
„ ampliatiën in de reeds gearresteerde reglementaire bepalingen,
„ als welke noodzakelijk mogten bevonden worden, en in een
„ woord, bij al datgeen, wat meer bijzonderlijk de groote belangen
„ van deze gewesten betreft, mij in den vervolge blijven bepalen."

Bij art. 60 zijner instruktie was aan du Bus voor het volbrengen zijner taak een termijn van 3 jaren gelaten; en men vermoedde zoo weinig de noodzakelijkheid van een langer verwijl, dat hem, zooals reeds is opgemerkt, de betrekking van gouverneur van Zuid-Brabant gelaten werd. Bij geheimen brief van 22 Mei 1827, L^a H, n^0. 125 ^{x}, gaf de minister Elout andere aanwijzingen aan den Kommissaris Generaal. De tijdsbepaling, schreef hij, was gegrond op de kennis, die men toen van de zaken had, en op het vertrouwen dat de rust op Java verzekerd was. Sedert waren de inzichten veranderd; de oorlog vorderde alle mogelijke inspanning van krachten; „ met betrek-
„ king tot den finantiëlen toestand had almede alles een ernstiger
„ aanzien verkregen, het kwaad was in allen opzigte vermeer-
„ derd, in gelijke mate waren de middelen van genezing moeije-
„ lijker geworden." De Koning achtte het wenschelijk dat het aangevangen werk door den Kommissaris Generaal zelven werd ten einde gebracht, en wilde dat hij door geen tijdsbepaling zou gebonden zijn. Verder wenschte de Koning dat de generaal

de Kock, wanneer zijn tegenwoordigheid in de Vorstenlanden niet onvermijdelijk werd geacht, naar Nederland zou komen, om zich met Z. M. persoonlijk te onderhouden, eer hij den Kommissaris Generaal in het volle bewind opvolgde, en dat hij vervolgens, naar Java teruggekeerd, zich door een gemeenschappelijken arbeid met den Kommissaris Generaal, diens inzichten volkomen eigen zou kunnen maken, zoodat, bij diens vertrek, „de persoon, doch niet de beginselen, zouden ver-„anderen."

In denzelfden geest schreef de Minister aan den generaal de Kock. Maar aan zijn verwijdering van Java kon voor 's hands niet gedacht worden. In Julij 1829 wilde de Kock het bevel over het leger overdragen aan den generaal majoor Bischoff, die door den Koning tot zijn opvolger aangewezen was, doch werd daarin door den dood van dien officier verhinderd.

Intusschen waren in Nederland maatregelen genomen, van de vroegere plannen geheel verschillende, en op een gelijk verschil van inzichten steunende. Du Bus had de gewoonte aangenomen om het Ministerie als het ware met den dagelijkschen gang van zaken bekend te stellen. Het schijnt dat het Ministerie de mededeelingen, beloften en voorspellingen, die zich door deze behandeling der zaken dikwijls moesten herhalen, wat te ernstig opvatte, mistroostig werd, dat de uitkomsten dikwijls niet aan de voorzeggingen beantwoordden, en, wankelende in zijn vertrouwen, aan werkeloosheid toeschreef wat misschien aan een zamenloop van omstandigheden moest geweten worden.

Op dit oogenblik kwam de luitenant generaal J. van den Bosch uit West-Indië terug, waar hij, als kommissaris generaal een arbeid had verricht, die 's Konings hoogste goedkeuring verwierf. Van den Bosch had, door een vroeger verblijf aldaar, Oost-Indië leeren kennen. Thans werd hij bekend gemaakt met alles wat er in en voor Java geschiedde, en zijn degelijke raadgevingen en zijn heldere blik versterkten 's Konings ver-

trouwen. Toen de kommissaris generaal du Bus, wiens gestel van het Indische klimaat veel te lijden had, op een spoedige terugreis aandrong, was van den Bosch de aangewezen man om hem op te volgen. Bij koninklijk besluit van 16 Oktober 1828, n°. 151, werd hij tot gouverneur generaal benoemd.

Zijn oordeel omtrent de beginselen, volgens welke Indië moest bestuurd worden, eerst geheel in overeenstemming met dat van den minister Elout, week daarvan al langer hoe meer af. In den strijd der meeningen besliste de Koning ten gunste van den Gouverneur Generaal, en toen deze, een jaar na zijn benoeming, de reis naar Java aanvaardde, trok zich Elout van het staatstooneel terug. Aan zijn voorstel, om den direkteur voor de zaken der koloniën J. C. Baud, die zich met de denkbeelden van den generaal van den Bosch had vereenigd, tot zijn opvolger te benoemen, werd door den Koning geen gevolg gegeven, waarschijnlijk omdat de benoeming van een Belgisch minister noodzakelijk werd geacht. [1] Den 6^den^ September 1829 werd de sekretaris generaal van het departement, Jhr. J. J. Quarles van Uffort met de waarneming der portefeuille belast. Drie maanden later (29 December) volgde de benoeming van Mr. P. L. J. Servais van Gobbelschroy tot minister voor de waterstaat, nationale nijverheid en koloniën.

Den 16^den^ Januarij 1830 werd den volke bij een publikatie kennis gegeven, dat de kommissaris generaal du Bus de Gisignies op dien dag het bestuur der Oost-Indische bezittingen had overgedragen aan den gouverneur generaal J. van den Bosch.

---

[1] Zoo meent Mr. P. J. Elout (Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout. 1851, bldz. XIV.)

EERSTE HOOFDSTUK.

Algemeen Overzicht.

Eerste Afdeeling.

De verhouding van het moederland tegenover de O. I. bezittingen.

Het is niet zonder reden, dat wij aanvangen met op die verhouding te wijzen; zij neemt in het tijdperk, dat ons bezig houdt, een merkwaardig karakter aan.

Met een woord moet vermeld worden hoe de belangen der koloniën, sints het herstel onzer onafhankelijkheid, hier te lande vertegenwoordigd werden [1].

Onder de ministeriëele departementen, in April 1814 ingesteld, droeg er een den naam van *departement van koophandel en koloniën.* Aan 't hoofd daarvan stond een *sekretaris van staat*, (G. A. G. P. Baron van der Capellen,) die tevens voorzitter was van een *Raad van koophandel en koloniën*, bestaande uit 9 leden en een sekretaris. Deze Raad adviseerde op de voordrachten van het hoofd des departements, vestigde zijn aandacht op alles, wat met de koloniën in betrekking stond, en verkreeg de verlangde inlichtingen van de kamers van koophandel. — Zóó luidden de besluiten van den Souvereinen Vorst.

Intusschen bestond er, toen dit een en ander werd bepaald, nog geen betrekking tot de koloniën, die door de Engelschen

---

[1] Zie E. de Waal, Nederlandsch Indië in de Staten Generaal. Dl. I.

genomen waren. Eerst bij de Londensche konventie, 13 Augustus 1814, verbond Engeland zich tot de teruggave der vroeger Nederlandsche bezittingen in den Oost-Indischen Archipel. In Oktober van het volgende jaar vertrokken de kommissarissen generaal Elout, van der Capellen en Buijskes naar Java, om aan die konventie uitvoering te geven.

In plaats van den sekretaris van staat werd in September 1815 een *direkteur generaal* (Goldberg) aan het hoofd van het departement van koophandel en koloniën geplaatst.

In de volgende jaren treft men zoowel in het bestuur als in de zamenstelling der departementen herhaalde veranderingen aan. Men vindt in Maart 1818 een departement van onderwijs, nationale nijverheid en koloniën met A. R. Falck als *minister;* in November 1824 een departement van nationale nijverheid en koloniën, met C. T. Elout als minister; onder hetzelfde hoofd in April 1825 een departement van marine en koloniën.

De Raad van koophandel en koloniën werd in 1819 ingetrokken, om plaats te maken voor adviserende raden, die echter nimmer werden benoemd.

Den 19^{den} Augustus 1816 had de overname van Java plaats; die der overige bezittingen volgde na kortere of langere tusschenpoozen. Toen derhalve de grondwet van 1815 door den Koning werd bekrachtigd (24 Augustus), waren de Oost-Indische bezittingen nog vreemd aan het Nederlandsch gezag. Niettemin hield zij eenige bepalingen omtrent die gewesten in, welke zij koloniën, bezittingen, buitenlandsche bezittingen, volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen noemde. (Art. 210, 58, 8, 60, 73.) Een *gedeelte* van het Rijk waren zij, volgens die grondwet, niet [1].

Het opperbestuur over die bezittingen werd, bij art. 60 Gw.

---

[1] Hoewel dit meermalen werd beweerd. De heer de Waal bestrijdt die meening, krachtig en afdoende, in zijn aangehaald werk. Dl. I blz. 18—36.

van 1815 bij uitsluiting aan den koning opgedragen. Een gelijke macht kende art. 36 Gw. van 1814 den Souvereinen Vorst toe. Als opperbestuurder had de koning ook de wetgevende macht in die bezittingen, waaraan de Grondwet den Staten Generaal geen deel gaf, dan wanneer, in tijd van vrede, eenig gedeelte van haar grondgebied werd afgestaan (art. 58)[1]. De koning had voorts het opperbestuur geheel onbeperkt, met deze uitzondering, dat hij omtrent algemeene maatregelen van inwendig bestuur, den Raad van State hoorde (art. 73).

De vroegere staatsregelingen hadden aan de wetgevende macht meer invloed toegekend.

Volgens de Staatsregeling van 1798 zou de Vertegenwoordigende Vergadering, op voorstel van het Uitvoerend Bewind, ten aanzien der betrekkingen van de koloniën tot het moederland zoodanige schikkingen maken, als zij in het algemeen belang zou dienstig achten (art. 231). — Zij zou, wederom op voorstel van het Uitvoerend Bewind, voor de beide Raden (*der Asiatische Bezittingen en Etablissementen* en *der Amerikaansche Coloniën en Bezittingen*) een uitgebreide instruktie maken en de jaarwedden der leden van die Raden bepalen (art. 236). — Het Uitvoerend Bewind moest ieder jaar van de Vertegenwoordigende Vergadering de noodige gelden vragen voor het onderhoud der koloniën (art. 241) en aan haar jaarlijks verslag doen van de ontvangsten en uitgaven en van den staat van zaken in de koloniën (art. 242). — De wijze, waarop de republikeinsche beginselen in de bezittingen en koloniën der Republiek zouden worden ingevoerd, zou door de wet worden bepaald (art. 246).

De Staatsregeling van 1801 beval de vaststelling van het inwendig bestuur en de wetten voor de koloniën bij de respek-

---

[1] In de grondwetskommissie werd de vraag gedaan of art. 60 den koning ook de wetgevende macht in de kolonie gaf. Deze vraag werd door den voorzitter G. K. van Hogendorp bevestigend beantwoord.

tieve Chartres, die voor de koloniën zouden gemaakt worden (art. 48).

De Constitutie van 1806, die in art. 36 „de Bestiering der „Koloniën, en van alles, wat derzelver innerlijke Regering betreft," bij uitsluiting aan den koning opdroeg, wilde tevens dat de regering der Hollandsche koloniën door bijzondere wetten zou worden bepaald, en dat de ontvangst en uitgave der koloniën een deel zouden uitmaken van de ontvangst en uitgave van den Staat (art. 12).

De Koning oefende, van 1815 tot 1825, de wetgevende macht over de koloniën uit, zonder dat zij hem door de Staten Generaal bestreden werd. Buiten de volksvertegenwoordiging kwam 't eerst G. K. van Hogendorp, in strijd met zijn vroegere uitlegging, daar tegen op in het 7de deel zijner Bijdragen (1823).

Over 't algemeen werd in de Kamers weinig over de koloniën gesproken. G. K. van Hogendorp en D. F. van Alphen brachten het onderwerp meermalen op het tapijt, maar zij waren dan ook bijna de eenige sprekers. Alleen werd, en dit feit is opmerkelijk, reeds bij de behandeling der begrooting van 1819, in het verslag der centrale afdeeling van de Tweede Kamer, openlegging der Indische financiën gevraagd. De minister Falck verklaarde toen niet gemachtigd te zijn die te geven, en later werd er niet op teruggekomen, dan, ter loops, in het volgende jaar. Men had dan ook geen reden om aan den gunstigen toestand dier financiën te twijfelen. Op de jaarlijksche begrooting der uitgaven kwam altijd een post voor ten behoeve der Oost-Indische bezittingen, maar deze was steeds geringer dan de post, op de begrooting van inkomsten (natuurlijk van 1816 af) voor den verkoop van nagelen en olieteiten vermeld; en de uitgaven betroffen slechts de administratie hier te lande, de marine en het leger, en de uitzendingen van ambtenaren. Na de splitsing der begrooting in een gewone 10jarige en een buitengewone jaarlijksche (1820),

werd op de eerste ten behoeve der koloniën slechts ƒ 49,673 gebracht, waarvan ƒ 12,000 voor de adviserende raden, die niet werden benoemd. Op de jaarlijksche begrootingen van uitgaven voor 1822 en de drie volgende jaren werd voor koloniën niets uitgetrokken, terwijl onder de inkomsten in 1822, 1823 en 1824 ƒ 26,000, in 1825 ƒ 7000 voor den verkoop van nagelen en olieteiten vermeld stonden.

Even geruststellend als deze cijfers, waren de enkele mededeelingen der Regering. In 1820 hooren wij haar verklaren dat de administratie geregeld vooruitgaat; in 1821 maakt zij melding van onvoorziene rampen, maar spoedig volgt weder geruststelling; in 't volgende jaar zegt de troonrede, dat de inwendige welvaart van Indië vermeerdert en de tevredenheid en het volksgeluk meer en meer op hechtere grondslagen gevestigd worden; in 1823 wordt gemeld, dat over 't algemeen orde heerscht en welvaart en rust.

Hetzij nu deze bevredigende voorstellingen, of de geringe mededeelzaamheid der Regering, of de onbekendheid met Indische toestanden — Hogendorp wijst daarop meermalen, vooral met betrekking tot de Zuidelijke leden — de oorzaak geweest zij, in het tijdperk van 1816 tot 1825 bleven de koloniën over 't algemeen buiten de bemoeiing der vertegenwoordiging [1].

Even als in de meeste staten de behoefte aan geld voor de regeringen de eerste aanleiding was tot de medewerking van het volk of zijn vertegenwoordiging in de leiding der zaken, zoo was ook geldgebrek oorzaak, dat de Nederlandsche Regering

[1] De heer de Waal noemt het tijdperk van 1816 tot 1823: „een tijdperk wel van „voortdurenden strijd van meeningen over de koloniën, maar voornamelijk van af- „wachting harer uitkomsten." Uit zijn mededeelingen is ons niet gebleken dat die strijd in de Tweede Kamer gevoerd werd. Daar buiten schijnt wel gestreden te zijn. Hogendorp maakt in 1824 (Bijdr. X, 143) gewag van „de genegenheid, hier en daar „in het publiek geuit, om van den vrijen kolonialen handel terug te keeren tot het „oude monopolie en tot eene Oost-Indische Maatschappij."

zelve de medewerking der Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden inriep, en alzoo den grond legde tot een inmenging, die steeds aangroeide, en met de toenemende belangstelling gelijken tred hield.

Om aan te toonen hoe dit geschiedde, moeten wij in bijzonderheden treden, wier vermelding te dezer plaatse, zoo wij hopen, ook daarom zal goedgekeurd worden, wijl zij onvermijdelijk is tot juist begrip van een volgend hoofdstuk.

Vóór 1824 had de Indische Regering geen minder gunstige gedachte nopens den staat der financiën, dan door haar werd uitgedrukt in de berichten, die zij naar Nederland zond. (Zie Inleiding.) Wel drukte de schuldenlast ieder jaar zwaarder, maar dit werd beschouwd als een natuurlijk gevolg van de nieuwe vestiging van ons gezag. Klimmende inkomsten zouden, meende men, de uitgaven moeten overwinnen. Inmiddels werd tot tijdelijke maatregelen, voornamelijk tot de uitgifte van papiergeld, de toevlucht genomen.

In genoemd jaar werd de Regering ernstig op verandering bedacht. Een kommissie, benoemd bij geheime resolutie van den Gouverneur Generaal, van 23 Oktober 1824, werd belast met het onderzoek van den staat der financiën. Vóórdat zij nog haar arbeid had ten einde gebracht, machtigde de Gouverneur Generaal, bij geheime resolutie van 28 November 1824, den hoofddirekteur van financiën Goldman, met den heer J. Palmer, chef van het handelshuis Palmer en K°. te Calcutta, een leening van 60,000 p. st. te sluiten, op voorwaarden, waaromtrent reeds overeengekomen was tusschen Palmer, den hoofddirekteur, en den raad van financiën Wappers Melis.

Deze voorwaarden waren van den volgenden inhoud: Palmer zou voor £60,000 p. st. wissels afgeven, op de firma Cockerill Trail en K°. te Londen getrokken, terwijl het Indisch Bestuur zich verbond om hem, binnen een jaar, daarvoor af te

staan een zoo groote hoeveelheid produkten, als noodig zou bevonden worden om het bedrag der wissels, de kosten van vracht, assurantie en alle andere onkosten te dekken. De helft dier produkten zou naar Engeland, de andere helft naar Nederland worden gekonsigneerd.

De geheime financiëele kommissie bracht den 30sten November 1824 haar rapport uit. Zij raamde het bedrag der schulden onder ultº. Augustus 1825 op *f* 19,000,000, en stelde voor een geldleening in Britsch-Indië te beproeven, ten bedrage van *f* 9,000,000 terstond en *f* 15,000,000 eventuëel. Ten gevolge van dit voorstel werden, bij resolutie in rade van 3 December 1824, de heeren Goldman en Wappers Melis gemachtigd om met J. Palmer eene overeenkomst aan te gaan tot leening van 15,000,000 sicca ropijen, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur Generaal. Tot zekerheid des geldschieters zouden verbonden worden „alle „revenuën en inkomsten, territoriale bezittingen, roerende en „onroerende eigendommen, als aankomen en toebehooren aan „Z. M. den Koning der Nederlanden en Hoogstdeszelfs gouvernement in Indië."

De laatstbedoelde leening kwam niet tot stand, omdat het Britsch-Indisch bestuur weigerde daarvoor geld te laten slaan, wegens de behoefte aan specie in Bengalen zelf. Doch vóór dat de Indische regering van den uitslag kennis droeg, had zij reeds van haar besluit aan den minister Elout mededeeling gedaan. Zoowel de Minister als andere hooggeplaatste personen, door den Koning omtrent de leening geraadpleegd, velden daarover een ongunstig oordeel. Bij zijn besluit van 26 Januarij 1825, nº. 99, gaf de Koning zijn atkeuring aan de Indische regering te kennen; doch tevens werd haar beloofd, dat in de behoefte aan geld zou voorzien worden.

Reeds te voren had de Minister gezorgd voor een toezending van *f* 8,000,000 aan gouden en zilveren muntspeciën door middel van de Handelmaatschappij, waarvoor haar de verkoop van het

koffijprodukt der Preanger regentschappen gedurende 12 jaren was verzekerd.

Deze som, in 't voorbijgaan zij het gezegd, kwam te gelijk met den Kommissaris Generaal, gedeeltelijk met hetzelfde schip, waarop hij de reis maakte, op Java aan.

In het bestaande gebrek was de toegezegde hulp van weinig beteekenis. De Indische Regering wenschte de in Bengalen mislukte leening elders te beproeven, en besloot: [1] 1° in China, Singapore en Poeloe Pinang, voor *f* 2,100,000 wissels op het Ministerie te laten trekken; 2° in China een geldleening te doen sluiten ten bedrage van 1,600,000 Spaansche matten (*f* 4,000,000) „tegen een matigen interest, in allen gevalle niet „hooger dan 12 pct."; 3°. den Koning eerbiedig te verzoeken om ten behoeve van Nederl. Indië een leening ten bedrage van *f* 16,600,000 te bewerkstelligen.

De uitvoering dezer resolutie werd door de Indische Regering geschorst, toen haar het afkeurend besluit des Konings van 26 Junij, n°. 99, bekend werd. [2]

Van de beraamde leeningen kwam dus alleen die van 60,000 p. st. bij Palmer tot stand. Haar uitkomst was deze: de wissels van Palmer brachten zuiver op *f* 717.856.37½; de Indische kas betaalde voor aankoop van produkten, spillagie-, provisie- en kommissiegelden *f* 1,097,241.91; zij leed dus een schade van *f* 379,385.53½. [3]

---

[1] Res. in rade 12 September 1825.

[2] Over de gevolgen van het kon. besluit, het verzoekschrift, namens de Indische regering door den baron van der Capellen aan den Koning gericht, enz., vindt men uitvoerig gehandeld in het zeer merkwaardig rapport van den minister van staat Elout aan den Koning, dd. 29 April 1833, waarin een werk besproken wordt, door C. ten Brink aan den Koning aangeboden, getiteld: *„Een woord over het beheer van Indië."* Het rapport is in zijn geheel overgenomen in de *Bijdragen tot de geschiedenis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van staat Elout*, door Mr. P. J. Elout, 1861.

[3] Mr. P. J. Elout, t. a. p. blz. 78.

Om gestand te doen aan de belofte van geldelijke hulp, vervat in het meergenoemd koninklijk besluit van 26 Junij, n^{0}. 99, moest hier te lande geld worden opgenomen en — hier komen we terug tot het onderwerp, dat ons thans in 't bijzonder bezig houdt — de Regering achtte het noodig daaraan den waarborg van het rijk en de toestemming der Staten Generaal te verbinden. In de troonrede van 1825 werd de noodzakelijkheid eener geldleening ten behoeve der overzeesche bezittingen aangekondigd; den 14^{den} November volgde de indiening van een wetsontwerp om tot dit einde een som van *f* 20,000,000 op te nemen. Ter aflossing van dit kapitaal en ter voldoening der renten zouden jaarlijks, te beginnen met 1826, uit de koloniale geldmiddelen ten minste[1] *f* 1,400,000 worden afgezonderd. Deze som zou van rijkswege worden gewaarborgd gedurende 30 jaren, doch bij de overweging der schuld in 1849 zou worden beoordeeld in hoeverre de grootte der som en de tijd der borgstelling voor vermindering vatbaar mochten zijn.

In de adstruktieve memorie, die dit ontwerp vergezelde, noemde de Regering als de redenen, die tot den ongunstigen toestand der Indische financiën hadden geleid: de overname der koloniën van de Engelschen, het vergaan van eenige, met produkten beladen schepen, het noodzakelijk herstel van vele openbare werken en inrichtingen van allerlei aard, de oprichting van het Indische leger en de marine, de oorlogen op de buitenbezittingen, de cholera, misgewassen, enz. Vervolgens wordt gewag gemaakt van de uitgifte van papier door de Indische Regering, van de vermindering der inkomsten door een daling in de koffijprijzen, en van de voorgenomen Bengaalsche leening, wier bedrag (15,000,000 sicca ropijen), tot maatstaf gestrekt had voor de grootte der thans voorgedragen som. De waarborg van

---

[1] Wij behoeven de behandeling van dit wetsontwerp niet in de bijzonderheden te volgen. De woorden „ten minste" kwamen in het oorspronkelijk regeringsvoorstel niet voor, doch werden later ingevoegd. Zie E. de Waal, N. I. in de St. Gen., Dl. I, blz. 180.

het rijk, zeide de memorie, moest strekken tot aanvulling van van hetgeen de koloniale baten jaarlijks minder dan *f* 1,400,000 zouden opleveren; maar zij verklaarde dat, na de werking van verschillende bezuinigingen, wier invoering reeds door den Koning bevolen was, voor zulk een te kort weinig vrees behoefde te bestaan.

Het voorstel gaf aanleiding tot velerlei aanmerkingen in de afdeelingen en tot levendige beraadslagingen in de Tweede Kamer. Hogendorp had het openbaar leven vaarwel gezegd; maar van Alphen sprak een zaakrijke redevoering uit, die een zekere vermaardheid heeft gekregen, en een aantal andere leden mengde zich in het debat. En wel verre dat men zich bepaalde tot het wetsontwerp en wat daarmede onmiddelijk in verband stond, strekte meer dan een betoog zich uit tot de geschiedenis onzer vestiging in Indië, het stelsel van bestuur aldaar in werking, in vergelijking met het stelsel der Kompagnie, de waarde der koloniën voor het moederland, het al of niet wenschelijke van haar behoud, enz.

Merkwaardig was de opmerking, door verschillende leden gemaakt, dat de Kamer onbevoegd zou zijn om het ontwerp, zooals het daar lag, in behandeling te nemen, omdat de grondwet aan den koning bij uitsluiting, dus zonder medewerking der Kamers, het opperbestuur over de koloniën toekende. De meening, door Hogendorp in zijn Bijdragen ontwikkeld, dat de wetgever in Nederland ook de wetgever voor de koloniën zou zijn, vond geen enkel verdediger; maar men verviel in het andere uiterste, door alle inmenging der vertegenwoordiging, zelfs waar die door den koning gevraagd werd, te willen verbieden. Men gaf een verkeerde beteekenis aan de woorden „bij uitsluiting" in art. 60, welke reeds in de grondwet van 1814 waren opgenomen, alleen om het opperbestuur van maatschappijen, gelijk de vroegere O. I. Kompagnie, uit te sluiten. Zeer juist beweerde de Regering dat zij, wel is waar, de toe-

stemming der vertegenwoordiging voor de opname van gelden ten behoeve der koloniën niet behoefde, maar dat niets den Koning verhinderde met de Kamers in overleg te treden, indien hij dit nuttig oordeelde.

Op verlangen der Kamer gaf de Regering verschillende mededeelingen nopens den staat der Indische financiën, en ramingen van het vermoedelijk deficit. Haar inlichtingen en berekeningen, met welke openhartigheid ook gegeven, konden, bij gebreke van juiste opgaven uit Indië, onmogelijk op goede gronden berusten; verschillende leden verklaarden dan ook ze niet te begrijpen. Eén zaak werd intusschen duidelijk, dat de som van *f* 20,000,000 niet te hoog berekend was.

Het ontwerp werd den 23sten Maart 1826 tot wet verheven. Het is noodig haar inhoud hier mede te deelen.

Art. 1. Ten behoeve van 's Rijks overzeesche bezittingen zal eene som, niet te boven gaande *f* 20,000,000, gevestigd op de territoriale en andere inkomsten en bezittingen van het Rijk in Oost-Indië en onder den na te melden waarborg van den Staat worden opgenomen.

Art. 2. De wijze op welke, zoowel als de tijd en de termijnen binnen welke die gelden zullen gevonden en verstrekt worden, zal nader door Ons worden bepaald.

Art. 3. Tot voldoening der renten en tot aflossing van het kapitaal, zal jaarlijks, te beginnen met het jaar 1826, uit de geldmiddelen van de overzeesche bezittingen worden afgezonderd eene som van ten minste *f* 1,400,000.

Art. 4. Tot het bedoelde einde wordt, voor zooveel des noods, gedurende een tijdvak van 30 jaren, van 's Rijkswege gewaarborgd eene som *f* 1,400,000 jaarlijks.

Art. 5. Bij de overweging der schuld in den jare 1849 zal bepaaldelijk in aanmerking worden genomen of en in hoeverre de stand van de leening, in verband tot de aangelegenheden van 's Rijks overzeesche bezittingen, het raadzaam zal maken,

die jaarlijksche uitkeering met den jare 1850 te verminderen, of geheel te doen ophouden, en mitsdien, in overeenstemming daarmede, den toegezegden waarborg te beperken.

Bovendien zal, om de 5 jaren, te beginnen met het jaar 1831, aan de Staten Generaal opening gegeven worden van het beloop der afbetalingen uit de middelen van die bezittingen gedaan en van den geldelijken toestand derzelve.

Alzoo werd gebroken met het stelsel van geheimhouding; de vertegenwoordiging zou met de uitkomsten worden bekend gemaakt [1]. Meer dan dit, onmiddelijke medewerking, werd haar in het antwoord der Regering op de afdeelings-verslagen verzekerd, door de belofte, dat vóór den afloop der tegenwoordige leening geen nieuwe zou worden tot stand gebracht zonder gemeen overleg der Staten Generaal.

Met deze wet was de grond gelegd tot de eerste der opofferingen, die Nederland zich voor de koloniën getroostte — immers van koloniale baten was in de eerste jaren geen sprake, zoodat de waarborg voor het volle bedrag der aflossing en rentebetaling moest worden aangesproken, — opofferingen, waarmede later harde eischen, aan den schuldenaar gesteld, zouden gerechtvaardigd worden.

Het geld werd opgenomen bij het Amortisatie Sijndikaat tegen een rente van 5 %.

Toen de wetgevende macht het bedrag der leening vaststelde, vermoedde zij niet, dat de opstand in de Vorstenlanden, haar te nauwernood bekend, eenigen omvang zou verkrijgen. Zij rekende op inkrimping, niet op uitbreiding der dagelijksche behoeften in Indië. De 20 millioenen waren bestemd voor delging

---

[1] Die opening van den geldelijken toestand der bezittingen heeft zich, onder volgende ministeries, eenigen tijd laten wachten.

van oude, niet van loopende schulden. Zelfs voor dit doel waren zij niet voldoende, en de geldnood bleef drukkend in Indië. Reeds in 't eind van 1826 verzocht de Indische Regering den Kommissaris Generaal „met allen mogelijken aandrang, om den „Koning ten spoedigste daarheen te trachten te dirigeren, dat „de meest efficacieuse middelen worden beraamd, om deze „kostbare en aan het Moederland zoo naauw verbondene be„zittingen niet ten eenemaal voor hetzelve verloren te doen „gaan, en dat tot dit einde, boven en behalve de reeds ge„zondene gelden, door Zijne Majesteit nog eene suppletie tot „stijving van de koloniale kas worde toegestaan, welke niet „minder dan eene som van 9 à 10 millioenen gulden zou moeten „bedragen." [1]

Misschien achtte de Nederlandsche Regering het niet raadzaam, reeds in 1827 de medewerking der Staten Generaal te vragen voor een leening tot zoo hoog een bedrag. Evenwel werd in de troonrede van 1827 een voordracht tot een buitengewone tegemoetkoming der koloniën aangekondigd, welke geen andere dan de reeds door de wet gewaarborgde opoffering van het moederland zou vorderen. Den 17^den^ Oktober werd een wetsontwerp ingediend, strekkende tot een vermeerdering der vorige leening met *f* 2,700,000, welke geheel onderworpen zou zijn aan de bepalingen der wet van 23 Maart 1826. De vorige leening, zeide de Regering, had in vele behoeften voorzien; zij had ook de Nederlandsche schatkist in het bezit hersteld van voorschotten, aan de koloniale kas verstrekt; [2] thans bestond de hoop, dat de oorlog op Java weldra geeindigd zou zijn; in het alsdan in te treden tijdperk kon men een geregelden gang van

---

[1] Brief aan den Kommissaris Generaal 16 November 1826, n°. 1500.

[2] Ten bedrage van *f* 2,365,050, waarvan *f* 3,197,239 voor betaling aan Engeland, voor afgestane goederen bij de teruggave der koloniën, en *f* 765,050 voor verschillende kleine schulden van dringenden aard.

zaken verwachten, mits de oude schulden aangezuiverd, en ruime middelen beschikbaar waren. Dit kon geschieden zonder bezwaar voor het moederland. Immers de Minister had de *f* 20,000,000 niet in ééns opgenomen, maar achtereenvolgens leeningen tot een kleiner bedrag gesloten. Desniettemin waren in 't begin van 1826 *f* 1,400,000 voor rente en aflossing besteed, alzoo de som, die berekend was voor de leening van *f* 20,000,000 in eens. Derhalve was een grooter kapitaal afgelost dan oorspronkelijk berekend was. De geheele leening zou eerst 1 Julij 1828 gesloten zijn, en op dat tijdstip zou het verschuldigd kapitaal reeds tot *f* 18,100,000 gereduceerd zijn. [1] Dit kapitaal zou, met de renten, door de jaarlijksche voldoening van *f* 1,400,000, in 1849 geheel afgelost kunnen zijn. In minder gunstige omstandigheden zou de verbindtenis, krachtens de wet van 23 Maart 1826, tot 1856 op het Rijk hebben gedrukt. Wanneer nu het Rijk zich, in de bestaande omstandigheden, nog wilde verbinden om tot 1856 ieder jaar de betaling van *f* 1,400,000 te waarborgen, dan kon, van 1 Julij 1828 tot genoemd tijdstip, een kapitaal van *f* 20,800,000 met de renten tegen 5 pCt. worden afgelost. Derhalve konden dan nog worden opgenomen *f* 2,700,000.

---

[1] Aldus berekend:

Verschuldigde renten tot	1 Julij	1826.	*f* 77,000.00
"	1 Januarij	1827.	244,410.03
"	1 Julij	1827.	398,397.06
"	1 Julij	1828.	880,129.91
			1,600,000.00
Van 1 Januarij 1826 tot 1 Julij 1828 mocht worden afbetaald ($2\frac{1}{2} \times$ 1,400,000)			3,500,000.00
Dus kon aan kapitaal afgelost worden			1,900,000.00
zoodat het geleende kapitaal			20,000,000.00
op 1 Julij 1828 zou zijn gereduceerd tot			*f* 18,100,000.00

De voorstelling was vernuftig; maar de stemming der Tweede Kamer was weinig geschikt haar gereedelijk ingang te doen vinden. Reeds uit de begrooting voor 1827 was gebleken, dat in 1826 de volle subsidie door het Rijk verstrekt was. Van Alphen had in de hem eigene krachtige bewoordingen de Regering verweten, dat zij van de letter der wet had gebruik gemaakt met verkrachting van haar bedoeling [1]. De Kamer had geweten, zeide hij, dat ter aflossing en rentebetaling van een schuld van 20 millioenen geen jaarlijksche uitkeering van 14 tonnen gedurende 30 jaren noodig was; daarom was de bepaling gemaakt, dat in 1849 de grootte van den waarborg zou worden bepaald. De kamer had evenzeer geweten, dat het jaar 1826 geen 14 tonnen noodig had, maar die som was gesteld als een maximum, waarvan de Kamer gemeend had niet te behoeven af te dingen. Maar de Regering had misbruik gemaakt van de haar gegeven ruimte, om het Amortisatie Sijndikaat te bevoordeelen. „Een geheimzinnig floers", zoo had van Alphen gesproken, „overdekt voor een groot gedeelte den kern onzer „financiën."

Getuigt deze rede — wier billijkheid wij hier niet beoordeelen — van ontevredenheid, niet minder die, welke bij de behandeling der nieuwe leening werden uitgesproken. Men vroeg of de nieuwe leening in 't openbaar zou geschieden; hoeveel reeds uit de eerste was verstrekt; op welken grond de vroegere wijze van opneming voordeelig werd geacht, hoe de Regering zeggen kon dat de borg niet zwaarder belast zou worden, daar toch de hoop, om in 1850 bevrijd te worden, geheel verdween. De oppositie was evenwel meer gericht tegen het bestuur der financiën over 't algemeen en de uitvoering der eerste leeningswet in 't bijzonder, dan tegen de tegemoetkoming der koloniën. Het ontwerp werd in de Tweede Kamer met 71

---

[1] E. d. Waal, N. I. in de St. Gen. I. 295.

tegen 7 stemmen aangenomen, en werd de wet van 22 December 1827, *Stbl.* n°. 63.

De toegestane gelden werden, zooals later zal worden aangewezen, bijna uitsluitend voor achterstallige schulden aangewend. De dagelijksche behoefte eischte nog steeds voorziening. Reeds in November 1828 kwam de Regering met een nieuw wetsontwerp te voorschijn, strekkende tot het sluiten eener leening van *f* 15,000,000, op gelijke voorwaarden als de eerste, met den waarborg van het Rijk voor een jaarlijksche uitkeering van *f* 1,050,000 voor aflossing en rentebetaling gedurende 30 jaren. De behoefte aan geld werd uitsluitend aan den oorlog toegeschreven; overigens werd de toestand der Oost-Indische bezittingen als gunstig geschetst.

Het wantrouwen der Tweede Kamer was sedert het vorige jaar niet verminderd: „Comme dans les sessions précédentes", schreef de eerste afdeeling, „le mémoire ministériel offre pour un pro„chain avenir les plus belles espérances, auxquelles nous aimons „à croire"; maar zij verlangde omstandiger blootlegging van den waren toestand der financiën, der administratie en der gebeurtenissen. Men vroeg naar de redenen van den oorlog; op welken grond de Regering meende het einde daarvan door de voorgestelde leening te bespoedigen. Men verlangde meer inzicht in de Indische financiën; men vroeg specifieke berekeningen voor de groote verwachtingen der Regering. Er waren zelfs, die oordeelden dat zulke bezwarende bezittingen moesten worden prijs gegeven.

De Minister van financiën die, bij afwezigheid van zijn ambtgenoot voor koloniën, de verdediging der wet op zich nam, wees er met nadruk op dat de gevraagde gelden benoodigd waren voor het *behoud* van gewesten, die, zeide hij, volgens de grondwet een deel van het Rijk uitmaakten, en wier belang voor het moederland hij met ijver trachtte aan te toonen. Ten

slotte verzetten zich slechts 17 stemmen tegen het wetsontwerp [1], dat den 27sten December 1828 tot wet verheven werd (*Stbl.* nº. 90).

Even als bij de beide vorige leeningen, werd ook voor deze laatste het Amortisatie Sijndikaat als geldschieter aangenomen.

Vóór 1831 was de koloniale kas niet in staat om de Nederlandsche schatkist te ontheffen van den last, die haar was opgelegd. Het behoeft hier niet gezegd te worden dat zij later de schuld met woeker betaalde.

Het zal, naar wij hopen, duidelijk geworden zijn, dat de behandelde wetten niet uitsluitend uit een financieël oogpunt van belang zijn; dat zij ook merkwaardig zijn, wijl zij, als het ware, den grond gelegd hebben tot den invloed der Staten Generaal op koloniaal gebied.

Thans moeten wij met een enkel woord gewagen van de verhouding tusschen het opperbestuur in Nederland en de regering in Indië. Natuurlijk moeten hier de regeringsreglementen onze leidslieden zijn.

In 1826 was nog, in naam, het regeringsreglement, 22 December 1818 door Kommissarissen Generaal vastgesteld, van kracht. Het was door den Koning nimmer goedgekeurd, en in vele opzichten door het Indisch Bestuur niet nageleefd.

De Kommissaris Generaal du Bus las in art. 54 zijner instruktie een bevel om provisioneel een nieuw reglement uit te vaardigen, en dit aan 's Konings goedkeuring te onderwerpen. Dit artikel zeide:

„Daar het bestaande reglement op het beleid der regering „in Ned. Indië in den jare 1818 door Kommissarissen Generaal „onder onze nadere goedkeuring ingevoerd, nimmer aan onze „bekrachtiging onderworpen is geworden, en sedert vele veran-

---

[1] E. d. Waal, N. I. in de St. Gen. I. 357.

„deringen, door de Indische Regering op eigen gezag daargesteld,
„ondergaan heeft, waardoor hetzelve onvatbaar is geworden om
„een voorwerp onzer opzettelijke overweging te worden, zal de
„Kommissaris Generaal den bestaanden staat van zaken te dien
„opzichte handhaven, met zoodanige wijzigingen, als zijn aan-
„gewezen in eene nota van aanmerkingen, als bijlage bij deze
„Instructie gevoegd, dan wel als hem zelf, naar onze hem
„bekende inzigten, zullen noodig voorkomen. Hij zal zich,
„naar aanleiding van de hem alzoo medegedeelde denkbeelden,
„en van de ondervinding en plaatselijke kennis, welke hij zal
„verkrijgen, bekwamen, om aan het ministerie voor de marine
„en koloniën eene stellige voordragt te doen, over de eindelijke
„bepalingen, welke door ons omtrent het beleid der Regering
„in 's Rijks Indische bezittingen zouden behooren te worden
„vastgesteld."

Misschien was de strekking van dit artikel niet zoo wijd als du Bus haar opvatte. Wat hiervan zij, hij stelde, bij besluit van 30 Augustus 1827, n°. 19, *Stbl.* n°. 89 een nieuw *reglement op het beleid van de regering, het justiciewezen, de kultuur en den handel in 's Lands Aziatische bezittingen*, in de plaats van het oude. Ook dit werd niet door den Koning bekrachtigd; maar de meeste bepalingen worden bijna woordelijk teruggevonden in het reglement van 1830. Een vergelijking der drie genoemde Indische staatswetten — sit venia verbo — zou tot verschillende beschouwingen aanleiding kunnen geven. Wij hebben hier slechts op een karaktertrek van het regeringsreglement van 1827 te wijzen, welke het voornamelijk onderscheidt van het voorgaande, namelijk deze, dat het verscheidene regeringshandelingen van den gouverneur generaal, welke het reglement van 1818 hoogstens aan een nadere bekrachtiging des konings onderwierp, van zijn voorafgaande goedkeuring of beslissing afhankelijk maakt. Deze karaktertrek vindt ontwijfelbaar zijn grond in de botsingen, door de eigenmachtige

handelingen van het voorgaand bestuur veroorzaakt. Hij vindt zijn toepassing bij verordeningen van den gouverneur generaal „welke met de algemeene of staatkundige belangen van Neder- „land, of met zaken in betrekking staan, waarvan de volledige „beoordeeling alleen in Nederland kan plaats vinden"; verder bij de vaststelling der begrootingen, de regeling van het munt-stelsel, van den aanmaak en de uitgifte van klinkende of papieren munt; bij den verkoop van domeinen; bij de benoeming der leden van den Raad van Indië; bij de verhooging van be-zoldigingen; bij het sluiten van overeenkomsten met de regeringen van Europesche bezittingen in Indië; bij de invoering van al-gemeene landsbelastingen. Ook bij de vestiging van een nieuw etablissement op een der eilanden van den archipel; maar voor deze bepaling was de grond een andere, en gelegen in het traktaat van 1824. Vergelijk art. 16 tot 21 en art. 74 van het reglement van 1818 met art. 16 tot 21, art. 33, 76 en 24 van het reglement van 1827.

Tweede Afdeeling.

1. *Java en Madura.*

In een geschrift van den aard als het onze, kan men geen beschrijving verwachten van den oorlog, die, van Julij 1825 tot Maart 1830, Java teisterde, tengevolge van den opstand van Dipo Negoro. Alleen het burgerlijk bestuur mag ons bezig houden, en de invloed daarop door den oorlog uitgeoefend. Zijn oorzaken vallen in een vroeger, zijn gevolgen in een later tijdperk. Evenwel mogen wij ook niet geheel zwijgen over de oorzaken, omdat zij, voor een deel, nauw zamenhangen met beginselen van bestuur, door den Kommissaris Generaal du Bus gevestigd, noch over de leiding van den oorlog, omdat du Bus daaraan een aandeel nam.

Vele schrijvers hebben getracht de oorzaken van den oorlog

in de Vorstenlanden op te sporen, en zijn tot geheel verschillende besluiten gekomen. De reden van dit verschijnsel is wellicht hierin gelegen, dat de meesten aan één bepaalde omstandigheid, aan één handeling, of één verzuim te veel waarde gehecht en te weinig gelet hebben op het onderling verband van een geheele reeks van omstandigheden. Het schijnt noodzakelijk, dat men, bij de verklaring der oorzaken van den opstand van Dipo Negoro en den aanhang, dien hij verwierf — twee geheel verschillende zaken, die dikwijls verward zijn — acht geve op de inmenging van Nederlanders (de Kompagnie, Daendels,) en Engelschen (Raffles) in de aangelegenheden der vorsten; op de vermindering van de macht der vorsten, het gevolg dier inmenging; op de demoralisatie van de hoven van Soerakarta en Djokjokarta sints het einde der vorige eeuw, waaraan Europeanen hun deel schijnen gehad te hebben; op den hachelijken toestand, waarin de in schulden gedompelde prinsen en grooten zich gewerkt hadden [1]; op de omstandigheden, die de verjaging van Sultan Hamangkoe Boewono II voorafgingen en vergezelden, en meer bepaald op het aandeel dat Dipo Negoro aan die verjaging nam; op zijn teleurgestelde hoop om den Sultan Hamangkoe Boewono III op te volgen; op de ongehoorde knevelarijen, der bevolking, in naam van het Nederlandsch gouvernement, aangedaan [2]; op den toenemenden invloed der Europeanen aan het Djokjokartasche hof, tengevolge van de genegenheid, hun door den Sultan Hamangkoe Boewono IV toegedragen; op het heerschzuchtig karakter van Dipo

---

[1] Den 20sten November 1826 schreef de oud-gouverneur van Java's Noord Oostkust N. Engelhard, van een zending naar Djokjokarta teruggekeerd, aan du Bus: „De „staat van het verval van beide deze Rijken gaat boven mijne beschrijving. Bevindende „zich de Prinsen en Hofgroten in zoo een armoedigen staat, dat eene juiste beschrij„ving daarvan niet geloofd kan worden. De meeste Prinsen weten van daag niet hoe „zij morgen aan de kost zullen komen met hun vrouw, kinderen talrijke familie en „degeene die tot hun gevolg behooren, en zulks dateert van vroeger datum als na het „uitbreken der onlusten te Djocjokarta."

[2] Zie Hoofdst. IV., Afd. 2, § 2.

Negoro, onechte zoon van een inlandsch vorst, bij wien alle driften, begeerten en wenschen levendig waren, welke de geschiedenis in zoo menigen onechten vorstenzoon heeft leeren opmerken, telg uit het Mataramsch vorstenhuis, die droomde van een Mataramsch rijk, waarin Europeanen geen plaats konden vinden, en waarvan hij het hoofd zou zijn, misschien ook van een zuivere Mahomedaansche godsdienst, waarin hij de hoogste waardigheid zou bekleeden; op de onverantwoordelijke handelingen van den assistent-resident, het aanmatigend gedrag van den rijksbestierder en de werkeloosheid en onhandigheid van den resident, aan wier handen in 1825 het bestuur van Djokjokarta was toevertrouwd.

Men heeft recht om te vragen, waarom hier niet over de landverhuringen gesproken is. De reden is deze, dat dit punt uitvoeriger behandeling verdient, waarvoor het 3de hoofdstuk een geschikter plaats aanbiedt.

Waar zoo vele oorzaken zamenwerkten, behoefde de aanleiding tot den oorlog niet anders dan de vonk in den hooiberg te zijn. Een weg door den lusthof van Dipo Negoro, persoonlijke beleedigingen hem aangedaan, beslisten het verzet tegen het Nederlandsche en Indische gezag. Dipo Negoro ontrolde de banier van den opstand, en schreef, hetzij uit zuiver geloof, hetzij uit schrandere politiek, Mahomed in zijn devies. Duizenden volgden hem; zoo armoedige grooten, die een toestand van welvaart wilden heroveren, als een ontevredene, onderdrukte bevolking die niets te verliezen had; zoo dweepzieke geloovers, die in den krijg een geloofskrijg en in den aanvoerder een godsgezant zagen, als moedige jongelingen, die eer en roem hoopten te verwerven, en belangloozen, die uit vrees of natuurlijke sympathie de speer ter hand namen.

Het is bekend, dat de oorlog zich niet tot Djokjokarta bepaalde, maar in Soerakarta even sterken aanhang vond, en zich van tijd tot tijd tot de omliggende gouvernements-residentiën

uitstrekte. Enkele of meerdere der aangevoerde redenen helderen dit feit op. Daarenboven droegen de ineenloopende grenzen der rijken van den sultan van Djokjokarta en den soesoehoenan van Soerakarta veel bij tot de vestiging van eenheid van wil en handeling in beider gebied.

Toen de opstand een aanvang nam, was Java bijna geheel van troepen ontbloot; hij kon daarom reeds aanstonds een grooten omvang verkrijgen. Maar ook nadat het leger van de expeditie naar Celebes was teruggekeerd, ook nadat de Madureesche en Makassaarsche hulptroepen en de expeditionnaire afdeeling uit Nederland waren aangekomen, hield hij alle krachten langen tijd bezig. De heer de Stuers heeft in zijn Mémoires de bezwaren geschetst, die de oorlogsbodem en de krijgswijze der inlanders voor onze troepen opleverden. Het gebrek aan geld en het verschil van meeningen omtrent de leiding van den oorlog heeft voorzeker de bespoediging van zijn einde niet bevorderd. De taktiek van den bevelvoerenden generaal de Kock was: het overwonnen terrein door de oprichting van een menigte versterkingen (bentings) in bedwang te houden, en den vijand langzamerhand tusschen de Progo en de Bogowonto terug te drijven. Even als van het onderworpen land, wilde hij zich van de onderworpen personen verzekeren door belooningen in titels en in geld, en de vreedzamen in rust houden door hun een goed bestaan te waarborgen. Op meer dan een punt vond hij in du Bus een bestrijder. De Kommissaris Generaal wilde ook wel terugdrijving tusschen de beide genoemde rivieren, maar sneller, met meer kracht, en zonder verspreiding in de overwonnen landstreek. Wat het overige betreft, daar was geen geld om aan alle eischen te voldoen. Reeds in den aanvang bleek, dat de administratie op veel te ruimen voet was ingericht, en omtrent hare zuiverheid werd menige ernstige twijfel geopperd. In September 1826 scheidde du Bus haar van het kommando af, en benoemde den heer Timmermans tot inspekteur

en chef van de militaire administratie in de 2de groote militaire afdeeling.

In de Inleiding is opgemerkt, dat de Kommissaris Generaal zich niet mocht onttrekken aan de administratie van het leger. Hij mocht dit vooral niet doen, dewijl hem daaromtrent de ongunstigste berichten ter oore kwamen. Men leze bijv. dit fragment:

„Je me suis entretenu depuis plusieurs fois avec Mr. .....;
„il découvre de jour en jour des malversations; il y a un grand
„manque dans le magasin d'habillements; les effets sont faits
„d'une étoffe surpassant toute idée..... Les hôpitaux sont
„dans un état pitoyable; le directeur d'ici doit être mis de coté
„et plusieurs autres..... Ne tardez pas, Monseigneur, de de-
„mander directement à Mr. ..... les documens cités dans ma
„dernière. C'est alors qne vous serez à même de juger comment
„on a jeté l'argent par les fenêstres," enz. enz.

Het voorbeeld is niet het zachtste dat zou kunnen gevonden worden; maar in denzelfden geest werden meer brieven geschreven.

Verschillende middelen werden beraamd of aangewend, om langs politieken weg een eind aan de onlusten te maken. Allereerst werd behoefte gevoeld aan de vestiging van een krachtiger bestuur te Djokjokarta, ter vervanging van den minderjarigen Sultan. Zij deed zich te sterker gelden na den dood van de invloedrijke Ratoe Agong, grootmoeder des Sultans, en van zijn nieuwe voogden Merta Sono en Panoelar, die Dipo Negoro en Mangko Boemi vervangen hadden. Niemand scheen tot dit doel meer geschikt dan de door de Engelschen verdreven sultan Hamangkoe Bowono II.

Ten gevolge van een kontrakt, den 17den Augustus 1826 door den Kommissaris Generaal met hem gesloten, werd hij op den troon van Djokjokarta hersteld onder den naam van sultan Sepoe,

terwijl aan den regerenden vorst een deel aan het bestuur en de naam van sultan Anoem gegeven werd [1].

Gaf de omstandigheid, dat juist Dipo Negoro tot de verjaging van dezen Sultan had medegewerkt, weinig reden om, met betrekking tot den hoofdmuiteling, van dezen maatregel veel goeds te verwachten, weldra bleek het ook dat de bejaarde man geen geestkracht genoeg bezat om een gunstige wending aan de zaken te geven. Zelfs zijn zoon Mangko Boemi onderwierp zich niet.

Een ander middel dat in overweging genomen werd was: de afstand van een deel van Djokjokarta aan Dipo Negoro, even als in 1754 het gansche gebied van Djokjokarta aan Mangko Boemi, en 2 jaren later een deel van Soerakarta aan Maas Said was afgestaan. De gevallen stonden evenwel niet gelijk. De opstand van Mangko Boemi en Maas Said vond wel zijn oorzaak in den toenemenden Hollandschen invloed, maar was gericht tegen den soesoehoenan van Mataram. Dipo Negoro had zich voornamelijk tegen het Nederlandsch gezag verzet; zijn verheffing zou, vreesde men, als een erkenning zijner goede zaak en als een bewijs van zwakheid worden aangezien. Om deze redenen werd het denkbeeld niet verwezenlijkt.

Van meer repressieven aard was het voorstel eener bijzondere kommissie, benoemd tot het voorstellen van maatregelen, die in de Vorstenlanden zouden moeten genomen worden en bestaande uit de residenten van Djokjokarta, Soerakarta en Rembang (van Lawick van Pabst, Mac Gillavry en Servatius), dat de strekking had om Djokjokarta te verdeelen tusschen den soesoehoenan van Soerakarta en den onafhankelijken, ons steeds trouw gebleven prins Mangko Negoro. De minister Elout meende,

---

[1] Het Nederlandsch gouvernement ontleende het recht tot benoemiug der vorsten van Soerakarta en Djokjokorta aan de akte van 11 December 1749, waarbij de soesoehoenan van het toenmalige Mataramsche rijk, Pakoeboewono II, de souvereiniteit van Java aan de Kompagnie afstond.

blijkens zijn geheim rapport aan den Koning, van 19 Maart 1827, L[a] H, n[0]. 46[k], dat voor den dood van Sepoe in dit voorstel niet getreden zou kunnen worden. In Indië vond het grooten tegenstand, vooral bij den generaal de Kock, die de bescherming van den jongen Sultan als een heilige plicht van het gouvernement beschouwde [1]. Aan het voorstel werd dan ook geen uitvoering gegeven; maar de geruchten omtrent een verdeeling van Djokjokarta schijnen een ongunstigen invloed op den geest der hoofden en bevolking te hebben uitgeoefend.

De sultan Sepoe had zich, in art. 11 van zijn kontrakt, verbonden tot vergoeding van alle oorlogskosten aan het Nederlandsch gouvernement. Deze bepaling werd in alle kontrakten met inlandsche vorsten opgenomen; in dit geval zeker niet met de verwachting het geld ooit te zullen ontvangen, want de armoede van het Djokjosche hof was genoeg bekend. Zij strekte evenwel tot gedeeltelijke rechtvaardiging van den afstand van verschillende gewesten aan het gouvernement, na het einde van den oorlog.

Wij kunnen hiermede van den oorlog afstappen, om te zien welke veranderingen door den Kommissaris Generaal in de regeling van het gewestelijk bestuur op Java en Madura gebracht werden. De regeling zelve, die ingevoerd was volgens verschillende besluiten van de Kommissarissen Generaal, behoeft ons niet bezig te houden [2]. Die veranderingen bepaalden zich tot vereeniging en splitsing van eenige residentiën, en wijziging van het gewestelijk bestuur van Batavia.

In 1826 was Java verdeeld in de volgende 20 residentiën, Bantam, Batavia, Buitenzorg, de Preanger regentschappen, Krawang, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Kadoe,

---

[1] Brief aan den Kom. Gen. 17 Februarij 1828, n°. 431.

[2] Men zie daaromtrent Mr. I. A. Spengler, De Ned. O. I. Bezittingen onder het bestuur van den Gouv. Gen. G. A. G. P. Baron van der Capellen, Dl. I, bldz. 117 vv.

Soerakarta, Djokjokarta, Japara en Joana, Rembang, Grissee, Soerabaija, Pasoeroean, Bezoekie, Banjoewangie en Panaroekan.

Op Madura was Sumanap een afzonderlijke residentie, terwijl Bangkalang en Pamakassem tot Soerabaija behoorden.

Deze indeeling scheen voor vereenvoudigingen vatbaar, waardoor aanmerkelijke bezuinigingen konden bewerkstelligd worden.

Krawang werd als onderresidentie bij Buitenzorg, daarna Buitenzorg bij Batavia gevoegd [1].

Banjoewangie werd bij Bezoekie, Grissee bij Soerabaija ingelijfd, beide met behoud van een assistent-resident [2].

Daarentegen werden de Lampongsche distrikten afgescheiden van de residentie Bantam en onder het bestuur van een afzonderlijken assistent-resident geplaatst, die zich te Tribang moest vestigen [3]. In 1827 waren in de Lampongs onlusten uitgebroken, die de zending van den resident van Bantam, Francis, als bijzonder kommissaris noodig maakten. Hij slaagde er in, de onlusten te bevredigen. Daarop werd een kommissie benoemd, zamengesteld uit den direkteur van 's lands middelen en domeinen Kruseman, den resident van Bantam Smulders en den assistent-resident der Lampongs du Bois, om een meer doelmatig beheer voor de Lampongs te ontwerpen. De afscheiding van Bantam was het gevolg hunner voorstellen. Hoewel de lasten van dit gewest de baten verre overtroffen, werd het behoud daarvan noodzakelijk geacht, vooral als militaire bezetting ter bescherming van Palembang.

Het gewestelijk bestuur van Batavia onderging een geheele hervorming ten gevolge van het besluit van den Kommissaris Generaal van 16 Augustus 1828, *Stbl.* n°. 59. Du Bus had opgemerkt dat de meeste werkzaamheden van den resident en

---

[1] [2] *Stbl.* 1826, n°. 24 en 53.

[3] *Stbl.* 1829, n°. 91.

zijn ondergeschikten zonder bezwaar aan verschillende departementen van algemeen bestuur konden worden opgedragen; alleen voor de policie wilde hij een bijzonder ambtenaar behouden, met de noodige indrukwekkende macht bekleed, in den geest van de Nederlandsche direkteuren van policie; de posten van resident van Batavia, assistent-resident van de stedelijke policie, assistent-resident van de Ommelanden, sekretaris van de residentie, benevens het personeel aan de beide eerstgenoemde ambtenaren toegevoegd, werden ingetrokken. Een *hoofdbaljuw*, met den rang van resident, werd belast met het opperbeheer der policie in Batavia, en een *baljuw*, met den rang van assistent-resident, kreeg het beheer der policie in de Ommelanden, onder het toezicht van den hoofdbaljuw. Hun stonden de noodige schouten, onderschouten, distriktskommandanten, wijkmeesters, mandoors en andere policiebeambten ten dienste.

2. *Buitenbezittingen.*

De organisatiegeest, die het bestuur van den Kommissaris Generaal kenmerkt, vertoont zich niet het minst in het beheer der buitenbezittingen. Hoe ruim het veld ook was, het werd geheel bearbeid. Het burgerlijk beheer van Sumatra's Westkust, van Palembang, van Riouw, van de Westkust en van de Zuid- en Oostkust van Borneo, werd bij verschillende besluiten geregeld en, dit was de hoofdbedoeling, op een zuiniger voet ingericht. Het leidende beginsel was: geen uitbreiding van grondgebied; vermijding, zooveel mogelijk, van iedere aanleiding tot vijandelijkheden; daartegenover ook geen afstand van grondgebied. Bij het voorstellen van bezuinigingen, schreef du Bus aan de Indische Regering, behoefde zij „zich vooralsnog „niet in te laten met de groote kwestie, of die etablissementen, „uithoofde van de aanzienlijke kosten, die derzelver behoud of „verdediging vordert, en welke op verre na niet kunnen wor-

„ den opgewogen door de geringe inkomsten, die zij opleveren, „ daarom zouden behooren te worden ingetrokken of verlaten." Deze kwestie kon eerst het onderwerp worden van een nader onderzoek, als alle lasten dier bezittingen bekend waren en alleen aan 's Konings beslissing onderworpen worden. Wij zien dan ook, onder het bestuur van du Bus, slechts enkele kleine posten verlaten.

In zijn instruktie waren aan du Bus omtrent de buitenbezittingen de volgende bevelen gegeven:

Art. 37. Met hetzelfde oogmerk (om den inlandschen handel te bevorderen) zal hij aan de Indische regering doen kennen, dat de oorlogen, waarin dezelve zich gedurig met de Inlandsche vorsten en volken begeeft, geenszins Onze goedkeuring wegdragen, maar dat Onze begeerte is, dat de maatregelen, waardoor thans gestadig tot vernieling van den handel, onlusten op de buiten Java gelegene bezittingen worden voortgebracht, worden vervangen door een voorzichtig beleid en eene wijze inschikkelijkheid, waardoor de goede verstandhouding alomme zooveel doenlijk bewaard kan worden en handel en scheepvaart ten voordeele van Java kunnen bloeijen.

Op die plaatsen, waar het burgerlijk gezag aan Militairen is betrouwd, zullen inzonderheid ernstige bevelen worden gegeven, tot het bewaren van eene vredelievende gezindheid en tot het vermijden van alle aanranding.

Art. 52. In verband met het voorgaande artikel, zal de Kommissaris Generaal opzettelijk overwegen, het al of niet doelmatige van de pogingen, welke de Indische Regering sedert eenigen tijd (en zoo het schijnt met geen goed gevolg) aanwendt, om aan sommige van de buiten Java gelegene bezittingen, als Palembang, Padang en anderen, instellingen te geven, op die van Java geschoeid.

Art. 53. De Moluksche eilanden en de specerijteelt worden der bijzondere aandacht van den Kommissaris Generaal aanbevolen, zijnde het Onze begeerte dat geene verdere veranderingen worden ingevoerd in het daar nog bestaande stelsel van uitsluiting, monopolie en gedwongen teelt, dan op Onze vooraf verkregene toestemming.

Toen de gouverneur generaal van der Capellen het bestuur aan zijn opvolger overdroeg, waren de oorlogen bijna overal ten einde gebracht; hier en daar bleef nog een meerdere of mindere gisting bestaan. Gelukkig echter, dat men, gedurende den Java-oorlog geen ernstige ongeregeldheden buiten Java te bestrijden had. De afwezigheid der troepen — wie weet hoeveel zij tot die gelukkige omstandigheid heeft bijgedragen? — zou dit onmogelijk gemaakt hebben, en het vaste voornemen bestond, uit verschillende brieven van den Kommissaris Generaal blijkt dit, om liever de buitenbezittingen prijs te geven, dan eenige legermacht van Java te verwijderen. Voor het een en ander behoefde evenwel weinig vrees te bestaan, bij de toepassing van een stelsel, als gehuldigd werd bij het regeringsreglement van 1827: „ nimmer den oorlog tegen eenig Inlandsch „ vorst of volk te voeren, dan wanneer het Nederlandsch gezag „ en grondgebied in deze gewesten vijandelijk wordt aangeval- „ len, of dat daartoe toebereidselen worden gemaakt, wanneer „ alle middelen tot bevrediging vruchteloos beproefd zijn, en „ zulks alzoo uit noodweer en tot verdediging van het Neder- „ landsch gezag en van verkregen regten geschieden moet."

§ 1. **Sumatra.**

a. *Palembang* en *Banka.*

Het rijk van Palembang genoot, volgens de getuigenis van van der Capellen in zijn afscheidsrede [1], volkomen rust, sedert de titulaire soesoehoenan Nayam Oedin en zijn oudste zoon, de regerende sultan, in den opstand van November 1824 waren gevangen genomen. Van dien tijd dagteekende ook het einde der onlusten op Banka.

Palembang was evenwel voortdurend een zeer bezwarende

---

[1] Mr. P. Mijer, Kronijk 1825.

bezitting. Du Bus wenschte haar beheer met dat van Banka te vereenigen, zoo als dit onder het Engelsch bestuur geschied was; maar hiertegen werden gegronde bedenkingen ingebracht. Het Engelsch bewind immers had geen onmiddelijk aandeel in het beheer van Palembang gehad; eerst in 1823 had de Sultan, ten behoeve van het Nederlandsch gouvernement, afstand gedaan van de souvereiniteit[1]; zoowel Palembang als Banka vereischten een voortdurend toezicht van een krachtig bestuur. De vereeniging kwam niet tot stand, maar het beheer van Palembang werd zooveel mogelijk vereenvoudigd door het besluit van den Kommissaris Generaal van 16 Augustus 1826, *Stbl.* n°. 37, dat een onmiddelijke bezuiniging van *f* 26,942 tot stand bracht door de intrekking of vereeniging van posten en vermindering van traktementen.

Ook onder deze nieuwe regelingen waren de onkosten nog zoo hoog, dat in 1827 door de Regering in ernstige overweging genomen werd, om, naar het voorstel van het raadslid Muntinghe, het bestuur weder aan een sultan toe te vertrouwen, en met hem overeen te komen omtrent de levering van koffij en peper tegen bepaalde prijzen, even als de kompagnie dit deed. De gewezen kommissaris voor Palembang van Sevenhoven overreedde de Regering om van dit plan af te zien, door te waarschuwen voor den naijver der Palembangsche grooten, die ijverig hadden medegewerkt tot de verjaging van den vorigen Sultan, en door te wijzen op toekomstige baten als gevolg van de toenemende opbrengst der landrenten en andere inkomsten.

Die vermeerdering van de opbrengst der landrenten werd door het Gouvernement niet zonder bezorgdheid vernomen, omdat het vreesde dat zij niet zonder dwang verkregen werd. De resident werd vermaand „ bij de heffing der belastingen niet „ uit het oog te verliezen, dat het geenszins aan de bedoelin-

---

[1] Mr. I. A. Spengler, t. a. p. bldz. 53.

„gen en het verlangen van het Gouvernement beantwoordt,
„wanneer men 's lands inkomsten door dwangmiddelen moet
„vermeerderen, en dat doeleinde niet op eene wijze kan be-
„reiken, die met den landaard der ingezetenen beter is overeen
„te brengen." De waarnemende resident verzekerde dat geen dwangmiddelen gebezigd en dat hoofden en bevolking overtuigd waren van de billijkheid van den aanslag.

De rust bleef meestentijds gehandhaafd in Palembang. In 1827 werd een expeditie naar Oeloe Lamatang ondernomen, die met een goeden uitslag bekroond werd, doch geen geringe ontevredenheid bij het Gouvernement verwekte, wijl het van de noodzakelijkheid niet overtuigd was. In 1829 was nog een kleine expeditie naar de binnenlanden noodig, die de verstoorde rust spoedig herstelde.

In 1826 was de pachter der dobbelkitten op Banka niet in staat zijn pachtgeld te betalen, wegens het gering gebruik dat door de Chinesche mijnwerkers van die speelhuizen gemaakt werd. Deze allezins gunstige omstandigheid werd toegeschreven aan den meerderen ijver dier werklieden, te opvallender, daar nog voor korten tijd een algemeen oproer onder de Chinesche bevolking alleen door ter dood veroordeeling van eenige hoofdmuiters en door een strenge policie was voorgekomen. Wellicht werd te weinig geweten aan de vermindering van het getal der mijnwerkers, die, in hetzelfde jaar, den aanvoer van 500 Chinezen uit hun vaderland noodig maakte, nadat een poging, om een deel der verarmde Chinesche bevolking van Batavia naar Banka over te plaatsen, schipbreuk geleden had op den onwil dier bevolking. De ijver der mijnwerkers werd niet kenbaar in de voortbrenging van tin, die aan den rijkdom der mijnen niet geëvenredigd was.

Over 't algemeen gaf de staat van zaken op Banka tot veel klachten aanleiding. In 1826 werd de heer Haase als kom-

missaris derwaarts gezonden om de door vele onlusten en slechte ambtenaren verwarde huishouding in orde te brengen. Nadat hij, in het volgend jaar, op Java was teruggekeerd, bleek het, dat men niet veel gevorderd was. De ambtenaren brachten tegen elkander klachten in; deze werd van plichtverzuim, gene van onbekwaamheid beschuldigd. In 1828 vertrok de inspekteur van financiën Launy als kommissaris naar Banka, met last om een geregeld, streng en nauwkeurig onderzoek in te stellen, en met machtiging om in de administratie de dringend vereischte veranderingen te brengen en zich zelf, zoo noodig, aan het hoofd des bestuurs te plaatsen. Launy ontdekte allerhande verkeerdheden, en maakte van de tweeledige machtiging gebruik.

Van 1827 af, was Banka niet meer de eenige tinmijn van het Gouvernement. De bodem van Billiton was, na onze vestiging aldaar in 1821, niet ontgonnen, uit vrees voor de hooge onkosten. In 1827 sloot de kommissaris Haase met den Chinees Tan Hongkwee een kontrakt tot mijnontginning op Billiton, waarbij de laatste zich verbond om alle onkosten voor zijn rekening te nemen en de tin aan het gouvernement te leveren, voor *f* 12 de pikol gedurende de beide eerste jaren en later voor *f* 10, mits de marktprijs niet onder de 20 Spaansche matten daalde.

De uitvoer van tin uit Java bedroeg:

in 1825	—	9,118	pikols	— (*f* 519,556)
1826	—	13,806	„	(667,510)
1827	—	16,348	„	(769,874)
1828	—	19,554	„	(866,521)
1829	—	23,957	„	(1,049,541) [1]

[1] G. F. de Bruijn Kops, Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert 1825. Dl. II, bldz. 201.

De onderdeelen van den pikol en van den gulden zijn, zoo hier, als meestal in 't vervolg, door ons niet vermeld.

b. *Sumatra's Westkust.*

In Padang was de staat van zaken gunstiger geworden sints de resident H. de Stuers, in afwijking van het vroeger aangenomen beginsel, zich uitsluitend op de verbetering der inwendige administratie had toegelegd, zonder pogingen aan te wenden tot uitbreiding van grondgebied. Het zoutmonopolie, in 1819 ter Westkust ingevoerd, was door zijn toedoen in 1825 opgeheven; het schoolonderwijs was verbeterd; een kriminele rechtbank opgericht; wegen waren in orde gebracht en uitgebreid. De bevolking was dankbaar en tevreden onder dit gelukkig bestuur, dat tevens den Staat materieel voordeel aanbracht, daar in 1825 de inkomsten *f* 28,649 meer bedroegen dan de uitgaven.

In genoemd jaar had de overname van Benkoelen en Natal uit de handen der Engelschen plaats, en werden deze rijken met Padang onder het gouvernement van Sumatra's Westkust vereenigd. Het *opperhoofd* dezer gewesten (de Stuers) was tevens militair kommandant en resident van Padang.

Ook in de nieuw verworven streken werd spoedig rust en orde gevestigd, hoewel de Engelsche kommandant van Natal even voor de overname, op het punt gestaan had, de plaats aan de Padries over te geven [1]. Zelfs kon, zonder slechte gevolgen, een groot gedeelte der troepen worden weggezonden, om de macht op Java te versterken.

Hoewel de oorlog met de Padries als geëindigd kon beschouwd worden, sints de voornaamste Toeankos (hoofden) door tusschenkomst van den Arabier Said Aldjafred met de Stuers een kontrakt hadden aangegaan (15 November 1825), werd het aan ons onderworpen grondgebied toch voortdurend door deze

---

[1] Rapport van het Opperhoofd de Stuers aan den Minister. Mei—Julij 1826, n°. 4 *b*.

ruwe godsdienstige sekte [1] bestookt. Met deze kleine aanvallen konden de hoofden zich niet bemoeien, daar hun alleen de macht werd toegekend om, ter bevordering van het geloof, algemeene aanvallen te leiden. De genoemde Arabier werd voortdurend gebezigd om den vrede te bestendigen en te verzekeren. Hij had veel invloed, als afstammeling van den grooten profeet, terwijl overigens de van Mekka komende Hadjies bij de Padries volstrekt niet geduld werden [2].

Door de vereeniging met Benkoelen en Natal werd de kas van Padang met aanzienlijke uitgaven bezwaard. Een vermeerdering van inkomsten werd verkregen door de heffing van een konsumtierecht van de tabak en het ruw katoen [3]. De invoering van direkte belastingen ging met groote moeielijkheden gepaard bij een bevolking, die daaraan volstrekt niet gewend was. In de Padangsche bovenlanden, waar vele markten druk bezocht werden, trachtte de resident in 1825 een bazaarpacht in te voeren; doch zij ondervond veel tegenstand en de opbrengst bleef onbeduidend. De Chinezen, die de opiumpacht in handen hadden, werden door de bevolking, die, ten spijt van de Padries, veel opium gebruikte, van tijd tot tijd weggejaagd. Ten gelieve dezer sekte werden de hanenvechtbanen, die in 1825 met de opiumpacht verbonden waren, in 't volgende jaar verboden.

De voornaamste bronnen van inkomsten in Padang bestonden in de rechten op den uitvoer der koffij en op den invoer van lijnwaden en katoen van de West van Indië, die meestal geschiedde met schepen onder Nederlandsche vlag van kooplieden (meest Engelsche) te Padang gevestigd. De koffij werd bijna uitsluitend door Amerikanen uitgevoerd. Tot 1826 plantte de bevolking alleen paggerkoffij. De resident de Stuers ontbood

---

1 Zoo worden zij in gemeld rapport genoemd.

2 T. a. p.

3 Besluit van den Kom. Gen. 20 Febr. 1827, *Stbl.* n°. 22.

een Javaan, om haar geregelde tuinen te leeren aanleggen, en zag van dien maatregel weldra goede uitkomsten.

De specerijkultuur in Benkoelen leverde zoo weinig winsten op, dat in 1828 tot de verpachting der tuinen besloten werd. Geen enkel bieder deed zich voor. Zij werden daarop door het Gouvernement aangehouden omdat het anders bezwaard zou zijn met het onderhoud van meer dan 100 bannelingen en krijgsgevangenen, in die tuinen werkzaam, terwijl thans de baten voldoende waren om de onkosten te bestrijden.

In 1829 werd de stad Padang aanmerkelijk uitgebreid, onder omstandigheden, die der vermelding niet onwaardig zijn. Eenige minuten van de oude stad verwijderd, bevond zich een uitgestrekte wildernis, uit moerassigen bodem bestaande, eene schuilplaats voor alle boosdoeners. De resident de Stuers moedigde van den aanvang van zijn bestuur af de bevolking tot ontginning aan, liet een weg door die streek leggen en een deel der moerassen dempen. De bevolking werd hierdoor niet overgehaald, gedrukt als zij was door de macht van twee geslachten, Tjuniago en Kotta Pelian, die zich sedert lang het recht aanmatigden om bij iedere eerste ontginning de helft der vruchten te eischen, en zich den grond geheel toe te eigenen als die goed bebouwd was, krachtens de bewering, dat al wat benoorden de Padangsche rivier lag, het eigendom van het eerste, wat ten zuiden dier rivier gelegen was, het eigendom van het andere geslacht was. De resident riep de hoofden bijeen, om hen over de nuttigheid der ontginning te onderhouden, en terstond wilden de Tjuniagos hun recht reeds bij voorbaat erkend zien. Toen zij door geen der hoofden in den eisch, wiens deugdzaamheid zij met geen bewijzen staven konden, werden ondersteund, maakte de resident (22 September 1828) bekend, dat de eerste onginners dier gronden als wettige eigenaars zouden erkend

worden en eigendomsbewijzen zouden erlangen. Weldra was de wildernis geheel bebouwd.

In het bestuur der Westkust van Sumatra werden de bezuinigingen, waarvoor het vatbaar werd bevonden, ingevoerd, door het besluit van den Kommissaris Generaal van 24 November 1826, *Stbl.* n°. 69. De betrekking van opperhoofd verviel; ook de post van resident van Benkoelen, in 't begin van 1826 ingesteld, wegens het omslachtig bestuur en den afstand van Padang, werd ingetrokken.

§ 2. **Riouw.**

De aanzienlijke bloei, waartoe Singapore door de vrijstelling van zijn haven voor alle handelaren zonder eenige lasten, was geraakt, kon bij het Nederlandsch gouvernemant niet dan bitteren spijt verwekken, daar het, door voortvarende maatregelen, al dien bloei op eigen grondgebied had kunnen vestigen. Een poging, na te lange wijfeling, in 1824 te Malakka aangewend; om, door vrijstelling van de haven, aldaar een transitohandel te vestigen, mislukte door den daarop volgenden afstand dier bezitting aan Engeland.

Daar was evenwel een andere plaats in den Indischen archipel, die, bij gelijke voorrechten, aan Singapore misschien den loef zou kunnen afsteken. Riouw was voor den transitohandel van China en de groote eilanden en voor de schepen die de straat Sunda doorzeilden om ten handel met het vaste land te varen, beter gelegen dan Singapore. Bij een poging was niets te verliezen.

Op het voorstel van den Kommissaris Generaal [1] werd bij het koninklijk besluit van 10 April 1828, n°. 104, bepaald dat Riouw zou zijn een vrijhaven, waar alle goederen zonder onderscheid konden worden in- en uitgevoerd, zonder betaling

---

[1] Brief van 19 Februarij 1827. L[a] Q.

van rechten, haven- of ankeragiegelden, zonder eenige andere formaliteiten aan de zijde der handelaars, dan een bloote aangifte hunner ladingen. Alleen de in- en uitvoer van oorlogsbehoeften kon door den gouverneur generaal in Rade aan tijdelijke bepalingen worden onderworpen.

Van deze bevoegdheid werd terstond gebruik gemaakt [1], nadat aan het koninklijk besluit door den Kommissaris Generaal uitvoering gegeven, de algemeene bekendmaking daarvan bevolen, en aan alle autoriteiten last gegeven was, om de inlandsche en Chinesche handelaren tot de vaart op Riouw aan te moedigen [2].

Het is niet onverklaarbaar, dat de poging om Singapore ter zijde te streven, niet slaagde. Singapore had 9 jaren lang bestaan; pakhuizen waren er gevestigd, handelsbetrekkingen aangeknoopt. Waartoe zouden de handelaars van daar opbreken en zich de kosten eener nieuwe vestiging getroosten, wier voordeelen tegen de nadeelen niet konden opwegen? Daarenboven — en dit geldt vooral voor die handelaars, welke zich nog niet op Singapore gevestigd hadden — was misschien het vertrouwen op den Nederlandschen Staat bij den inlander en Chinees niet groot.

„Wanneer men de gebeurtenissen, die gedurende de laatste „tien jaren aldaar (in Indië) hebben plaats gehad, met aan- „dacht overweegt," zoo schreef de minister Elout [3], „dan valt „het niet te ontkennen, dat dezelve de strekking moeten heb- „ben gehad om de gehechtheid der inlandsche natiën voor ons „te vervreemden.

„In de Molukken, op Palembang, in de binnenlanden van „Padang, te Sambas, te Pontianak, te Tanette, te Soepa, in „het rijk van Boni, overal hebben de inlandsche vorsten en

---

[1] *Stbl.* 1828, n°. 90.
[2] Besluit van den Kom. Gen., 22 December 1828, *Stbl.* n°. 89.
[3] Rapport van 21 Maart 1828, L[a] H, n°. 77.

„volken met de wapenen moeten gedwongen worden tot onder-
„werping aan ons bestuur en aan onze inzigten.

„Te Rio heeft doldriftigheid en onbekendheid met de taal
„en de gewoonten der inlanders aanleiding gegeven tot bloedige
„feitelijkheden, die de geheele Boeginesche bevolking van daar
„verjaagd hebben naar Sinkapoer. En ter zelfder tijd heeft eene
„ondoelmatige en scherpe toepassing van de reglementen op de
„in- en uitvoer den inlandschen handel alomme in onze havens
„gekweld en belemmerd.

„Gedurende den loop dezer onderscheiden gebeurtenissen is
„de Engelsche bezitting Sinkapoer op de mildste beginselen
„daargesteld, en weldra uit alle oorden van den archipel druk
„bezocht geworden. Ontheffing van regten en, wat nog meer
„afdoet, van formaliteiten en eindelijk eene tomeloze vrij-
„heid van handel, die zelfs het aanbrengen en verkoopen
„van buskruid en vuurwapenen toeliet, waarschijnlijk omdat
„de verspreiding van die voorwerpen in den archipel wel voor
„ons, maar niet voor Engeland nadeelig kon zijn, dit alles
„heeft voor het oog van den inlander een treffend onderscheid
„opgeleverd tusschen ons bestuur en dat der Engelschen.

. . . . . .

„Al de aangename herinneringen, die den inlandschen hande-
„laar van de laatste jaren zijn bijgebleven, hebben zich der-
„halve aan de Engelsche vlag, aan het Engelsch bestuur en
„aan het verkeer met Engelschen gehecht."

Met dat al blijft het bevreemdend, dat de maatregel niet de minste uitkomsten heeft opgeleverd. Om daarvoor de ware reden te kennen zou men in de bijzonderheden moeten weten welke uitvoering aan de vrijzinnige bepalingen gegeven is, en in hoever de ontheffing van *formaliteiten* is in acht genomen. Reeds het verbod van in- en uitvoer van oorlogsbehoeften, in dien tijd misschien onvermijdelijk, en de bevolen aangifte van goederen, een gevolg dier verbodsbepaling, moeten belemmerend hebben gewerkt.

Het voornaamste produkt van Riouw was de gambier, waarvan de invoer op Java zeer aanzienlijk was, zoolang die niet met rechten bezwaard, en aan den uitvoer van Riouw slechts een geringe belasting van *f* 1 per pikol was verbonden. Du Bus meende „zonder merkelijk bezwaar der ingezetenen en zonder „wezenlijk nadeel voor den handel", den invoer van gambier op Java te kunnen belasten. Bij publikatie van 26 April 1826, *Stbl.* n°. 16, werd het invoerrecht bepaald op *f* 8 of *f* 12, naar gelang de invoer met Nederlandsche of vreemde schepen geschiedde. Tevens werd de verpachting van dit middel afgeschaft.

Een belasting op een voorwerp van weelde heeft zeker in den regel weinig bezwaar. Als zoodanig kon de gambier in billijkheid aan een konsumtierecht — dit was het karakter der belasting — onderworpen worden. Maar wellicht ware zij beter iets lager gesteld. De prijs, die te Riouw voor de gambier geboden werd, daalde in 1826 en de volgende jaren van *f* 12 of *f* 16, tot *f* 3 of *f* 4, en vele Chinezen, die de gambierkultuur dreven, verlieten de plaats. De Indische Regering schreef de daling der prijzen toe aan een overvoerde markt; anderen weten die alleen aan de belasting [1]. De produktie van gambier nam aanmerkelijk af; daarmede ook de handel.

De uitvoer van gambier uit Java bedroeg in

1825	— 2,377	pikols	(*f* 59,558)
1826	— 1,963	„	(35,214)
1827	— 1,415	„	(19,332)
1828	— 452	„	(5,432)
1829	— 72	„	(1,018) [2]

Ten slotte moet hier vermeld worden, dat de administratie van Riouw geregeld en vereenvoudigd werd bij besluit van den Kommissaris Generaal van 14 November 1826, *Stbl.* n°. 65.

---

[1] Nederlandsche Hermes, 1827, n°. 12, bldz. 39.

[2] G. F. de Bruijn Kops. Dl. II, bldz. 95.

§ 3. **Borneo.**

Op de westkust van Borneo hadden de Chinezen in de mijndistrikten aan de groote verwachtingen, die men van deze bezitting koesterde [1], den bodem ingeslagen. Eerst na de onderwerping van Palembang door den generaal de Kock, in 1821, kon een voldoende legermacht tegen hen afgezonden en de toestand geregeld worden. Echter was de Chinesche bevolking tijdens de aftreding van van der Capellen, nog niet volkomen tot rust gebracht. „Indien zij niet spoedig tot onderwerping „komt", zeide de Gouverneur Generaal in zijn afscheidsrede, „zal de Regering nogmaals krachtige middelen moeten bezigen." Weldra schreef dan ook de provisionele gezaghebber der Westkust, Hartman, dat een strenge tuchtiging van de Chinezen van Mandoor en Montrado noodig was. Hun buitensporigheden hadden een volksverloop van Daijakkers uit Mampauwa veroorzaakt, zoo aanzienlijk, dat de gezaghebber noodig achtte hen terug te lokken, door aan iederen Daijakker, die zich tusschen van Tuyl en Tetas kwam vestigen, vrijstelling van hoofdgelden gedurende 10 jaren en van verplichte diensten gedurende 3 jaren te beloven. De Javasche oorlog maakte de zending van troepen voor 't oogenblik onmogelijk.

Het bestuur van Borneo's Westkust werd door het besluit van den Kommissaris Generaal van 6 Julij 1826, *Stbl.* n°. 27, op een zeer eenvoudigen voet gebracht, en verdeeld over een residentie: Pontianak, twee onderresidenties: Mampauwa en Sambas, en een afdeeling: Landak, met intrekking der posten van Sentang en Sangouw. Het hoofd dier bezittingen, de resident van Pontianak verkreeg den titel van resident ter Westkust van Borneo.

De heer Hartman slaagde er, met de gebrekkige middelen, die ter zijner beschikking stonden, niet in, den onrustigen geest

---

[1] Mr. I. A. Spengler, t. a. p., bldz. 67 vv.

te bedwingen, die zich met te meer overmoed durfde uiten bij de voortduring van den oorlog op Java; te minder omdat zijn inzichten niet strookten met die van de Sultans van Pontianak en Sambas, die beiden het verlangen te kennen gaven om hem te zien vervangen door den gewezen resident van Sambas, van der Dungen Gronovius.

De Indische Regering achtte een verandering in onze verhouding tot de inlanders en Chinezen op Borneo noodzakelijk. Zij stelde den Kommissaris Generaal voor om aan de vorsten de de civiele administratie, de justicie en policie naar hun landswetten en gebruiken geheel over te laten, het Nederlandsch gouvernement door hen te doen erkennen als hun wettig opperbestuur, hun raadsman en bemiddelaar in hun twisten, en alleen in Pontianak en Sambas te doen deelnemen aan de uitoefening der policie. Ter verzekering van het een en ander zouden nieuwe overeenkomsten met de vorsten moeten gesloten worden. Met de huishoudelijke aangelegenheden van de Chinezen wilde de Regering zich volstrekt niet inlaten en alleen van hen vorderen inkomende en uitgaande rechten en een jaarlijksche schatting als blijk van hulde.

Bij besluit van den Kommissaris Generaal van 21 Junij 1827, n°. 14, werd de resident Hartman vervangen door van der Dungen Gronovius, daar de eerste, hoe verdienstelijk ambtenaar overigens, toch niet veel gedaan zou kunnen krijgen van vorsten, die tegen hem waren ingenomen. In de instruktie van den nieuwen resident werd hem de uitvoering van de beginselen van bestuur, door de Regering voorgesteld, opgedragen.

In 1828 was een expeditie noodig tegen den Sultan van Matam, die zich, sints hij, in 1822, een kontrakt met het Nederlandsch gouvernement gesloten had, allerlei aanmatigingen veroorloofde in strijd met dat kontrakt. Het fegat *de Bellona*, men den kapitein ter zee Dibbits, werd derwaarts gezonden; de Sultan werd verjaagd en in zijn plaats de inlandsche majoor

Radja Akil aangesteld, met den titel van sultan van het *rijk van Brussel*. Hij vestigde zijn zetel te Succadana [1].

Het verkeer van Javanen op Borneo werd in 1819 aan banden gelegd, om een einde te maken aan het misbruik, dat daar al langer hoe meer in zwang kwam, dat mannen en vrouwen door bedriegelijke middelen als pandelingen achtergehonden werden [2].

Vreedzamer dan ter Westkust, was de toestand op de Zuid- en Oostkust van Borneo, waar verschillende belastingen, als een konsumtierecht op de tabak, en in- en uitvoerrechten op sommige andere artikelen konden worden vastgesteld.

Het bestuur dier gewesten werd vereenvoudigd bij besluiten van den Kommissaris Generaal van 13 September en 17 November 1826, *Stbl.* n°s 50 en 66. In stede van een opperhoofd, werd een resident aan 't hoofd des bestuurs geplaatst.

§ 4. **Celebes.**

Na de overname van Celebes in 1816, moest het Nederlandsch Gouvernement maatregelen van geweld gebruiken, om zijn gezag te doen eerbiedigen door de verschillende vorsten, die in het zuidelijk gedeelte van dit eiland naast elkander gezeteld waren. De koningen van Tanette en Soepa, en de koningin van Boni werden niet dan door kracht van wapenen tot onderwerping gebracht. Daarmede was de voortdurende rust niet verzekerd. De verdreven koning van Tanette, Lapatouw, spaarde geen pogingen, om het verloren gezag te herwinnen, en moest in 1827 nogmaals bestreden worden. Ook in Boni heerschte voort-

---

[1] *Javasche Courant*, 16 December 1828.

[2] Resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade, 30 Januarij 1829, *Stbl.* n°. 7.

durend spanning, zonder dat het, tusschen 1826 en 1830, aldaar tot eene uitbarsting kwam.

De organisatie van het gouvernement van Makassar werd bij besluit van den Kommissaris Generaal van 6 September 1826, *Stbl.* n°. 48, zeer vereenvoudigd, en een jaarlijksche bezuiniging van *f* 93,617 tot stand gebracht. De residentie der Zuiderdistrikten en het civiel gezag op Maros vervielen bij deze regeling.

§ 5. **Molukken.**

De gouverneur generaal van der Capellen had, gedurende zijn verblijf in den Molukschen archipel in 1824, den toestand der bevolking langs verschillende wegen verbeterd, en een stelsel van bestuur voorbereid, in overeenstemming met de beginselen volgens welke Java en de andere bezittingen werden geregeerd. Het monopoliestelsel — zoo schreef hij aan den Minister van nationale nijverheid en koloniën — was door hem zoodanig ondermijnd, dat aan het behoud daarvan niet meer kon gedacht worden [1]. Hij had de hongitochten [2] en de meeste heerendiensten afgeschaft, het rechtswezen en het binnenlandsch bestuur verbeterd.

De meeste verrichtingen van den Gouverneur Generaal droegen 's Konings goedkeuring niet weg. De inmenging van het Nederlandsch gezag in de huishoudelijke inrichtingen van den inlander, de onbepaalde volmacht, aan den gouverneur der Molukken, Merkus, verleend tot voorbereiding van een stelsel van vrijen handel en kultuur, werden afgekeurd; de „hartstochtelijke toe-„spraken" aan de bevolking in de publikatiën werden „bedenkelijk en doelloos" geacht.

---

[1] Mr. P. Mijer. Kronijk. 1826.

[2] d. z. de vloottochten ter uitroeiing van de overvloedige kruidnagelen, door de Kompagnie ingevoerd, als gevolg van haar monopolie.

Du Bus werd gemachtigd [1] om terug te komen op de verordeningen, ten aanzien der Molukken gemaakt, en aangeschreven om de verplichte aanplant en levering van nagelen op de Ambonsche eilanden, van notemuskaat op de Bandasche eilanden en van rijst op Menado te behouden, en overal elders den inlander de vrije beschikking over de specerijen en andere produkten te laten, mits die in de havens van Ambon, Banda, Ternate, Menado of Kema ter verkoop werden aangebracht. Doch aan de inlandsche hoofden moest als een eerste verplichting worden aanbevolen om de kultures, door alle gepaste middelen onder hun bereik, „des noods door eene zekere mate „van dwang," aan te moedigen. Zoo mogelijk, moest de teelt van bepaalde hoeveelheden worden bewerkstelligd.

De uitvoering dezer bevelen was te gemakkelijker, daar de zaken nog niet zoo zeer uit haar geheel waren gebracht, als van der Capellen zelf schijnt gemeend te hebben. Den 27sten Julij 1827 schreef de Indische Regering dat in het stelsel van monopolie nog geen verandering gebracht was.

Men achtte het in Indië niet raadzaam op de nieuwe regeling van het binnenlandsch bestuur en het rechtswezen terug te komen, omdat men alleen in de bemoeiing van het gouvernement met de inlandsche huishouding een waarborg vond voor de verhindering van onderlinge twisten en oorlogen bij een bevolking, zoo woelziek als de Moluksche. Alleen werden terstond de vereenvoudigingen ingevoerd, waarvoor het bestuur vatbaar bevonden werd [2].

Naar aanleiding van 's Konings bevelen werd, bij besluit van den Kommissaris Generaal van 13 Augustus 1827, n°. 18, ge-

---

[1] Brief des Ministers van 13 Mei 1826, n°. 62/2.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 25 Sept. 1826, *Stbl.* n°. 56. Het *reglement op de zamenstelling en de regtsmagt van de Raden van Justitie, de regtspleging voor dezelve, en het bestuur der Policie in de Moluksche eilanden*, van 29 November 1825, *Stbl.* n°. 39, werd aangevuld door het besluit van den Kom. Gen. van 22 September 1828, *Stbl.* n°. 67.

deeltelijk opgenomen in het *Staatsblad* n°. 80 een aantal bepalingen gemaakt met betrekking tot kultuur en handel in de Molukken.

Ten aanzien van de specerijteelt werd het oude beginsel: voortbrenging van bepaalde hoeveelheden, vervangen door een ander, dat de voortbrenging van de grootst mogelijke hoeveelheid specerijen beöogde. Daartoe moest niet alleen de verplichte teelt te Banda en Amboina behouden, maar deze ook tot de negorijen op de zuidkust van Ceram uitgestrekt worden; de aanplanting der nagelen moest onder behoorlijk toezicht in geregelde termijnen plaats hebben, en alles weggeruimd worden, wat aan die kultuur hindernissen in den weg legde, doch met de meeste omzichtigheid en met vermijding van alle redenen van ontevredenheid voor den inlander. Aan de hoofden, die de kultuur 't meest bevorderden, moesten geschenken of onderscheidingen worden verleend. In het gebrek aan werkzame handen werd voorloopig door de toewijzing van bannelingen voorzien; maar de gouverneur werd aangeschreven om te trachten op Bali, Timor, Sangir, Talaut en elders werklieden en vooral vrouwen te verkrijgen, die op den voet eener bepaalde dienstbaarheid, gedurende een zeker aantal jaren in de specerijtuinen wilden arbeiden. Op deze wijze hoopte men een inheemsche bevolking, aan de specerijkultuur dienstbaar, te vestigen.

Voor Menado werd de verplichte teelt en levering van rijst, en de verplichte teelt van koffij behouden; in plaats van de verplichte levering der koffij, werd het produkt onderworpen aan een belasting van $\frac{1}{8}$ der waarde, berekend op *f* 16 de pikol; terwijl het gouvernement zich verbond om de aangeboden koffij voor *f* 12 de pikol aan te nemen.

De verplichte levering van het goud werd afgeschaft; met de vorsten en hoofden zouden overeenkomsten worden aangegaan voor de levering van bepaalde hoeveelheden.

Omtrent de eilanden, waar de aanplant en levering vrijgelaten

was, omtrent den handel in de havens van Ambon, Banda, Ternate, Menado en Kema, werden bepalingen gemaakt gelijkluidend met de vermelde voorschriften des Konings. In die havens werden alleen toegelaten de prauwen der ingezetenen van de Molukken, voor welke de geheele archipel toegankelijk was; de Nederlandsche schepen, rechtstreeks uit Nederland, een Nederlandsche bezitting, of uit China komende; de schepen en vaartuigen in Nederlandsch Indië te huis behoorende, of toebehoorende aan inlandsche volken, met welke het Nederlandsch gouvernement in vriendschappelijke betrekking stond. De havens van Ambon en Ternate werden daarenboven open gesteld voor Chinesche jonken, met Chinesche goederen uit China, of een Nederlandsche bezitting komende.

Met afschaffing van alle bestaande verbodsbepalingen werd de in-, uit- en doorvoer van specerijen in geheel Neêrlandsch Indië toegestaan, behalve in de residentie Amboina en op Banda. Ook de handel in lijnwaden en rijst werd vrijgesteld; een uitzondering bleef bestaan ten behoeve der verrekering met de perkeniers te Banda in lijnwaden en rijst en der betaling van de Menadosche rijst in lijnwaden.

Deze bepalingen zouden aanleiding geven tot wijziging der kontrakten met sommige vorsten. Aan den gouverneur werd opgedragen bij die gelegenheid bekend te stellen, dat zij zich van alle monopolisatie hadden te onthouden, en te trachten een matige belasting op den grond of op het produkt in te voeren.

De handel op de zuid-ooster en zuid-wester eilanden werd alleen toegestaan aan Javasche, Maduresche en Makassaarsche vaartuigen; anderen moesten daartoe verlof vragen van de residenten van Ambon of Banda. De uitvoer van produkten uit die eilanden mocht alleen geschieden naar de vijf vroeger genoemde havens. Op die eilanden moest de gouverneur „ langzamerhand en met beleid het noodige verrigten tot voorbereiding

„van een inlandsch bestuur, bij hetwelk, zonder aanmerkelijk „bezwaar van den lande, meerdere negorijen zullen worden „vereenigd onder een inlandsch hoofd, onder de oppermacht „van het Nederlandsch gouvernement."

De strenge handhaving der verplichte nagelenkultuur en de behoefte aan arbeiders op Amboina gaven aanleiding tot een resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade, waarbij het vragen van een pas verplichtend gemaakt werd voor de inlanders, die hun negorijen wenschten te verlaten [1].

Omtrent den verkoop der Moluksche specerijen bepaalde art. 121 van het regerings-reglement van 1818: „De specerijen „zullen, zoolang daaromtrent geene andere bepalingen gemaakt „zijn, naar Nederland, voor rekening van den lande, worden „gezonden. Voor zoo verre echter een gedeelte daarvan voor „de Indische markt, den Chineschen handel en de huishoude„lijke behoeften van de ingezetenen zelve noodig is, worden „zij mede in Indië verkocht."

Reeds spoedig was de afschaffing dezer bepaling der Indische Regering wenschelijk voorgekomen en herhaaldelijk had de gouverneur generaal van der Capellen daaromtrent aan den Minister voorstellen gedaan, doch zonder gevolg.

Bij de wet van 26 Augustus 1822, *Stbl.* n^{0}. 39, die ten vervolge strekte van de algemeene wet derzelfde dagteekening, regelende de heffing der rechten van in-, uit- en doorvoer en van den suikeraccijns, werd een tarief dier rechten voor alle goederen, waren en koopmanschappen gearresteerd [2]. Daarbij werden de specerijen vrijgesteld van inkomende rechten in Nederland, wanneer zij rechtstreeks van Batavia werden inge-

---

[1] Deze bezwarende bepaling werd eerst in 1864, na de intrekking van het passenstelsel op Java, opgeheven.

[2] E de Waal. N. I. in de St. Gen. Dl. I, bldz. 71.

voerd, mits in vaten van een zekere grootte, en vergezeld van een certifikaat, door de hoofddirektie van financiën te Batavia afgegeven.

Uit deze bepaling meende de Indische Regering het recht te ontleenen om aan te nemen dat art. 121 regerings-reglement, overigens niet door den Koning bekrachtigd [1], bij de Nederlandsche Regering als stilzwijgend ingetrokken beschouwd werd. Derhalve besloot zij [2] de specerijen, even als alle andere gouvernementsprodukten, publiek te verkoopen en gaf den Minister van dit besluit kennis. Toen op dezen brief geen antwoord volgde, achtte zij haar handelwijze goedgekeurd, en de verkooping der specerijen had daarna altijd in Indië plaats.

Het regerings-reglement van 1827 bevestigde dezen toestand in artt. 126 en 127; maar weldra kwam daarin verandering. Het Opperbestuur verlangde remises, ware het alleen tot dekking der uitbetalingen, ten behoeve der Indische kas, aan verlof-traktementen, pensioenen, uitzendingen van ambtenaren, zeer gewone onkosten, wier betaling bij wijze van voorschot door de Nederlandsche schatkist, een onregelmatigheid was. De specerijen konden althans tot remise verstrekken.

Nog in 1827 werd een voorraad specerijen door middel van de Handelmaatschappij naar Nederland gekonsigneerd.

De produktie van nagelen was in 1826 en 1827 onbeduidend, 't geen werd toegeschreven aan het gebrek aan werkvolk.

De uitvoer van nagelen uit Java bedroeg:

in	1825	—	1,930 pikols	(*f* 364,246)
	1826	—	541 „	(67,738)
	1827	—	776 „	(111,824)
	1828	—	1,832 „	(229,107)
	1829	—	2,434 „	(263,799)

---

[1] Zie bldz. 37.

[2] Res. in Rade 21 October 1823, nº. 1.

De uitvoer van notenmuskaat:

in	1825	— 3,471	pikols	(ƒ 631,722)
	1826	— 2,237	„	(261,530)
	1827	— 5,980	„	(866,072)
	1828	— 1,647	„	(221,121)
	1829	— 1,301	„	(162,370) [1].

Onder het werkzaam bestuur van den gouverneur Merkus werd aan de nieuwe regeling een snelle uitvoering gegeven. Nadat hij, in 't eind van 1828, naar Batavia was vertrokken, waar hem het voorzitterschap van het hooge gerechtshof was opgedragen, werden op Amboina en te Saparoea zamenzweringen gesmeed, doch tijdig onderdrukt. Daar de nieuw benoemde gouverneur Bezier onderweg naar Ambon overleed, werd Merkus als kommissaris naar de Molukken gezonden, om de oorzaken der ontevredenheid te onderzoeken. Ter verzekering der rust zond hij een aantal bannelingen naar Java, die te Krawang aan 't werk gezet werden.

De bezuinigingen, door du Bus in het beheer der Molukken ingevoerd, bepaalden zich tot een niet aanzienlijke vermindering van het personeel der ambtenaren, waarvan reeds gewaagd is, en de intrekking der posten van Galela en Bitjolie.

§ 6. **Nieuw Guinea.**

Den 24sten Augustus 1828 werd, in naam des Konings, door den daartoe benoemden kommissaris van Delden, bezit genomen van het gedeelte van Nieuw Guinea, gelegen aan de Tritonsbaai, tusschen kaap Halsch en kaap de Goede Hoop, met de bedoeling om aldaar een landbouwinrichting te vestigen.

De aanleiding tot die bezitneming was gelegen in de vrees, door herhaalde geruchten opgewekt, dat de Engelschen zich op

---

[1] G. F. de Bruijn Kops., t. a. p. Dl. II, bldz. 150 en 153.

die plaats zouden vestigen en daardoor aan onze betrekkingen in den Molukschen archipel nadeel zouden toebrengen.

Aan de aangewezen landstreek werd de naam van Lobo of Merkusoord, aan de daar gebouwde versterking de naam van fort du Bus gegeven.

De plaats werd geschikt geacht voor den smallen handel der Molukken en misschien van andere eilanden. Ook meende men van de bevolking partij te kunnen trekken voor de rekrutering.

De vestiging heeft geen uitkomsten opgeleverd; de sterfte onder de officieren en manschappen bewees de ongeschiktheid van het klimaat voor een Europesche bevolking.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Financiëel bestuur.

§ 1. **Geldcirkulatie. Muntstelsel.**

De geschiedenis van het Indische financiewezen vóór 1826 leert, dat de eene regering vóór, de andere na, te kampen had tegen gebrek aan cirkulerend medium, en in dit gebrek trachtte te voorzien door toevoer van specie en door de uitgifte van aanzienlijke hoeveelheden papier, dat kort zijn waarde behield, en, deze verliezende, alom ellende tot nasleep had [1].

De Oost Indische Kompagnie voerde van 1720 tot 1793 aan verschillende muntspeciën in *f* 316,735,702, dus gemiddeld *f* 4,338,845 's jaars.

Tijdens het Britsch tusschenbestuur werd een aanzienlijke hoeveelheid ropijen uit Bengalen aangevoerd en kopergeld in de munt van Soerabaija geslagen. Daarenboven werden tinnen duiten, van Banka-tin vervaardigd, in omloop gebracht [2].

Geen munt was door den ganschen archipel zoo zeer verspreid als de koperen duiten, die gretig aangenomen werden, en niet alleen tot ruilmiddel dienden, maar ook versmolten werden ter vervaardiging van allerlei gereedschappen voor huisselijk gebruik.

De Kommissarissen Generaal drongen in 1818 bij den Direk-

---

[1] Vgl. Mr. W. C. Mees. Het muntwezen van Ned. Indië; vooral bldz. 18 vv.

[2] Mr. H. D. Levyssohn Norman. De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden, bldz. 164—182.

teur Generaal van het departement van koophandel en koloniën aan op een ruime toezending van kopergeld, omdat zij het uitgebreid gebruik daarvan voor het gouvernement hoogst voordeelig achtten. Immers het kopergeld deed agio, daar bijna geen andere munt als ruilmiddel in omloop was, en de wettelijke waarde van het koper in Indië was zoo hoog gesteld, dat op ieder gulden, die in Nederland voor den aankoop van duiten werd uitgegeven, in Indië 40 duiten gewonnen werden. Aan die aanzoeken werd, naar de meening van den oud kommissaris generaal Elout, destijds geen voldoend gevolg gegeven, eensdeels omdat de staat der Nederlandsche schatkist, bij het gemis van remises uit Indië, geen groote aanmuntingen toeliet; ten anderen omdat de Regering moeite had om schepen voor het vervoer te vinden [1].

Intusschen werden van 1816 tot 1825 240,000,000 duiten door de Nederlandsche Regering naar Java verzonden; door partikulieren meer dan 360,000,000, niettegenstaande het verbod, vervat in de publikatie van 19 Maart 1822, *Stbl.* n^{0}. 14; terwijl door de Soerabaijasche munt ter waarde van omstreeks *f* 4,500,000 koperen duiten geslagen werden. In 't geheel werd in dat tijdvak voor ongeveer *f* 9,000,000 koper in omloop gebracht [2].

In 1825 verzocht de Indische Regering dat nog uit Nederland mochten gezonden worden voor *f* 3,000,000 koperen duiten gedurende 2 jaren, en verder voor *f* 3,700,000 's jaars. Zij meende dat er gebrek aan duiten was, omdat deze munt nog steeds agio deed.

De oud kommissaris generaal Elout, thans minister van marine en koloniën, die vroeger het gebrek aan koper zelf had waargenomen en het buitengewoon verbruik van dit metaal

---

[1] Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1861, bldz. 45.
[2] T. a. p., bl. 49.

door de inlandsche bevolking voordeelig achtte, beijverde zich om aan het verzoek der Indische Regering te voldoen en sloot [1] met de Handelmaatschappij een kontrakt tot levering en vervoer van *f* 6,000,000 aan kopergeld.

Op dat tijdstip wist de minister Elout niet, dat de Indische Regering sedert 1819 voor 11 tot 12 millioenen aan papier in omloop gebracht had.

Geen ander middel kon krachtiger medewerken tot verdringing van de specie uit de cirkulatie. Het goud en zilver werd naar verschillende landen uitgevoerd; het overvloedige koper, door omvang en zwaarte voor grootere betalingen weinig geschikt, werd achter gehouden; papier was het gewone, bijna uitsluitende cirkulatiemiddel. Specie zag de Regering niet, en meende daarom dat zij er niet was.

De Nederlandsche Regering, op het dwaalspoor gebracht, meende een hulpmiddel voor de gewaande behoefte te kunnen vinden in een verhooging der waarde van het kopergeld met 20 pCt.; de uitvoering van dezen maatregel werd aan den kommissaris generaal du Bus, voor zijn vertrek, bevolen.

De Kommissaris Generaal was nauwelijks op Java aangekomen, toen hem duidelijk werd, dat de ware staat van zaken van de vroegere voorstellingen geheel verschilde. Reeds den 14^{den} Maart 1826 schreef hem de luitenant gouverneur generaal de Kock namens de Regering: „Zonder met eenige ap-
„proximatieve juistheid de hoegrootheid der alhier nog in omloop
„zijnde som aan koperen munt te kunnen bepalen, veronder-
„stelle ik nogtans (en dit is ook het gevoelen der overige
„leden der Regering), dat die munt, gevoegd bij het circu-
„lerend papier, meer dan toereikend is voor de behoefte van
„den geldomloop niet alleen, maar in dit oogenblik zelfs nog
„die behoefte ver te boven gaat."

---

[1] 5 Mei 1825.

En toen zoowel de waardeverhooging van het koper, als de intrekking van het papier, waarmede du Bus reeds spoedig een aanvang maakte, het achtergehouden koper in de cirkulatie joeg, bleek het dat, wel verre van gebrek, een gevaarlijke overvloed van kopergeld bestond. Du Bus maakte het Ministerie hierop opmerkzaam en waarschuwde voor de gevolgen van meerdere toezendingen. Een vermindering in de bestelling bij de Handelmaatschappij werd beproefd, doch niet tot stand gebracht, omdat dit, wegens de aanzienlijke daling die de prijs van het koper inmiddels ondergaan had, niet zonder groot nadeel voor de koloniale kas geschieden kon. De *f* 6,000,000 werden op Java ingevoerd [1].

Aan den overvloed van koper paarde zich een groot gebrek aan goud- en zilvergeld. Wel werden van 1816 tot 1826 ongeveer *f* 17,000,000 aan die metalen op Java ingevoerd, zoo van regeringswege als door den handel, maar zij werden even spoedig uit de cirkulatie verdrongen, als zij daarin gebracht waren. Verschillende oorzaken werkten tot deze omstandigheid zamen. Vooreerst en voornamelijk, de bovenmatige uitgifte van papier. Wanneer naast het papier nog munt gebruikt werd, dan was dit altijd koper, omdat de wanverhouding tusschen werkelijke en nominale waarde bij het koper altijd veel grooter was dan bij het goud- en zilvergeld. Bij deze oorzaken

---

[1] Deze duiten werden aangevoerd in vaten, door de Utrechtsche Munt goedgekeurd, welke der Regering werden aangerekend voor *f* 815 ieder. Toen zij naar deze berekening werden uitgegeven, kwamen van departementen en ambtenaren klachten in over bevonden minderheden. Bij een onderzoek, door een daartoe benoemde kommissie ingesteld, bleek dat de vaten gemiddeld slechts *f* 810 à *f* 811 inhielden. Hiervan werd aan het Ministerie kennis gegeven, doch aan de zaak werd niets veranderd, daar de Handelmaatschappij zich op de Munt beriep, en de muntmeester verklaarde dat de zaak hem zeer onwaarschijnlijk voorkwam.

Volgens een berekening van de hoofddirektie van financiën te Batavia, kwam de vervoer dezer duiten door de Handelmaatschappij der Indische kas op *f* 920,000 meer te staan, dan zij aan partikulieren, op den voet der vroegere verzendingen, zou betaald hebben.

voegden zich de bekende groote verzendingen van specie door de Chinezen naar hun vaderland, het vervoer van gelden naar Europa door huiswaarts keerende ambtenaren en partikulieren, en de ongelijkheid in de balans van den handel sints 1823, die, ten nadeele van den uitvoer, steeds grooter werd. Het hooger bedrag van den invoer moest natuurlijk met specie betaald worden. In dien tijd nu was het voor Java een zeer noodlottig verschijnsel, dat zooveel „geld uit het land" ging; het had „in het land moeten blijven", omdat het voor de cirkulatie hoogst noodzakelijk was.

Niet altijd was de toestand aldus geweest. Reeds is opgemerkt, dat na 1816 ook door den handel veel specie werd ingevoerd. In de eerste jaren na het herstel van het Nederlandsch gezag op Java was de massa der ingevoerde produkten en goederen veel grooter dan die der uitgevoerde, maar geruimen tijd werd aan het voornaamste produkt van uitvoer, de koffij, een zoo hooge waarde gegeven, dat het evenwicht in de balans geruimen tijd werd in stand gehouden. „De menigte der koopers, „bij slecht voorziene markten, joeg de prijzen op; winstgevende „operatiën van invoer deden de geringe winsten, ja zelfs de „mogelijke verliezen op den uitvoer over het hoofd zien; en „werkte een en ander vereenigd zamen, om dien uit-„voer nog eene waarde te verzekeren, die hij inderdaad niet „meer had, en hem eene waarde van invoer te doen bestrij-„ken, die hem desniettemin reeds veel te magtig werd. In „die eerste jaren vloeiden dan ook de speciën over, en gin-„gen zij hand aan hand met het papier, dat niet alleen niet „verloor, maar van wege deszelfs meerdere gemakkelijkheid in „de behandeling soms de voorkeur genoot, en een ligte agio „op hetzelve deed.

„Deze staat van zaken kon inmiddels niet duren. De uit-„voer, die onder den gunstigen invloed van hooge prijzen een „tijd lang tegen den invoer geworsteld had, moest wel te kort

„schieten, zoodra de prijzen begonnen te wankelen; kon het „bovendien reeds niet uithouden toen de speculatiën van lijn- „waden dien invoer al meer en meer begonnen op te jagen; „en zoo zien wij reeds in 1823, toen de koffijprijzen nog in „hun fleur waren, en *f* 43 de pikol te boven gingen, de cir- „culatie van speciën afnemen.

„Het jaar 1824 zag den eersten val in de prijzen der koffij, „en wij zien ook de speciën afvloeijen, ten blijke dat de uit- „voer nu verreweg te kort schoot om den invoer te dekken.

„De circulatie werd dan ook geheel met papier voorzien, „terwijl de speciën het nadeelig saldo van den handel dekten.

„Toen Java het kapitaal, tot zijn circulerend medium benoo- „digd, had afgegeven, en er geen speciën meer waren, dan „die het gouvernement voor ontzettende prijzen opkocht om die „aan de Hoven op Java en aan de regenten in de Preanger „voor hunne koffijleverantiën te besteden, zoo kon er geen „specie meer afvloeijen, omdat er geen meer was" [1].

In dien toestand vond du Bus de geldcirkulatie op Java. Wellicht ware het mogelijk geweest daarin verbetering te brengen, zonder kwetsing van partikuliere belangen, door zeer groote opofferingen van wege den Staat. Maar de Staat was niet bij machte zich zoodanige opofferingen te getroosten; veeleer werkten de omstandigheden zamen om den ganschen last der verbetering — want hieraan was volstrekte behoefte — op de partikuliere belangen te doen neêrvallen.

Om de cirkulatie te zuiveren, moest de waarde der muntstukken juister bepaald, het overvloedige koper en het papier verwijderd, en goud en zilver in de wandeling gebracht worden, met eenigen waarborg, zoo mogelijk, tegen den onmiddelijken uitvoer.

---

[1] Woorden uit het rapport van den Kom. Gen., van 1 Mei 1827, over het stelsel van kolonisatie.

Wij moeten onderzoeken in hoever deze eischen werden vervuld en konden vervuld worden.

De Kommissarissen Generaal hadden, bij de regeling van het muntstelsel, alle cirkulerende munt, die zij op Java aantroffen, in omloop gelaten en de waarde daarvan bij tarieven in verband gebracht met de waarde der standpenning (de Javasche ropy). Deze waardeeringen waren, zooals in verloop van tijd bleek, niet met juistheid opgemaakt [1].

De geheime financiëele kommissie van 1824 [2] stelde der Regering voor om het muntstelsel geheel te veranderen; maar de Regering achtte zich aanvankelijk tot zulk een maatregel onbevoegd. Een nader advies der financiëele kommissie bracht haar, naar het schijnt, tot een tegenovergestelde overtuiging. Bij haar besluit van 3 December 1824, handelende over het sluiten der Bengaalsche leening, verklaarde zij zich volkomen bevoegd tot de wijziging van het muntstelsel in verband met de leening. Inderdaad werden eenige bepalingen hieromtrent gemaakt, en onder andere de standpenning veranderd; deze bepalingen vervielen evenwel met de geheele leening.

Evenmin als de leening, droeg het besluit omtrent de verandering van het muntstelsel 's Konings goedkeuring weg, dewijl hij de Indische Regering daartoe onbevoegd en daarenboven de wijze, waarop zij de verandering had willen tot stand brengen, verkeerd achtte.

Het Opperbestuur was evenwel overtuigd van de gebreken van het oude muntstelsel; zijn intrekking werd bevolen bij geheim koninklijk besluit van 12 September 1825, n^{0}. 12, dat tevens voorschriften bevatte omtrent de invoering van een nieuw muntstelsel. Hieraan werd uitvoering gegeven door het besluit

---

[1] Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1861, bldz. 60. Vgl. Mr. W. C. Mees. Het muntwezen van N. I., bldz. 22 vv.

[2] Zie bldz. 26.

van den Kommissaris Generaal van 18 Februarij 1827, *Stbl.* n^{0}. 7, welks bepalingen thans moeten worden nagegaan.

Tot standpenning voor Nederlandsch Indië werd, ter vervanging der Javasche ropy, door Kommissarissen Generaal Indische gulden genoemd, aangenomen de Nederlandsche gulden zoo als die bij de wet van 28 September 1816, *Stbl.* n^{0}. 50, was bepaald, houdende 200 azen ($9^{613}/_{1000}$ wichtjes) fijn zilver, en verdeeld in 20 stuivers.

Naast dezen standpenning werden in omloop gehouden de generaliteitsguldens, welke tot nu toe 120 duiten, of 30 Indische (24 Nederlandsche) stuivers gegolden hadden.

Alle onderscheiding tusschen Nederlandsche en Indische guldens hield op te bestaan. De Indische guldens waren 14 pct. boven hun innerlijke waarde uitgegeven, in de onderstelling, dat aan het zilvergeld in Indië een bepaalde hoogere waarde kon gegeven worden dan in Nederland. Deze onderstelling dagteekende van den tijd der Kompagnie, en kon onder haar bestuur gelden, omdat, zooals van Alphen eenmaal opmerkte, de Kompagnie koopman en bankier was, alle geldoperatiën en wisselhandel regelde, en dus ook in den geldkoers de wet kon stellen. Bij vrijen handel kon zij geen steek houden en moest de koers zich naar de omstandigheden regelen. De vermelde bepaling maakte dus aan een anomalie een einde.

De gangbare koperen munt (dubbele, enkele en halve duiten) werd in omloop gehouden; doch in plaats van 120 werden thans 100 duiten met den gulden gelijk gesteld. Met andere woorden: de waarde der duiten werd met 20 pCt. verhoogd.

Niemand zou voor meer dan *f* 10 koperen duiten in betaling behoeven aan te nemen. Hiermede werd een grove fout, door Kommissarissen Generaal bij de régeling van het muntstelsel begaan, doch in hun stelsel geheel natuurlijk, eenigzins verbeterd. Terwijl in het Indisch muntstelsel van 1767 was bepaald

dat niemand voor meer dan 2 stuivers koper in betaling behoefde aan te nemen [1] en die som door het Britsch Bestuur op 10 piasters was gesteld, hadden Kommissarissen Generaal de betaling in koper geheel vrijgelaten. Eenigzins verbeterd, zeiden wij: want het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat in een volmaakt muntstelsel de som van *f* 10 veel te hoog zou zijn. Het is echter even duidelijk, dat haar vermindering in den bestaanden toestand, waar zooveel kopergeld was en nog komen moest, onraadzaam, zoo niet onmogelijk was. Van deze bepaling werd voorloopig uitgezonderd de voldoening der landrenten en der pachten, met den lande aangegaan, die in goud, zilver, papier of koper tot elke waarde mocht geschieden.

Behalve de zilveren guldens en hun onderdeelen, en de koperen duiten zouden nog in 's lands kassen worden aangenomen:

de gouden doublon	tot een waarde van	*f*	40
de gouden halve doublon	„	„	„	„	20
de gouden vierde doublon	„	„	„	„	10
de gouden dukaat	„	„	„	„	5.10
de gekartelde dukaton	„	„	„	„	3. 3
de piaster of Spaansche mat	„	„	„	„	2.11
de sicca ropy	„	„	„	„	1. 4
de schelling	„	„	„	„	0. 5
het dubbeltje	„	„	„	„	0. 2 [2].

De koperen bengols of bonken, gestempelde stukken Japansch staafkoper, een ellendig ruilmiddel, door de Kompagnie in omloop gebracht, onder het Britsch Bestuur daaruit weggenomen, en door Kommissarissen Generaal weer erkend, werden biljoen verklaard en inwisselbaar gesteld tegen *f* 125 de pikol of *f* 1 het pond, betaalbaar met koperen duiten volgens de nieuwe waarde, of, voor zoover de aangeboden stukken meer dan *f* 10

---

[1] Mr. W. C. Mees. Het muntwezen van N. I., bldz. 19.

[2] De onderdeelen van den gulden zijn stuivers.

bedroegen, met papiergeld [1]. — De verwisseling naar deze berekening was voor de bezitters der bonken niet zeer voordeelig. Wij troffen een klacht eener weeskamer aan, die voor een waarde van *f* 22,039 bonken onder haar beheer had, wegende 14,148 pond, zoodat zij bij de inwisseling *f* 7,891 verloren zou hebben, wanneer haar geen vergoeding verstrekt ware.

De Java-ropijen werden inwisselbaar gesteld tegen nieuwe guldens. — Andere muntstukken, op Java in omloop — vijffrancsstukken en andere Fransche munten, Amerikaansche rijksdaalders, Zeeuwsche rijksdaalders, — die nooit door de regering erkend waren, werden ook bij het nieuwe muntstelsel onvermeld gelaten. Zij bleven alzoo in de wandeling, doch werden in 's lands kas niet aangenomen. Zoo ook de tinnen muntstukken, die in 1827 alleen in de stad Batavia nog tot een bedrag van *f* 22,000 in omloop waren, en als konventioneel onderdeel van de koperen duiten den inlander tot een groot gerief verstrekten.

De voorloopige regeling der betaling van de pachtgelden en landrenten werd niet lang gehandhaafd. De resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade van 15 December 1826 n°. 2, beval de voldoening der pachten voor 2/3 in goud of zilver. Uit de verhandelingen der Regering blijkt, dat deze regeling algemeen zeer bezwarend gevonden werd. Hierin moest dan voorzien worden door verzachtende bepalingen, die, bij wijze van uitzondering, om buitengewone redenen, aan sommige pachters de betaling der halve of zelfs der geheele pacht in koper vergunden.

Wat de landrenten betreft, deze moesten, volgens het besluit van den Kommissaris Generaal van 25 April 1827, *Stbl.* n°. 48, voor zoover zij *f* 10 te boven gingen, in goud of zilver worden voldaan [2].

---

[1] Besluit v. d. Kom. Gen., 18 Febr. 1826, *Stbl.* n°. 9.

[2] Over de beteekenis dezer bepaling in het landelijk stelsel. Zie Hfdst. IV, Afd. 1, § 1.

Het kon niet missen dat de willekeurige waardeverhooging van het koper, het uitvloeisel van een wanbegrip, zooals reeds is opgemerkt, de schromelijkste gevolgen had, zoowel voor de inlandsche bevolking als voor ambtenaren en militairen. Zelfs de Staat, die er voordeel mede wilde behalen, leed er in sommige opzichten nadeel bij; terwijl het voordeel slechts kon verkregen worden met opoffering van partikuliere belangen. De Staatskas ontving niet meer koper in betaling dan tot een bedrag van *f* 10; maar betaalde een veel hooger bedrag uit. Terecht werd opgemerkt dat in deze handelwijze de bekentenis lag opgesloten, dat een onwaarde werd uitgegeven, waarmede alleen de ingezetenen belast werden, dewijl de Regering zorg droeg dat zij niet tot haar oorsprong kon terug keeren [1]. En het kon tot de zaak weinig afdoen of al bij iedere betaling aan partikulieren werd *overeengekomen* omtrent de muntsoort, waarin zij geschieden zou.

Wij behoeven niet te wijzen op de noodzakelijke gevolgen van de willekeurige waardeverhooging der munt. Natuurlijk bleef de verkooper, bij alle partikuliere overeenkomsten, den prijs berekenen naar de oude waarde der duiten; met andere woorden: alle prijzen, in duiten uitgedrukt, stegen. Natuurlijk zagen allen, die betaling van het Gouvernement ontvingen, waaronder velen, die van hun traktement moesten bestaan, hun inkomsten inderdaad aanmerkelijk verminderd, omdat zij de betaling grootendeels in koper ontvingen [2]. Daarbij klom de agio op het zilver voortdurend; zij bedroeg in 1828 26 pCt., in 1829 30 pCt.

Ook het nadeel van den maatregel voor den Staat valt in 't oog.

Wat waar was bij overeenkomsten tusschen partikulieren,

---

[1] Nederlandsche Hermes, 2^en^ jaargang 1827, n°. 7.

[2] Zie § 4.

moest ook waar zijn bij die, welke het Gouvernement met partikulieren sloot; dat wil zeggen: de prijzen moesten bij alle leveranciën en uitbestedingen stijgen.

De betaling der landrenten moest in zilver geschieden, voor zoover zij *f* 10 te boven ging. Maar het aandeel van ieder belastingschuldige bleef in den regel beneden die som; zoodat het Gouvernement de landrenten geheel in koper ontving.

En, ten slotte, welk een aanmoediging werd aan den sluikhandel in koper gegeven!

In later tijd erkende het gouvernement, inderdaad op zeer treurige wijze, de onregelmatigheid, die in het muntstelsel gelegen was. In een besluit van den kommissaris generaal van den Bosch, van 4 Januarij 1834, n°. 4, werd het gouvernement bevoegd verklaard om alle betalingen, waaromtrent niet anders overeengekomen was, te voldoen naar goedvinden in zilver- of kopergeld, naar den maatstaf van 5 gulden zilver voor 6 gulden koper.

De vraag dringt zich onwillekeurig op, waarom deze maatregel, wiens nut of billijkheid reeds spoedig na de invoering geen enkel verdediger vond, zoo lang werd in stand gehouden. Du Bus acht zijn handen gebonden door 's Konings bevelen. „De geheele zaak, schrijft hij [1], is, in mijn bijzijn, in 's Konings „kabinet en in de tegenwoordigheid tevens van onderscheidene „Hoogstdeszelfs ministers, zoo uitvoerig en tot in de minste „bijzonderheden behandeld, dat ik mij in geenen deele bevoegd „kan rekenen, om van eenige bepaling dienaangaande in het „minst af te wijken". Maar het nut der waardeverhooging verdedigt hij niet. De Indische Regering dringt onophoudelijk op terugkeer tot den vroegeren toestand aan, en betoogt dat „de „overtuiging, gegrond op de verkregen ondervinding, geboren „is, van het nadeel van het bestaande stelsel voor den lande,

---

[1] 18 Maart 1826, n°. 6.

„ en voor alle takken van nijverheid en handel, waarmede toch „ 's gouvernements financiën in het naauwst verband staan". En de Minister getuigt in een rapport aan den Koning [1]: „ Eene „ innige overtuiging bestaat bij dit Ministerie, dat, zoo de in- „ trekking van een groot gedeelte van die munt achterwege „ blijft, de financiëele toekomst van Nederlandsch Indië geheel „ op losse schroeven gesteld en handel en nijverheid belet zullen „ worden het hoofd omhoog te heffen", terwijl hij het den Kommissaris Generaal euvel duidt, dat deze een maatregel heeft in 't leven geroepen, die voor geheel andere omstandigheden was voorgeschreven. Misschien stond juist de omstandigheid, dat de Koning zulk een werkzaam aandeel aan de waardeverhooging der duiten genomen had, aan een omkeer op het dwaalspoor in den weg.

In de dringendste eischen moesten bijzondere bepalingen voorzien, om het evenwicht min of meer te herstellen. Zoo werden de soldijen der manschappen, de koelieloonen en de prijzen der Preanger koffij verhoogd, of liever niet verlaagd; — het oude getal duiten werd behouden, met de nieuwe waarde. Zoo werd in 1828, om een gedeelte van het koper uit de wandeling weg te nemen, bij de verkooping van gouvernementsgoederen koper in betaling aangenomen, en dit, zoowel als het koper dat uit 's lands kassen te Batavia en Samarang gemist kon worden, bij de Javasche Bank gedeponeerd.

Langen tijd heeft men zich met dergelijke hulpmiddelen, halve maatregelen, beholpen. In 1832 werd met de Javasche Bank overeengekomen, dat zij voor *f* 3,000,000 papier zou uitgeven, tegen depositie van koper, en dit „ koper bankpapier" werd tot wettig betaalmiddel verklaard. Dit bedrag werd in 1842 nog met *f* 3,000,000 vermeerderd. Een zeer nuttige maatregel van overgang was de inwisseling, in 1846, van dit koper

---

[1] 14 December 1827, L[a] H., n[o]. 84.

vertegenwoordigend papier tegen recepissen, die tot uitsluitend betalingsmiddel voor de wissels van het Indisch bestuur op Nederland werden verklaard. Toen in 1854 en volgende jaren een radikale verbetering werd ondernomen, moest de Staat zich ontzettende opofferingen laten welgevallen. Eerst in 1857 werd, door inwisseling van het papiergeld, dat koper vertegenwoordigde, en van de dubbele, heele en halve duiten tegen andere wettige betaalmiddelen, de hoeveelheid pasmunt tot haar behoorlijk bedrag herleid.

§ 2. **Papiergeld.**

Bij art. 12 zijner instruktie was aan du Bus de intrekking bevolen van het papiergeld, door Kommissarissen Generaal in omloop gebracht [1], en door het volgend Bestuur vermeerderd tot *f* 5,000,000, en de inwisseling van alle door de Indische Regering uitgegeven promessen, rentende 9 pCt. in het jaar, met machtiging om een gedeelte daarvan uiterlijk tot 31 December 1826, tegen andere, tot den verminderden intrest van ten hoogste 6 pCt. in te wisselen.

De *f* 8,000,000, die met den Kommissaris Generaal op Java kwamen, moesten uitsluitend tot de uitvoering dezer voorschriften en de invoering van het nieuwe muntstelsel worden aangewend [2]. Daarenboven was aan du Bus de machtiging gegeven, om, wanneer deze som niet toereikend mocht zijn, uiterlijk tot een bedrag van *f* 6,000,000 wissels op het Ministerie te trekken [3].

De intrekking van het eigenlijk gezegde papiergeld was noodzakelijk bij de verandering van het muntstelsel; niet omdat het papier op dat oogenblik gedepreciëerd was. Het vertrouwen op de verwisselingkantoren te Batavia, Samarang en Soerabaija was levendig gebleven, hoewel de daar aanwezige muntvoorraad dit zeker niet rechtvaardigde.

---

[1] Publikatie van 14 Januarij 1817.
[2] Art. 10 der instruktie.
[3] Art. 13 der instruktie.

Toen de inwisseling van het papiergeld tegen hard zilver geld, gulden om gulden, door de besluiten van den Kommissaris Generaal van 18 Februarij en 4 Julij 1826, *Stbl.* n°s. 8 en 18, bevolen was, konden ook de wisselkantoren, door Kommissarissen Generaal opgericht, worden ingetrokken [1].

De promessen — schuldbekentenissen van het gouvernement — waren uitgegeven tot een bedrag van *f* 5,500,000 tegen een interest van 9 pct. Het zal noodig zijn, niettegenstaande de dorheid der stoffe, de reeks van bepalingen na te gaan, die haar intrekking regelde.

Den 28sten Februarij [2] bepaalde de Kommissaris Generaal dat de promessen gulden om gulden zouden worden ingewisseld, en geen nieuwe zouden worden uitgegeven, dan tegen den intrest van ½ pCt. 's maands en betaalbaar op 31 December 1826 of vroeger.

Hier bleef dus de Kommissaris Generaal geheel binnen de grenzen van 's Konings bevelen. Den 27sten Maart 1826 ging hij verder door te bepalen [3] dat de intrest van alle promessen, in plaats van 9 pCt. 's jaars, ½ pCt. 's maands zou bedragen.

Du Bus achtte het niet raadzaam al het zilver, dat ter zijner beschikking stond, voor de inwisseling der promessen te ge-

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 31 Julij 1826, *Stbl.* n°. 33.

[2] *Stbl.* n°. 10.

[3] *Stbl.* 1826, n°. 11. Uit de bewoordingen van dit besluit blijkt, dat du Bus het meende te moeten nemen, ter uitvoering van het bevel in art. 12 zijner instruktie vervat. In dit artikel wordt aan den Kommissaris Generaal opgedragen „de inwisseling „van alle door de Indische regering uitgegevene promessen, rentende 9 ten honderd in „het jaar, met autorisatie om, des geraden oordeelende, nog gedurende het volgende „jaar, doch niet langer dan tot den 31 December 1826, een gedeelte der promessen „tegen andere, tot den verminderden intrest van ten hoogste 6 ten honderd, in te „wisselen." De opvatting van du Bus is dus zeer verklaarbaar, maar de bedoeling van het artikel — het blijkt uit verklaringen van den Minister — was, dat wanneer er behoefte zou bestaan om nog eenigen tijd promessen in de wandeling te houden, deze tot een intrest van 6 % zoude aangeboden worden aan hen, die oude promessen kwamen inwisselen.

bruiken, uit vrees dat het terstond uit de cirkulatie verdwijnen zou, even als dit geschied was met de millioenen, die tegen het papiergeld, de ropyen en de bonken waren ingewisseld [1]. Hij maakte derhalve gebruik van de hem verleende machtiging om door het trekken van wissels op het Ministerie in de behoefte te voorzien. Daarenboven nam hij een ander middel te baat, dat hem door art. 15 zijner instruktie aan de hand was gedaan. Bij zijn besluit van 27 Maart 1826, *Stbl.* n°. 12, stelde hij eenige bepalingen vast omtrent de uitgifte van schuldbekentenissen van het Nederlandsche Amortisatie Syndikaat, rentende $4\frac{1}{2}$ pCt. 's jaars, tegen papiergeld, promessen, of verevende en erkende schuldbekentenissen en ordonnanciën van het gouvernement. De renten zouden zoowel in Nederland als in Indië kunnen ontvangen worden. De bedoeling van het Opperbestuur bij dezen maatregel was, om bewoners van Indië hun gelden te doen plaatsen in de leening, waartoe het Syndikaat de kapitalen zou verstrekken. De maatregel had evenwel een zeer onbeduidende uitkomst. De rentebetaling kon de kooplieden niet overhalen om dit papier tot overzending van gelden aan hun principalen te gebruiken, omdat zijn koers aan daling onderhevig was, en op dat tijdstip een algemeene daling in den koers der effekten in Europa waargenomen werd. Door ambtenaren werd het tot dit doel aangewend, doch alleen omdat de Kommissaris Generaal geen wissels meer verleende

Van Februarij tot September 1826 werden promessen ingewisseld tot een bedrag van *f* 2,322,100. Reeds in Junij hadden de kooplieden te Batavia den Kommissaris Generaal verzocht om, ten gerieve der cirkulatie, promessen in stand te houden, tot dat een ruimer toevoer van klinkende munt in de behoefte zou hebben voorzien. In September werd dan ook de

---

[1] Brief van du Bus aan den Minister. 15 April 1826, Litt. L[1].

inwisseling gestaakt [1]. Doch reeds 3 maanden later [2] werd zij hervat, en tevens bepaald, dat de inwisseling op de bestaande voorwaarden kon geschieden tot 31 Januarij 1827, terwijl „ter „voldoening aan het herhaaldelijk uitgedrukt verlangen van „kooplieden te Batavia, om nog een of ander papier in omloop „te laten," aan de houders van promessen de inwisseling *zonder rentebetaling* werd toegestaan van 31 Januarij tot 1 Julij. Ter rechtvaardiging van deze laatste bepaling werd door du Bus aangevoerd, dat bij ieder ander papier, dat ten gerieve der cirkulatie in omloop gebracht zou mogen worden, evenmin eenige intressen aan de houders zouden worden uitgekeerd.

De kooplieden waren hiermede geenszins te vreden gesteld. De direktie der Bataviasche beurs, die door den handelstand als zijn vertegenwoordiger werd aangemerkt, wendde zich in Januarij 1827, in een brief [3] tot den Kommissaris Generaal met de volgende klachten.

De overvloed van koper, tot een onevenredige waarde in omloop gebracht, verdringt de gouden en zilveren specie uit de wandeling.

Door de intrekking van het papiergeld bestaat de geheele cirkulatie, behalve een klein aantal promessen, uit koper.

Ingevolge het besluit van 18 Februarij 1826 weigert ieder om meer dan *f* 10 in koper aan te nemen; zij die moeten betalen bezitten geen andere dan koperen munt.

De gouvernementskassen nemen geen kopergeld aan, maar betalen wel daarin uit.

Het kopergeld is ongeschikt voor handelstransaktiën en deze worden daarom gestaakt; immers er is geen ander betalingsmiddel.

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 4 September 1826, *Stbl.* n°. 45.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 21 December 1826, *Stbl.* n°. 77.

[3] De briefwisseling tusschen de direktie der Bataviasche beurs, en den Kommissaris Generaal is opgenomen in den Nederlandschen Hermes. 2de Jaargang 1827, n°. 7.

Wanneer alzoo de promessen geheel ingetrokken zullen zijn, zal er geen andere dan ruilhandel kunnen bestaan.

„ Alles bevindt zich nu reeds in een staat van spanning, „ welke niet kan duren. Met leedwezen moet het bekend wor- „ den, dat het vertrouwen op het Bestuur grootelijks heeft ge- „ leden door maatregelen, waarbij de belangen en regten der „ ingezetenen zijn miskend geworden."

Inderdaad een zeer rondborstige mededeeling. Het bezadigde antwoord van du Bus was: „ eene verklaring van dien aard, „ ter gelegenheid dat de Directie de medewerking van het Gou- „ vernement inroept, is mij te vreemder en onbegrijpelijker „ voorgekomen, daar zij geen schijn zelfs van waarheid heeft. „ De regten en belangen der ingezetenen zijn volstandig op het „ naauwst door het Gouvernement ontzien en met vaderlijke zorg „ beschouwd en gehandhaafd. Het Gouvernement zal zulks blijven „ doen met dezelfde naauwgezetheid als te voren, maar mag dan „ ook verwachten, om in het vervolg van dergelijke algemeene „ aantijgingen verschoond te blijven, die door geene voorbeel- „ den zouden kunnen gestaafd worden, en door de Directie dan „ ook met geen enkel voorbeeld gestaafd zijn."

De direktie meende dat een tijdelijk verbeteringsmiddel zou kunnen gevonden worden in een depositobank, waar het koper zou kunnen gedeponeerd worden tegen bons, die in 's lands kas ontvangbaar gesteld moesten worden. Du Bus verklaarde zich genegen hieromtrent nadere voorstellen af te wachten, maar verwittigde de direktie al aanstonds dat in ieder geval 's lands kassen de bons op geen anderen voet zouden aannemen dan de duiten, en dus onderworpen aan de bepalingen van het besluit van 18 Februarij 1826. De direktie, wie het juist te doen was om het stremmende dier bepalingen op te heffen, verklaarde op die voorwaarden geen ontwerp te kunnen vervaardigen.

Ook tegen de wijze, waarop de promessen werden ingewisseld, bracht de direktie der beurs klachten in. De algemeene

ontvanger te Batavia had verklaard dat de inwisseling niet anders kon geschieden dan voor $\frac{2}{5}$ in goud of zilver, $\frac{1}{5}$ in koper en $\frac{2}{5}$ in bons tot inkoop van produkten. Deze betaling noemde zij onwettig, strijdig met het besluit van 18 Februarij 1826 en met den inhoud der promessen, die den houder recht gaf op betaling in gangbare munt.

Du Bus antwoordde, dat de kooplieden, uitgenoodigd, niet verplicht waren, om de betaling op deze wijze aan te nemen [1], en dat hij had gerekend op hun vaderlandsliefde en hun hulp in de moeielijke omstandigheden. „Ik zal op dit punt niet „langer aandringen", schreef hij [2]. „Indien de kooplieden te „Batavia niet van zich zelve overtuigd zijn, dat hun eigen „welbegrepen belang, niet minder dan dat van het Gouverne- „ment, van hen vordert, om met hetzelve eene lijn te trekken, „in stede van het tegen te werken, zoo zijn zij in dezen vol- „komen geregtigd tot de vordering eener integrale inwisseling „in goud en zilver, en kunnen de zoodanigen onder hen, die „daarop, na deze gegeven inlichtingen, mogten blijven aan- „dringen, zich onmiddelijk bij 's lands schatkist vervoegen, al- „waar de noodige bevelen door mij gegeven zijn, om hun op „dien voet uit te betalen". De inwisseling tegen goud en zilver werd gedurende een week opengesteld; daarna verviel, naar de vroegere bepaling, de rentebetaling.

De spanning tusschen den Kommissaris Generaal en de kooplieden nam steeds toe. Den 7^den^ Februarij schreef de direktie der beurs, als ware het een vredebreuk, dat zij niet kon na-

---

[1] Aan den direkteur generaal van financiën schreef du Bus (23 Januarij): „ Je n'ai pas donné l'ordre de payer exclusivement $^2/_5$ en argent, $^1/_5$ en cuivre, et $^2/_5$ en bons, mais seulement invoqué ce moyen à titre d'arrangement facultatif..... Il serait possible que le commerce, dirigé par le mauvais esprit qui anime ces messieurs, vous mit momentanement dans l'embarras pour faire face aux remboursemens que l'on demandera encore jusqu'au 31 de ce mois; disposez dans ce cas de tout le numéraire restant dans la caisse de la Bellona. Je ne veux pas *quoqu'il en advienne*, que ces messieurs aient pu nous mettre en defaut. „

[2] 23 Januarij 1827.

laten uit naam der kooplieden hun diep „leedwezen te betui-
„gen, dat de voordragten, door hen gedaan ter tegemoetkoming
„in de steeds toenemende belemmering van het muntwezen,
„zoo weinig ingang schijnen te hebben mogen vinden."

Voor een regering, die, geroepen om in een bedorven toestand hervorming te brengen, zich de handen gebonden ziet door zamenwerkende oorzaken van den meest drukkenden aard, zal het altijd moeielijk zijn, haar taak te vervullen zonder kwetsing van partikuliere belangen. Maar het laat zich zeer wel begrijpen, dat de kooplieden niet met alle maatregelen ingenomen waren. Inderdaad werden zeer vreemde betalingsmiddelen gebezigd. Zoo vinden wij opgeteekend [1], dat de Indische Regering door den Kommissaris Generaal gemachtigd werd, om voor papier, dat ter inwisseling werd aangeboden, zoodanige produkten te doen afgeven, als onmogelijk op een andere wijze van de hand gezet konden worden. De Regering wees daartoe aan de lijnwaden, die op een verkooping waren achtergebleven, omdat het daarvoor bepaalde minimum niet was geboden. Deze werden aan de houders van het papier aangerekend voor dat minimum, vermeerderd met 6 pCt. vendugelden!

De toestand der kas dwong tot zoodanige maatregelen. Zelfs moest, na ieder besluit, dat de intrekking van promessen bepaalde, onderhands op vertraging in de aanbieding tot inwisseling gewerkt worden, om te voorkomen, dat het Gouvernement zijn volstrekt onvermogen zou moeten bekennen. Immers had de Kommissaris Generaal zich genoopt gezien, een gedeelte der *f* 8,000,000 aan haar bestemming te ontrukken, om er achterstallige betalingen aan inlandsche grooten mede aan te zuiveren [2].

Op den 1sten Julij 1827 waren dan ook alle promessen nog

---

[1] Resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade. 25 Mei 1827, n°. 9.

[2] Geheim rapport van den Minister aan den Koning, van 13 April 1828, L[a] H. n°. 74[k]

niet ingewisseld; zij cirkuleerden nog tot een bedrag van *f* 1,500,000. En toch moesten zij verdwijnen, ware het alleen om een beletsel weg te ruimen voor de oprichting eener cirkulatiebank, die om verschillende redenen noodig gekeurd werd. De uitgifte van een nieuw kredietpapier, dienstbaar aan de uitbreiding van den landbouw, en minder geschikt om van hand tot hand over te gaan, moest in de behoefte te hulp komen. Er werden obligatiën ten laste der Indische kas geschapen, tot een bedrag van *f* 1,000,000 [1], rentende 6 pCt. 'sjaars, onder waarborg eener jaarlijksche uitloting van *f* 250,000. Alle promessen moesten voor 31 December 1827 tegen specie of tegen dit papier ingewisseld worden. Het werd ontvangbaar gesteld als koopprijs voor gronden van kleiner omvang, die in de nabijheid der groote steden, en van de langs de kust van Java gelegen kleine plaatsen, zouden verkocht worden.

Deze obligatiën behoefden niet langer dan een jaar in stand te worden gehouden. De leeningswet van 22 December 1827 maakte een overzending van meer dan 8½ ton in halve en kwart guldens uit Nederland mogelijk. Bij besluit van den Kommissaris Generaal van 13 November 1828, werd verklaard, dat 's lands kassen ruim van zilvergeld voorzien waren, zoodat de obligatiën verwisselbaar gesteld werden.

Hiermede was de cirkulatie van papier geheel gezuiverd.

§ 3. **Javasche bank.**

Zoodra ernstige pogingen tot verbetering van het muntwezen op Java werden aangewend, deed zich de behoefte gevoelen aan een instelling, die het overvloedige metaal uit de wandeling zou kunnen verwijderen. Hierin kon niet beter voorzien worden dan door de oprichting eener bank, die tevens aan vele andere nuttige doeleinden kon worden dienstbaar gemaakt.

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 3 November 1827, *Stbl.* n°. 102.

Met 's Konings machtiging werd, bij besluit van den Kommissaris Generaal van 11 December 1827, *Stbl.* n°. 111, de oprichting eener partikuliere bank te Batavia bepaald en daarvoor een reglement vastgesteld.

Vooraf had het Indisch Gouvernement zich verzekerd van een genoegzaam aantal deelnemers. Aan de voornaamste burgerlijke en militaire ambtenaren was een cirkulaire gezonden, waarbij hun werd kennis gegeven van de wijze waarop de bank zou zijn ingericht. Zij eindigde met de woorden: „Aan den Koning „zal opgaaf worden gedaan van de civiele en militaire amb„tenaren, welke in dezer voege zullen hebben medege„werkt om de Javasche Bank tot stand te brengen, alsmede „van het bedrag voor hetwelk elk hunner zal hebben inge„schreven". Ook aan de vermogende ambtelooze ingezetenen was vooraf van de oprichting mededeeling gedaan.

Aan de Javasche Bank werd een oktrooi verleend voor 10 jaren. Zij zou een naamlooze vennootschap zijn, wier fonds uiterlijk uit *f* 4,000,000 zou kunnen bestaan, te verdeelen in 8000 akten van *f* 500, welke in gangbare gouden en zilveren speciën moesten voldaan worden. Zij zou haar operatiën beginnen, zoodra 2000 aktiën besproken waren. De deelhebbers zouden voor geen verlies aansprakelijk zijn boven het beloop hunner aktiën, die op naam gesteld en niet dan met inachtneming van verschillende formaliteiten overgedragen zouden worden. Vier aandeelen, in een persoon vereenigd, zouden stemrecht geven.

Reeds bij besluit van den Kommissaris Generaal, van 24 Januarij 1828, *Stbl.* n°. 1, werd de Bank gekonstitueerd verklaard.

De Bank gaf biljetten uit ter waarde van *f* 1000, *f* 500, *f* 300, *f* 200, *f* 100, *f* 50 en *f* 25, welke, zoolang zij aan haar verplichtingen voldeed, als wettig betaalmiddel op Java en Madura werden erkend. Onder dezelfde voorwaarde verbond zich het Gouvernement om geen ander papier gelijktijdig met

het hare in omloop te laten. De Bank was niet uitsluitend circulatiebank, maar tevens bank van leening, depositobank en kassier [1]. Zij mocht evenwel geen kopergeld in rekening courant nemen [2]. Een operatie der Bank, die, met het oog op haar bedoeling, eigenaardig mag heeten, bestond in het verleenen van een krediet van *f* 200 tot *f* 10,000 tegen een matigen intrest aan alle ter goeder naam en faam staande ingezetenen, tegen borgtocht of tegen hypotheek tot de dubbele waarde van het geopende krediet. Dit krediet kon echter, zonder opgaaf van redenen, geweigerd en ieder oogenblik opgezegd worden.

Met deze bepaling werd de ondersteuning van landbouwondernemingen beoogd. In dien tijd van geldgebrek was van de uitbreiding van den landbouw door Europeanen, waarvan du Bus het welzijn der kolonie in de eerste plaats afhankelijk achtte, niet veel te verwachten, al werd het verkrijgen van gronden gemakkelijk gemaakt, wanneer niet tevens de gelegenheid ge-

---

[1] Art. 16 van het Reglement luidde aldus:

De operatiën der Bank zullen bestaan:

a. In het escompteren van wisselbrieven en acceptatiën.

b. In het beleenen van effecten, kostbare gesteenten en metalen, goederen, waren en koopmanschappen; deze laatsten onder zoodanige voorzorgen, als de Directie dienstig zal oordeelen.

c. In den handel in goud en zilver.

d In het ontvangen van gelden, zoo van den Lande en alle Publieke autoriteiten, als van bijzondere personen, in rekening courant; in het betalen van assignatiën, door dezelve op de Bank af te geven, en voorts in het incasseren van waarden, zoo voor publieke inrigtingen, als voor bijzondere personen.

e. In het verwisselen van gelden en gangbare speciën tegen Bankpapier.

f. In het in bewaring nemen van vreemde speciën, om die in natura terug te geven, zullende de Bank op deze speciën voorschotten kunnen geven, tegen berekening van een' billijken interest, of daarop een evenredig crediet op de boeken der Bank openen, onder het genot van eene matige provisie.

g. In het nemen à deposito van sommen van *honderd* guldens en daarboven, daarvoor aan de eigenaars te goed doende eenen te bepalen interest.

h. In het verleenen, onder goede borgtogt, van een crediet, van niet minder dan *twee honderd*, en niet meer dan *tien duizend* guldens, aan alle ter goede naam en faam staande ingezetenen, met vrijheid, om daarover bij assignatie te beschikken, tegen betaling van eenen te bepalen interest.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 18 Dec. 1827, *Stbl.* n°. 117.

opend werd tot het verkrijgen van kapitaal onder billijke voorwaarden.

Het bestuur der Bank was zamengesteld uit een vasten president en sekretaris, en uit drie direkteuren. De beide eersten werden door den gouverneur generaal in Rade, onder nadere goedkeuring des konings, benoemd; de direkteuren jaarlijks in een algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers verkozen uit deelhebbers voor ten minste 10 aktiën. De president moest 20, de sekretaris 10 aktiën in de bank hebben, die onder hun bestuur onvervreemdbaar waren.

Uit de omstandigheid, dat de 2000 aktiën zoo spoedig besproken waren, worde niet afgeleid, dat de deelneming aanstonds algemeen en opgewonden was. Ten bewijze van het tegendeel strekke bijv., dat de inteekeningslijst van Samarang terugkwam met één handteekening, die van den resident, voor één aktie. Maar van de 2000 aktiën had het Gouvernement de helft genomen, en de volteekening was sterk bevorderd door de bepaling, gelijktijdig met het besluit tot oprichting der Bank uitgevaardigd [1], dat de bankaktiën een wettig middel van geldbelegging zouden zijn voor weeskamers, administratiën van weduwen-, weezen- en pensioenfondsen, godshuizen, gestichten van liefdadigheid, en voor de beheerders der zaken van onmondigen en afwezigen.

Een andere maatregel, even als de laatstgemelde door den Koning voorgeschreven, en die tot hetzelfde doel leiden moest, werd alleen door de tegenkanting der Regering eenige dagen uitgesteld. Wij bedoelen de verplichting van alle ambtenaren, die borgtocht moesten stellen, om dit te doen in bankaktiën. Du Bus antwoordde op de bezwaren der Regering, dat zijn „onwrikbaar stelsel" was „om geen haar breed af te wijken

---

[1] *Stbl.* 1827, n°. 112.

„van de bevelen van Zijne Majesteit." Daarop werd, tegelijk met een nieuw tarief voor de borgtochten, bepaald, dat zij in bankaktiën moesten gesteld worden, die bij het gouvernement gedeponeerd, en waarvan de dividenden aan de ambtenaren uitbetaald zouden worden [1].

In den aanvang werkte de Bank niet zeer voorspoedig; haar balans over het eerste half jaar toonde een tekort van *f* 14,171 aan. De aanzienlijke kosten van oprichting, de schaarschte van goud- en zilvergeld, de mededinging van het vendudepartement in het diskonteren, waren zoo vele hinderpalen voor de Bank. Daarenboven was de cirkulatie van haar papier gedurende een maand gestremd door het verbod, om iets anders dan goud of zilvergeld in betaling van inkomende en uitgaande rechten aan te nemen [2]. De Kommissaris Generaal maakte op dit verbod een uitzondering voor het bankpapier bij zijn besluit van 23 April 1828, *Stbl.* n°. 32.

Toen de werking van sommige bezwaren had opgehouden en de deelneming aangroeide, werden de uitkomsten terstond gunstiger. Het eerste jaar sloot reeds met een zuivere winst van *f* 4,952. In April 1829 was voor *f* 2,200,000 bankpapier in omloop gebracht, en had de Bank een kapitaal van *f* 544,900 aan kredieten, *f* 615,350 aan beleeningen en *f* 1,929,352 aan diskontos omgezet, waardoor zij aan renten en provisie *f* 64,044 gewonnen had.

Te Samarang werd in 't begin van 1829 een agentschap gevestigd. In de eerste maand zijner werkzaamheden, waren daar reeds *f* 50,760 aan diskontos, *f* 1,100 aan beleeningen en *f* 59,000 aan kredieten omgezet, en ruim *f* 1,700 aan renten en provisie gewonnen.

---

[1] Resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade. 1 Februarij 1828, n°. 2.

[2] Reglement op de heffing dier rechten. *Stbl.* 1818, n°. 61.

§ 4. De financiëele administratie.

De reden voor de onbekendheid der Indische zoowel als van de Nederlandsche Regering met den waren staat der Indische financiën in het jaar 1825 [1] was gelegen in den verwaarloosden toestand der algemeene boekhouding op Java. „Bij mijne komst „in deze gewesten, schrijft du Bus, had men geen anderen „gids in het doolhof der Indische financiën, dan de afgeslotene „boeken van 1822" [2]. De oorzaken van dit verzuim evenwel dagteekenden van een vroeger tijdperk [3].

Volgens het regeringsreglement van Kommissarissen Generaal berustte het algemeen bestuur der financiën bij een direkteur generaal, wien 4 raden van financiën, ieder belast met een bepaald gedeelte der algemeene werkzaamheden, en een sekretaris waren toegevoegd. De sekretaris werd met de algemeene boekhouding belast, maar bracht weinig tot stand. Van der Capellen schreef omtrent hem aan den minister Elout: „hoezeer de man „van den ochtend tot den avond werkzaam is, komen wij slecht „vooruit; altijd beloften, altijd illusiën; de boeken van 1816 „zijn alleen gesloten; de volgende blijven steeds op het punt, „ondanks alle vermaningen."

De boekhouding werd daarna opgedragen aan een kommissie, bestaande uit den raad van financiën J. Bousquet en den sekretaris der Hooge Regering W. de Vogel. In een konferentie, den 21sten Junij 1820 belegd, om de middelen tot verbetering der verantwoording te beramen, verklaarde de Gouverneur Generaal kortweg dat de voormalige raad van financiën zoowel als de hoofd-direktie, die geen opening van zaken had gevorderd, zich aan verregaand plichtverzuim hadden schuldig gemaakt. De

---

[1] Vgl. bldz. 31.

[2] Rapport van 26 Februarij 1829. Vgl. ook G. de Serière, in het Tijdschrift voor staath. en stat, van baron Sloet tot Olshuis. Dl. VII, bldz. 56.

[3] Zie Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1861, bldz. 24 vv.

kommissie tot boekhouding deed voor de toekomst de meest voldoende beloften.

Toen ook onder deze regeling het werk niet goed vorderde, werd in 1821 de boekhouding geheel van de hoofddirektie van financiën afgescheiden en opgedragen aan een afzonderlijk ambtenaar, onder den titel van algemeen boekhouder van Nederlandsch Indië. De heer Sack, aan wien deze betrekking verleend werd, zou arbeiden onder toezicht van den sekretaris W. de Vogel. De boeken van 1817 en 1818 werden in 1822 afgesloten, en het werk scheen goed te vorderen.

Toen echter de heer Sack tot president der algemeene rekenkamer benoemd, en het departement der boekhouding, met dat der komptabiliteit vereenigd, onder de direktie van den heer W. de Vogel werd geplaatst, bleek het, dat voor de jaren 1819 tot 1822 nog veel te doen was, en van het gedane veel veranderd moest worden. Om den achterstand bij te werken, werd den direkteur het noodige personeel toegevoegd, afgescheiden van het personeel voor de loopende dienst.

De administratie werd op deze wijze zeer kostbaar. Op de begrooting van 1824 kwam alleen voor den achterstand een post van *f* 60,282 voor. Naar aanleiding daarvan werd bij koninklijk besluit van 5 April 1825, n°. 96, de intrekking van het personeel der achterstallige boekhouding bevolen.

De Indische Regering meende aan dit bevel geen uitvoering te kunnen geven, omdat sedert de laatste regeling het personeel voor den achterstand gedeeltelijk met dat voor de loopende dienst vermengd was, en een splitsing hard en onbillijk geacht werd. Ook toen du Bus haar de slechte opvolging van 's Konings wil verweet, verzette zij zich tegen de intrekking. De Kommissaris Generaal evenwel liet zich van zijn beginsel niet afbrengen en 23 ambtenaren verkregen hun ontslag.

Aan den gouverneur generaal van der Capellen persoonlijk kan met geen recht hoegenaamd eenige schuld aan de slordig-

Bayerische Staatsbibliothek MÜNCHEN

heid der boekhouding onder zijn bestuur geweten worden. De minister Elout, die nauwkeurig onderzocht wat ten aanzien van dit onderwerp verricht was, kwam tot de overtuiging „dat „alles te wijten was aan de ambtenaren, die vroeger en later „dien arbeid hebben op zich genomen, aan wie de oud-Gouver- „neur Generaal zelf dit met nadruk en bij herhaling heeft onder „het oog gebragt; die niettegenstaande de stelligste beloften, „de plegtigste verbindtenissen, aan zijne vermaningen geen „gehoor gegeven hebben; van wier trage en min juiste werking „alle officiëele brieven getuigenis dragen."

Du Bus vond alzoo de zaken in een zeer achterlijken staat. Niettemin moest hij weten wat uitgegeven werd, om de roede der bezuiniging met juistheid aan te wenden. Hij bepaalde derhalve dat alle residenten maandelijks een nauwkeurige opgave bij hem zouden inzenden van al de betalingen die in de eerstvolgende maand door hen zouden gedaan worden. Van deze maandelijksche begrootingen schrapte hij alle posten die niet onvermijdelijk voorkwamen.

Deze maatregel, een uitvloeisel der omstandigheden en als zoodanig toevallig te noemen, werd voor den Kommissaris Generaal een middel, om in eens een overzicht te krijgen van de geheele Indische huishouding en behoefte, en stelde hem in staat meer onverwijld bezuinigingen in te voeren, dan mogelijk zou geweest zijn bij een nauwkeurig onderzoek der vroegere uitgaven.

De bijwerking van den achterstand zonder buitengewone onkosten bleek onmogelijk te zijn. Du Bus zag zich genoodzaakt den direkteur der komptabiliteit en algemeene boekhouding te machtigen om uit de op wachtgeld gestelde ambtenaren het noodige personeel voor dezen arbeid te kiezen, en stond hem *f* 12,000 toe voor de bewerking in minuut. Op deze voorwaarden verbond zich de direkteur het werk in 't begin van 1827 ten einde te brengen.

Op dat tijdstip evenwel waren slechts de algemeene boeken over 1823 en 1824 in minuut bijgewerkt. De direkteur W. de Vogel werd vervangen door den heer de Linge, wien de gewezen adjunkt-boekhouder K. J. de Vogel werd toegevoegd. Eerst in 't eind van 1828 was de achterstand geheel bijgewerkt.

Om de goede orde der boekhouding voor de toekomst te verzekeren, stelde de Kommissaris Generaal bij besluit van 10 Oktober 1829, *Stbl.* n°. 99, een reglement daarvoor vast. De ambtenaar, met dit werk belast, stond onder het toezicht van den direkteur generaal van financiën. Voor iedere financiëele afdeeling moesten afzonderlijke boeken worden gehouden. De Nederl. Indische bezittingen waren in 6 financiëele afdeelingen gesplitst: 1° Java en Madura; 2° de Moluksche eilanden; 3° Makasser en onderhoorigheden; 4° Borneo en Riouw; 5° Banka en Palembang; 6° Padang en onderhoorigheden.

Het hoofdbestuur der financiën werd gereorganiseerd bij besluit van den Kommissaris Generaal van 11 November 1826, *Stbl.* n°. 63. Met intrekking van de hoofddirektie, zooals die door Kommissarissen Generaal was zamengesteld, werd het algemeen beheer der financiën opgedragen aan een direkteur generaal; aan wien werden toegevoegd een direkteur van 's lands middelen en domeinen, een direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen en een sekretaris, belast met het toezicht over de sekretarie en met de waarneming der betrekking van de direkteuren bij hun afwezigheid. De drie direkteuren vormden den raad van financiën [1].

Een overzicht van de voornaamste werkzaamheden dezer hoofdambtenaren leert 't best het karakter hunner betrekking kennen.

De direkteur generaal had het *algemeen* toezicht over de domeinen, goederen, gelden, inkomsten en uitgaven van Neder-

---

[1] Art. 87, reg. regl. van 1827.

landsch Indië en over het muntwezen; de beschikking over de algemeene landskassen op Java en Madura, voor zooveel het civiel departement betrof; hem was het opmaken der begrooting en der jaarlijksche staatrekeningen opgedragen.

Het beheer van den direkteur van 's lands middelen en domeinen strekte zich uit over de landelijke inkomsten, de verpachtingen en verhuringen, de inkomende- en uitgaande rechten, handel en scheepvaart.

De direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen eindelijk had het beheer en het toezicht over 's lands magazijnen, houtbosschen en stapelplaatsen, over het inhuren en beladen van schepen, de zoutadministratie, over den Japanschen handel, de specerijteelt, de tinmijnen, de koffijleverancie in de Preanger regentschappen, de vogelnestklippen van het gouvernement, 's lands drukkerij, de posterijen en de intendencie over 's lands civiele gebouwen en werken [1].

Deze regeling is gehandhaafd tot 1832, toen een direkteur der kultures aangesteld, en op hem een deel der werkzaamheden van de andere direkteuren is overgegaan [2]. In 1855 is de generale direktie van financiën ingetrokken en het algemeen burgerlijk bestuur aan 5 op zich zelf staande direkteuren opgedragen [3].

Met de intrekking der hoofddirektie van financiën, waren ook de betrekkingen van den hoofdinspekteur en van de drie inspekteurs van financiën, bij het regeringsreglement van 1818 in het leven geroepen, vervallen. In hun plaats werden, bij besluit van den Kommissaris Generaal van 10 December 1827, n°. 63, twee inspekteurs van financiën aangesteld, onmiddelijk aan den direkteur generaal ondergeschikt, „om een geregeld

---

1 *Stbl.* 1827, n°. 19.
2 *Stbl.* 1832, n°. 15.
3 *Stbl.* 1855, n°. 23.

„ en gelijkwerkend beheer van 's lands middelen, van de land-
„ renten en van alle belastingen zonder onderscheid, op Java
„ en Madura te verzekeren, voorts om eene rigtige en spaar-
„ zame administratie over 's lands gelden te doen houden, alle
„ misbruiken en verkeerdheden, die daarin mogten voorkomen,
„ te ontdekken en tegen te gaan, en wijders de generale directie
„ van financiën in staat te stellen, om steeds zoodanige inlich-
„ tingen in te winnen, als welke tot eene juiste en volledige
„ kennis van al de financiëele belangen dezer landen leiden
„ kunnen" [1]. In hun instruktie werd hun tevens opgedragen om de onbebouwde landen op Java op te nemen, en na te gaan of sommige streken geschikt zouden zijn om uitsluitend door een Europesche bevolking te worden bebouwd. Deze laatste opdracht aan financiëele ambtenaren is opmerkelijk, omdat zij aantoont hoe men reeds te dier tijde landbouw en financiewezen vermengde.

Ten slotte moet hier nog melding gemaakt worden van de reorganisatie der algemeene rekenkamer, die in 1816 was opgericht, waarvoor een nieuw reglement werd vastgesteld bij besluit van den Kommissaris Generaal van 20 Julij 1827 (*Staatsblad* n°. 70).

Het zamenstel der financiëele regelingen van den Kommissaris Generaal bleef, op de vermelde uitzonderingen na, in 't vervolg over 't algemeen gehandhaafd. Vereenvoudiging, en bij gevolg bezuiniging, was ook hier overal het kenmerk. Op de instellingen van Kommissarissen Generaal werd voortgebouwd, maar met nauwkeuriger aanwijzing van de taak der verschillende ambtenaren.

Door met denzelfden geest van orde en bezuiniging alle deelen van het staatslichaam als het ware om te werken, slaagde du Bus er in om, niettegenstaande de grootste bezwaren, een

---

[1] *Stbl.* 1828, n°. 39.

betere verhouding tusschen inkomsten en uitgaven te brengen. In dien arbeid waren de hulpmiddelen, die door het moederland verstrekt werden, van een groote beteekenis, maar hij bleef niettemin uiterst moeielijk. Wij hebben vermeld dat aan den Kommissaris Generaal *f* 8,000,000 werden medegegeven, en dat door 3 wetten *f* 37,700,000 ter beschikking van de Indische schatkist gesteld werden. Maar deze aanzienlijke sommen dienden grootendeels om schulden van het vorig bestuur te dekken.

Immers de *f* 8,000,000 mochten alleen voor de invoering van het nieuwe muntstelsel en de inwisseling van het papiergeld en de promessen gebruikt worden, dus uitsluitend tot delging van oude staatsschuld of tot herstel van vroegere gebreken. De geheele som kon niet eens tot dit doel worden aangewend, omdat de achterstallige betalingen aan inlandsche grooten van dringender aard waren, en hiervoor geen ander geld aanwezig was. Du Bus moest dus gebruik maken van de bevoegdheid, hem in zijn instruktie verleend, om wissels op het ministerie te trekken, ten behoeve van de inwisseling der promessen. Hij mocht dit doen tot een bedrag van *f* 6,000,000, maar overschreed de som van *f* 4,036,348 niet [1].

Ook de *f* 22,700,000, door de wetten van 23 Maart 1826 en 22 December 1827 toegestaan, werden grootendeels voor achterstallige schulden aangewend. De volgende aantooning van het gebruik, dat van die gelden gemaakt werd, kan dit opheldern [2].

Wegens restitutie aan de schatkist van voorschotten, door haar ten behoeve van het koloniaal bestuur gedaan	*f* 2,365,050.41[5]
Wegens betalingen, voortspruitende uit het traktaat met Engeland van 17 Maart 1824	- 1,225,540.62[5]
Wegens wissels, door het koloniaal bestuur op het ministerie van marine en koloniën getrokken, waaronder begrepen zijn die, welke tot afrekening met Palmer hebben gediend	- 10,110,200.61
Transporteren . . .	*f* 13,700,791.65

[1] Geheim rapport van den minister Elout, 13 April 1828, Litt. H, n°. 74[k].
[2] E. de Waal, N. I. in de St. Gen., I. 330.

Transport . . .	*f* 13,700,791.65
Wegens verzendingen in specie, zoowel zilver- als kopergeld. .	- 3,273,729.52[8]
Wegens remises aan het koloniaal bestuur gedaan, door middel van konsignatiën van rechten, delegatiën enz.	- 2,629,072.93[5]
Wegens betalingen hier te lande ten behoeve van het koloniaal bestuur gedaan, als kosten van uitrusting en vervoer van militairen, burgerlijke en militaire pensioenen, aankoop van benoodigdheden enz.	- 3,096,395.89
	f 22,700,000.00

De som, die hier voor verzendingen in specie vermeld wordt, is zamengesteld uit *f* 2,409,297,40, uitmakende het gedeelte van den prijs der duiten, door de Nederlandsche Regering aan de Handelmaatschappij betaald, en *f* 864,442.12½, uitmakende het bedrag van de halve en kwartguldens, in 1828 naar Indië gezonden, en besteed voor de inwisseling van promessen.

Alleen met de beide laatste posten, van remises en betalingen hier te lande, werden de dagelijksche onkosten min of meer verlicht. Daartegenover werden zij door den oorlog ontzettend bezwaard. Niet alleen moesten onze legers onderhouden worden, maar ook de hulptroepen, terwijl aan de inlandsche prinsen en grooten een maandelijksch inkomen verzekerd werd. In 1825 en 1826 werden *f* 7,112,040, in 1827 *f* 6,374,791, in de eerste helft van 1828 *f* 2,431,621 voor den oorlog uitgegeven; dus bijna 16 millioenen in 3 jaren, ongerekend de nadeelige werking op de inkomsten.

Eerst door de derde leeningswet werd aan de loopende uitgaven een krachtige hulp verleend, want ook de bij deze wet toegestane 15 millioenen werden, op ruim 8 ton na, alleen voor de Oost-Indische bezittingen besteed.

Intusschen waren de gewone uitgaven binnen de nauwst mogelijke grenzen teruggebracht. Reeds in 1825 waren aan de Indische Regering een aantal bezuinigingen voorgeschreven. Het koninklijk besluit van 5 April 1825, n°. 96, dat wij reeds meermalen hebben genoemd, bepaalde dat vóór 1 Januarij 1826 moesten worden ingetrokken of gestaakt:

1°. het departement van den waterstaat;

2°. de algemeene direktie der civiele gebouwen;

3°. de verdere aanneming van jongelingen op de militaire school te Samarang;

4°. de kostbare metingen, in sommige streken van Java ten hehoeve der invoering van het landelijk stelsel aangevangen;

5°. de verhoogingen van traktementen en alle personeele toelagen;

6°. het personeel der achterstallige boekhouding;

7°. het personeel, aan de algemeene rekenkamer voor achterstallige werkzaamheden toegevoegd;

8°. de hoofdkommissie van verponding.

Voorts werd bij dit besluit, zonder tijdsbepaling, bevolen:

1°. het inrichten van den konstruktiewinkel te Soerabaija op een minder omslachtigen voet;

2°. de vereenvoudiging van het departement der posterijen;

3°, de vermindering van het getal leden van sommige kollegiën;

4°. de inrichting van het beheer van Batavia en de Ommelanden op een minder omslachtigen voet.

Aan het meerendeel dezer bepalingen, zelfs van die, wier uitvoering uiterlijk op 't eind van 1825 was vastgesteld, werd eerst door du Bus gevolg gegeven.

Het personeel voor den waterstaat en de civiele gebouwen werd in Julij 1826 ingetrokken. Met de werkzaamheden dier departementen werden de hoofden van het gewestelijk bestuur belast onder de intendencie van den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen [1].

De militaire school te Samarang, waar, na het koninklijk besluit, geen jongelingen meer waren aangenomen, hield den 1sten September 1826 op te bestaan [2]. Op deze inrichting, die

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 9 Februarij 1827, *Stbl.* n°. 13.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 22 Aug. 1826, *Stbl.* n°. 41.

van 1818 dagteekende, werden officieren voor de landmacht en de koloniale marine, ambtenaren bij den waterstaat en landmeters gevormd. Uitstekende hoofdofficieren (de generaals Meijs, de Brauw en anderen) hebben daar hun opleiding genoten. De behoefte aan bezuiniging schijnt de eenige reden voor de intrekking geweest te zijn.

De kommissie voor de metingen ten behoeve van het landelijk stelsel werd eerst in Januarij 1827 ontbonden.

Over de personeele toelagen voerde du Bus terstond na de aanvaarding van zijn bestuur een levendigen strijd met de Indische Regering, die de belangen der ambtenaren in haar bescherming nam en den neteligen toestand, vooral van de militaire ambtenaren, door geldelijke opofferingen niet wilde verergeren.

De achterstallige boekhouding en de algemeene rekenkamer zijn vroeger behandeld. De hoofdkommissie van verponding werd voor den vastgestelden termijn ingetrokken.

Ook de andere voorgeschreven bezuinigingsmaatregelen kwamen onder het bestuur van du Bus tot stand. Het brievenvervoer met postpaarden werd alleen op den grooten weg van Batavia naar Soerabaija, en voorloopig van Samarang naar Soerakarta en Djokjokarta, en van Batavia naar Anjer behouden [1]; het briefport werd verhoogd en de residenten werden met het toezicht op het postwezen belast, met opheffing der betrekking van gekommitteerde tot de inspektie der posterijen [2].

De Kommissaris Generaal bepaalde zich niet tot de grenzen van het koninklijk besluit. Bij zijn besluit van 4 Augustus 1826 benoemde hij een kommissie tot onderzoek naar de vereenvoudigingen waarvoor de verschillende administratiën vatbaar zouden zijn; deze werd veelal gehoord omtrent de bezuinigingsmaat-

---

[1] Besluit van den Kom. Gen., 26 Julij 1826, *Stbl.* n°. 32.

[2] *Stbl.* 1826, n°. 40.

regelen die door du Bus of door anderen werden ontworpen. Verschillende ambtenaren deden uit eigen beweging voorstellen van dezen aard aan den Kommissaris Generaal. De geheele civiele geneeskundige dienst in Nederlandsch Indië werd opgeheven, behalve te Batavia, Samarang en Soerabaija. De posten van kommissaris over de burgerlijke geneeskundige dienst en van inspekteur der vaccine werden vereenigd met die van chef over de geneeskundige dienst bij het leger. Onder diens leiding werd in ieder der 3 groote militaire afdeelingen een officier van gezondheid met het toezicht over de geneeskundige dienst belast.

Ook op de koloniale marine werd veel bezuinigd.

Over 't algemeen verminderde het personeel der ambtenaren, niet de arbeid. Verschillende posten, dikwijls alle zeer werkzaam, werden in één persoon vereenigd, die voor de werkzaamheden, aan zijn hoofdbetrekking toegevoegd, nooit meer dan *f* 600 's jaars ontving. Het wachtgeld der uitgevallen ambtenaren was bepaald op 1/3 van het laatst genoten traktement, mits dat gedeelte niet meer dan *f* 500 's maands bedroeg. Aan dezen werd evenwel de vrijheid gelaten om, in plaats van wachtgeld, landen van het gouvernement in huur te nemen, of vrijen overtocht naar Nederland te vragen. „De hagchelijke omstandig-„heden, waarin zich de meeste der uitgevallen ambtenaren be-„vonden" [1] gaf den Kommissaris Generaal aanleiding om aan velen hunner voorschotten op hun wachtgelden toe te staan.

De bepaling omtrent het huren van gronden door ambtenaren, schijnt niet te zijn nageleefd, zonder dat de reden hiervan blijkt. In een resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade van 26 Maart 1827, n°. 22, wordt het verzoek van eenige ambtenaren om gronden in huur te ontvangen, in advies gehouden om daarop nader te letten, wanneer over de uitgifte van gronden in het algemeen bepalingen zouden gemaakt zijn.

---

[1] Brief van du Bus aan de Ind. Reg. 18 Jan. 1827, n°. 44.

De wachtgelden, zoowel als de traktementen, werden doorgaans voor 1/3 in zilver, voor 2/3 in koper uitbetaald, doch met enkele afwijkingen; zoo werd in 1828 aan de ambtenaren in Batavia de betaling half in zilver, half in koper toegestaan „wegens de meer en meer stijgende agio op het zilver" en in 1829 dezelfde bepaling op Samarang, Soerabaija, Djokjokarta en Soerakarta toegepast. De soldaten en matrozen ontvingen hun soldij geheel in koper.

Maar behalve deze onvoordeelige betalingsmiddelen, moesten de ambtenaren zich nog andere opofferingen laten welgevallen. Bij zijn besluit van 19 November 1826, n°. 1, kortte de Kommissaris Generaal de traktementen zoo van zich zelven als van alle andere hoogere ambtenaren tijdelijk in. De traktementen of wachtgelden van gehuwde ambtenaren, die van *f* 500 tot *f* 800 's maands bedroegen, werden op *f* 500, die van *f* 800 tot *f* 900 bedroegen, op *f* 550 gesteld. Zij, wier traktement hooger was dan *f* 900, behielden van het meerdere slechts de helft. Van de ongehuwde ambtenaren kon nog meer gevorderd worden. Wanneer hun traktementen of wachtgelden minder dan *f* 400 's maands bedroegen, werd hun slechts *f* 250 uitbetaald; van het hoogere bedrag werd hun slechts de helft gelaten. Deze bepalingen waren ook toepasselijk op de hoofdofficieren der land- en zeemacht, die niet op het oorlogstooneel dienden. Voor hetgeen ingehouden werd, ontvingen de ambtenaren en officieren een obligatie zonder intrest op 's lands schatkist, betaalbaar een jaar na dato. De Kommissaris Generaal verklaarde ronduit, dat deze maatregel genomen werd ter voorkoming van eene „stremming „in alle deelen van 's lands uitgaven," daar „het kwaad ten „hoogsten top was gerezen."

In 1825 had het Opperbestuur zich niet enkel tot repressieve maatregelen bepaald, maar ook een middel aangewend om een onraadzame uitbreiding van de Indische huishouding te voorkomen.

Vroeger stelde de gouverneur generaal in Rade jaarlijks begrootingen van inkomsten en uitgaven vast. Bij koninklijk besluit van 3 April 1825, n°. 89, werd bepaald, dat voortaan gewone vijfjarige begrootingen door den koning, op voordracht des ministers, en buitengewone jaarlijksche begrootingen van uitgaven, door den gouverneur generaal in Rade, onder nadere goedkeuring des konings zouden worden vastgesteld.

De vijfjarige begrootingen, moesten door den gouverneur generaal in Rade worden ontworpen, en zoodanig zijn ingericht, dat de uitgaven door de inkomsten werden overtroffen.

De gouverneur generaal van der Capellen had de hoofddirektie van financiën, onder het toezicht der Regering, met de vervaardiging der vijfjarige begrooting van 1826 tot 1830 belast; een arbeid, die dit kollegie gedurende eenige jaren bezig hield, en eerst voleindigd werd toen de tijd, waarvoor zij dienen moest, grootendeels verstreken was.

Du Bus had waarschijnlijk verwacht het werk, bij zijn komst op Java, reeds ver gevorderd te vinden. Toen hij, niettegenstaande aanhoudende vertoogen, niets ontving, meende hij, even als in alle bezuinigingsmaatregelen, ook hier den tegenstand der Regering te ontmoeten. Den 29sten Mei 1826 schreef hij haar, dat, indien hij binnen 3 weken de verlangde stukken niet ontving, er van zijnentwege een officiëele aanklacht tegen de Regering zou worden opgezonden, en dat hij intusschen de vijfjarige begrooting, zonder tusschenkomst der Regering zou laten opmaken. De Regering verklaarde dat zij niet in staat was, aan den eisch van den Kommissaris Generaal te voldoen; dat zij, in de volle bewustheid van alles gedaan te hebben wat in haar vermogen was, zich gelaten aan 's Konings beslissing zou onderwerpen. Zij herhaalde haar klachten over ontoereikendheid van personeel, over de moeielijkheid om de stukken uit de handen van het gewestelijk bestuur te verkrijgen, en verzekerde dat er met alle inspanning van krachten werd gearbeid.

In September 1826 zond de Regering een ontwerp der vijfjarige begrooting aan den Kommissaris Generaal, die het afkeurde, omdat de jaarlijksche uitgaven het door den Koning gestelde maximum van *f* 18,000,000 overschreden. In een nieuw ontwerp, dat in April 1827 werd ingediend, was, om dit maximum te naderen, een hoofdstuk van uitgaven *voor memorie* afgezonderd, uitgaven, die strekken moesten tot het verkrijgen van inkomsten, welke eveneens voor memorie vermeld werden. Het ontwerp sloot met een deficit van bijna 13 millioenen, en lokte allerlei overwegingen uit; de Regering wees op de noodzakelijke onjuistheid van het werk, ten gevolge der overhaaste bearbeiding; zij ontving dan ook het ontwerp terug met de aanmerkingen van den Kommissaris Generaal, die besloot in 't vervolg ieder afgewerkt onderdeel der begrooting afzonderlijk vast te stellen. De gedurige veranderingen en bezuinigingen in allerlei administratiën rekten den arbeid boven alle verwachting. Eerst den 12^den^ November 1828 bekrachtigde de Kommissaris Generaal de vijfjarige begrooting van het civiel departement van Java en Madura, waarbij de baten werden geraamd op *f* 88,852,863, de lasten op *f* 48,402,817; terwijl speciale begrootingen de uitgaven voor de invoering van nieuwe organisatiën voor 1826 op *f* 1,336,289, voor 1827 op *f* 1,099,978, voor 1828 op *f* 1,000,201 raamden [1]. De begroo-

---

[1] Op de volgende wijze verdeeld.

A. Vijfjarige raming van inkomsten voor de 1ste financiëele afd., Java en Madura, van 1826—1830.

1ste	Hoofdstuk.	Verpachtingen en verhuringen.	*f* 23,489,389
2de	"	Landelijke inkomsten en andere grondlasten	28,834,995
3de	"	Belastingen van onderscheiden aard.	14,534,540
4de	"	Koophandel.	17,119,812
5de	"	Posterijen.	527,545
6de	"	Inkomsten van onderscheiden aard.	3,877,893
7de	"	Diverse en buitengewone inkomsten	468,689
			f 88,852,863

tingen voor de departementen van oorlog en marine werden afzonderlijk vastgesteld.

In December 1828 was de geheele vijfjarige begrooting afgewerkt, en werd zij, te gelijk met de speciale begrootingen voor 1826, 1827 en 1828 den Kommissaris Generaal ter bekrachtiging aangeboden.

B. Vijfjarige | **C.** Speciale

begrooting van lasten voor het civiel departement der 1ste afdeeling Java en Madura

			1826—1830	1826	1827	1828
1ste	Hoofdst.	Hooge Regering . .	*f* 2,371,500	*f* 177,089	*f* 247,162	*f* 236,351
2de	"	Hoogere en lagere kollegiën en ambtenaren en etablissementen tot geen bijzonder departement van administratie behoorende.	1,178,185	150,215	38,795	24,600
3de	"	Civiele administratie en policie	9,501,125	383,464	220,671	54,539
4de	"	Justicie.	1,796,040	58,870	26,700	15,450
5de	"	Financiën	22,194,013	436,842	206,405	368,045
6de	"	Landbouw, eeredienst kunsten en wetenschappen	1,829,105	49,125	63,776	20,580
7de	"	Waterstaat, bruggen, wegen, civiele gebouwen.	1,644,634	16,227	10,103	20,636
(8ste en (9de	"	Oorlog en marine) .				
10de	"	Hofhouding van inlandsche vorsten, schadeloosstellingen, enz.	3,878,940			
11de	"	Pensioenen, gestichten van weldadigheid.	2,621,610		2,660	
12de	"	Remissiën op de landelijke inkomsten; mindere ontvangsten.	1,087,665			
13de	"	Uitgaven van onderscheiden aard . . .	300,000	94,457	283,706	260,000
			f 48,402,817	*f* 1,366,289	*f* 1,099,978	*f* 1,000,201

De inkomsten waren in de vijfjarige begrooting geraamd op . . . . . *f* 104,345,563
de uitgaven op 94,950,570

Het batig slot zou dus bedragen . . . . . *f* 9,394,993

Maar op speciale begrootingen was voor het invoeren van nieuwe organisatiën het jaar

1826 met *f* 3,138.128
1827 „ 2,255,101
1828 „ 1,825,908 bezwaard

Te zamen . . *f* 7,219,137

Hierdoor verminderde het batig slot tot . . *f* 2,175,856

Onder de uitgaven kwam een post ten behoeve van het militair departement voor ten bedrage van . . . *f* 32,246,015
en voor de marine tot een bedrag van 7,537,435

Te zamen . . *f* 39,783,450

Dus was de civiele administratie slechts berekend op 55,167,120
welke som op de volgende wijze was verdeeld:

Java en Madura 48,402,817
Moluksche eilanden 2,340,070
Makasser en onderhoorigheden 603,853
Banka en Sumatra's Oostkust 1,270,655
Riouw 575,275
Zuid- en Oostkust van Borneo 264,210
Westkust van Borneo 718,450
Westkust van Sumatra. 903,170
Timor 88,620

Voor memorie was een post van uitgaven van *f* 28,577,480 vermeld, die opgewogen werd door een gelijk bedrag van inkomsten voor memorie.

Bij de indiening dezer begrooting vergeleek de Regering haar uitkomsten met die van de begrootingen in het voorgaand vijf-

jarig tijdperk van 1821 tot 1825. De uitgaven van 1821 tot 1825 waren geraamd op . . . . . *f* 139,847,523

Hier moest tegenover gesteld worden het bedrag der uitgaven op de 5jarige begrooting . . . . . *f* 94,950,570

Voor memorie 28,577,480

Op de speciale begrootingen. . 7,219,137

Te zamen. . *f* 130,747,187

Alzoo een vooruitgang ten bedrage van. . . *f* 9,100,336

Maar de Regering schatte den vooruitgang nog veel hooger, omdat de uitgaven van 1821 tot 1825 werkelijk *f* 158,101,119 hadden bedragen, omdat voor zulk een overschrijding der begrooting thans niet meer te vreezen was, nu de rekenkamer een behoorlijke kontrôle zou oefenen, en omdat de lasten op de begrooting zoo hoog mogelijk waren geraamd. De Regering had dan ook de grootste verwachtingen; zij schreef aan den Kommissaris Generaal: „Gaarne zal de Regering erkennen, „dat het alleen aan de wijze maatregelen van Uwe Exc. is „te danken, zoo eindelijk deze vijfjarige begrooting is tot „stand gebracht en wel op eene wijze, dat daardoor het „financiewezen van Ned. Indië op een vasten en solieden voet „is gesteld en niet alleen voor het vervolg de gunstigste re„sultaten belooft, maar zelfs reeds van nu af aan de vruchten „van deszelfs herschepping aanbiedt".

Bij besluit van 3 Januarij 1829, n°. 23, gaf de Kommissaris Generaal zijn bekrachtiging aan de vijfjarige begrooting. Zij kon slechts een beperkt nut hebben, namelijk als leiddraad voor volgende begrootingen. De begrooting voor 1831 tot 1835, waarmede terstond een aanvang gemaakt werd, kwam dan ook spoedig gereed. Zij werd tot 1834 in stand gehouden. In dat jaar trad de generaal van den Bosch als Kommissaris Generaal op, en maakte een nieuwe begrooting. Van toen af werden

geen vijfjarige begrootingen meer gemaakt, maar jaarlijksche.

Buitengewone begrootingen, bij besluit van 31 Januarij 1829, n°. 1, vastgesteld, brachten nog ten laste van

1826	—	*f* 3,000,000.
1827	—	4,800,000.
1828	—	5,200,000.
1829	—	6,800,000.

Wanneer de Regering bij haar vergelijking op deze sommen gelet had, zou die minder gunstig zijn uitgevallen [1]. Maar al was haar voorstelling wat overdreven, zeker is het dat de vooruitgang op financiëel gebied sints 1826 zeer aanzienlijk was. Welke de toestand der Indische schatkist bij den aanvang van dat jaar geweest is, zal misschien duidelijk worden na de openbaarmaking van het werk waarop de heer de Waal in zijn meermalen aangehaald werk: Nederlandsch Indië in de Staten

---

[1] Een vergelijking van de begrootingen vóór 1825 met de 5jarige van 1831 tot 1835, zou altijd regelmatiger zijn. Wij laten hier volgen een vergelijking van de begrootingen van 1819, 1825, van een jaar uit de 5jarige begrooting van 1831 tot 1835 en van 1834.

	Ontvangsten	Hiervan		Uitgaven	Hiervan	
		Java en Madura	Buitenbezittingen		Java en Madura	Buitenbezittingen
1819	*f* 22,568,759	*f* 21,413 695	*f* 1,155,064	*f* 22,194,000	*f* 12,374,941	*f* 2,242,059
1825	24,151,921	20,192,126	3,959,795	28,746,960	23,795,023	4,951,937
1831/35	25,708,876	21,876,155	3,832,721	25,539,680	21,020,473	4,534,491
1834	47,077,132	43,225,678	3,851,454	48,099,034	23,148,523	4,041,690

In 1819 komen nog afzonderlijke posten van uitgaven voor ten behoeve van

het departement van oorlog	*f* 5,717,000
de koloniale marine.	1,566.000
de Nederlandsche marine	294,000
Te zamen . .	*f* 7,577,000

Generaal, Dl. I, bladz. 43, noot 2 doelt [1]. Voor dat de algemeene boeken waren bijgewerkt dwaalden de ramingen van het te kort en de behoefte op dat tijdstip tusschen de 11 en 37 millioenen. De algemeene boeken hebben, zoo omtrent het tijdperk voor 1826, als omtrent de eerste jaren daarna, geen zekerheid gevestigd. Zoo lang de Java-oorlog duurde kon een jaarlijksch te kort niet vermeden worden, en het is slechts te verwonderen dat dit te kort niet aanzienlijker was. De schuld die in 1830 voor rente en aflossing op de Indische kas drukte, bedroeg, blijkens een berekening van het departement van koloniën uit de Indische boeken opgemaakt, nog geen *f* 3,000,000 over de volgende posten verdeeld:

a.	Aan het Amortisatie Sijndikaat voor de eerste leening (wetten van 23 Maart 1826 en 22 December 1827)	*f* 1,400,000.00
b.	Voor de tweede leening (wet van 27 December 1828)	„ 789,551.90[5]
c.	Aan de faktorij der Ned. Handelmaatschappij voor het voorschot van *f* 8,000,000 op de koffijleverancie der Preanger	„ 340,000.00
d.	Coupons en certifikaten van den Ned. Ind. achterstand	„ 400,000.00
	Te zamen . .	*f* 2,929,551.90[5]

Deze uitkomsten evenwel voldeden niet aan de wenschen en verwachtingen van het Opperbestuur, die, wel verre van op een jaarlijksch te kort, op remises uit Indië gericht waren. Het

---

[1] „ De financiëele zijde des bestuurs van v. d. C. — leest men daar — zou beter „ dan uit zijne Gedenkschriften en uit deze stukken (overgelegd bij de eerste leenings- „ wet) gekend worden, indien de Regering de openbaarmaking wilde toestaan eener „ Geschiedenis der Financiën van Ned. Indië van 1816 tot 1825, in 1840 door „ schrijver dezes uit de archieven te Batavia zamengesteld en ettelijke honderden blz. „ beslaande. „ Het stuk — deelt de schrijver verder mede — is nog in Indië.

vertrouwen op den Kommissaris Generaal, hier te lande zoo volmaakt gedurende de eerste jaren van zijn bestuur, begon in den loop van 1828 min of meer te wankelen. Van de nieuwe financiëele regelingen werden de gunstigste uitkomsten toegezegd; maandelijksche bezuinigingsstaten werden opgezonden; in tal van rapporten werden de verbeteringen in alle administratiën aangetoond; — en toch vroeg de Kommissaris Generaal altijd geldelijke hulp. De rekeningen, die elkander in grooten getale opvolgden, en waarvan de eene de andere dikwijls wijzigde, werden niet allen begrepen. Ook het uitblijven der altijd toegezegde vijfjarige begrooting verwekte ontevredenheid.

Den 25sten Julij 1828 gaf de Minister den Kommissaris Generaal eenige voorschriften nopens de zending van een zaakkundig financiëel ambtenaar, die opheldering zou kunnen geven omtrent verschillende stukken uit Indië ontvangen, in verband met de vijfjarige begrooting. Du Bus wenschte niets liever dan dit, en zond den inspekteur van financiën en algemeenen boekhouder de Linge, wiens verblijf in Nederland hij tot zijn eigen terugkomst gerekt wenschte te zien. Nauwelijks was deze vertrokken, toen du Bus een nieuw schrijven van den Minister ontving, waarin op het vroeger bevel werd teruggekomen, omdat door de benoeming van den gouverneur generaal van den Bosch het vertrek van den Kommissaris Generaal wel verhaast zou worden, de beslissing omtrent verschillende punten en vooral omtrent de vijfjarige begrooting gedurende zijn bestuur niet meer zou kunnen genomen worden, en het onderzoek van vele stukken nu minder noodzakelijk voorkwam.

Toen de Linge in Nederland aankwam, bevond zich de gouverneur generaal van den Bosch reeds ter reede van Texel; hij vertrok, voor dat de Linge zich tot een persoonlijk onderbij hem kon vervoegen, zooals de minister Elout gewenscht had. Evenwel was den generaal van den Bosch nog kennis gegeven van de Linge's aankomst, en in antwoord daarop verzocht hij dat

deze zoo spoedig mogelijk naar Indië zou worden teruggezonden. Dit verzoek viel in den geest van het Ministerie, dat een onderzoek der financiëele stukken, en vooral van de vijfjarige begrootingen overbodig achtte, omdat de eerste haar doel miste, en op de tweede door den gouverneur generaal van den Bosch aanmerkelijke veranderingen zouden gebracht worden.

De Linge deed alle moeite om onderzoek uit te lokken, — het was in de laatste dagen vóór de aftreding van den minister Elout — maar te vergeefs; evenmin gelukten zijn pogingen om zijn verblijf te rekken; hij was, na herhaalde aansporingen, vertrokken, toen du Bus in Nederland terug kwam. „Ce n'est „pas sans peine — schrijft deze hem — que j'ai appris à mon „arrivée, que vous aviez été forcé à partir pour les Indes avant „l'époque de mon retour".

Daar was iets grievends voor den Kommissaris Generaal in den twijfel, die zich, tegen het eind van zijn bestuur, hier te lande vestigde en in de weigering om de opheldering te ontvangen, die zoo gretig aangeboden werden, en die hadden moeten aangenomen worden, ware het alleen om den twijfel te rechtvaardigen. Het is niet te loochenen, dat du Bus in zijn financiëel bestuur aan het doel zijner zending zoo goed mogelijk heeft beantwoord, dat het over 't algemeen in overeenstemming was met het welbegrepen belang der Oost-Indische bezittingen, en dat de maatregelen die wij uit een staathuishoudkundig en zedekundig oogpunt mogen afkeuren — namenlijk die, welke op de koperen munt betrekking hadden, — een uitvloeisel waren van een zorgvuldig overwogen stelsel, ingegeven door een onjuist begrip van den toestand, waarop het moest worden toegepast.

DERDE HOOFDSTUK.

Landbouw en Kultures.

§ 1. Landverhuringen in de Vorstenlanden.

Wij beginnen met dit onderwerp, met het oogmerk om, zoo veel mogelijk, het historisch verband te bewaren tusschen de belangrijke gebeurtenissen op het gebied der landbouwnijverheid, die het, vooral in de laatste dagen, meest besproken en daarom meest bekend gedeelte van het bestuur van den kommissaris generaal du Bus vormen. Het is allezins belangrijk den loop van den strijd over de voornaamste beginselen van ons koloniaal bestuur, al zij het ook slechts in zijn eerste periode, te volgen.

De Kommissarissen Generaal, voortbouwende op de instellingen van het Britsch tusschenbestuur, namen in hun regeringsreglement van 22 December 1818 als beginsel aan, dat de landbouw in Nederlandsch Indië, als de voorname bron van inkomsten en de hefboom voor de welvaart der bevolking, langs elken weg moest worden aangemoedigd en vooral door de vestiging van Europeanen, aan wie beschikking over gronden, niet over de bevolking moest verleend worden. Dit beginsel werd nedergelegd in 3 artikelen.

Art. 106. De Regering moedigt door alle middelen binnen haar bereik, den landbouw aan; zij beraamt of stelt aan het Departement der Koloniën voor de beste middelen, om aanvankelijk of bij voortgang

den landbouw, door uitgifte van landen, en de vermeerdering van eene Europesche bevolking en landbouwers, uit te breiden.

Art. 107. Over het algemeen is het aan alle ingezetenen vrij en onverlet, om op de gronden, hun in eigendom toekomende, of in huur, pacht, dan wel ten gebruike uitgegeven, zoodanige voortbrengselen aan te kweeken, als zij verkiezen, en daarover naar goedvinden te beschikken.

De voortbrengselen echter, welke, volgens de nog bestaande verordeningen, voor rekening van den lande worden aangekweekt, of welker aankweeking en levering aan den laude, tegen bepaalde prijzen, eene verpligting van de ingezetenen in sommige oorden is, zijn het eigendom van den lande.

De Regering vestigt eene bijzondere en gestadige oplettendheid op dat onderwerp en neemt de meest doelmatige maatregelen, ten einde het belang van den lande in overeenstemming te brengen met de belangen der ingezetenen.

Art. 111. Het verhuren of in huur nemen van eenige dessa's of dorpen, onder welke benaming ook, is en blijft voor altijd afgeschaft. Ingezetenen, welke tot voortzetting van eenigen bijzonderen tak van landbouw, of van eenige fabriek of trafiek, hetzij gronden, of persoonlijke diensten van eenige dorpen noodig hebben, hebben vrijheid daaromtrent overeenkomsten te treffen.

De Regering maakt ten aanzien van dit alles, algemeene of plaatselijke bepalingen, tot bevordering van den landbouw en de nijverheid, en tot onderling gerief der ingezetenen.

Door Kommissarissen Generaal werd niet één besluit met meerderheid van stemmen genomen [1]; alzoo dachten zij ook eenstemmig over de vermelde beginselen. In hun toepassing onder het bestuur van den gouverneur generaal van der Capellen vindt men het bewijs dier eenstemmigheid niet, want men zoekt haar vergeefs in andere gedeelten van Java dan die, welke door het regeringsreglement niet werden beheerscht: de Vorstenlanden. Over de wijze van uitvoering der beginselen

[1] Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1851, bldz. IX.

waren Kommissarissen Generaal dan ook tot geen bepaalde meening gekomen [1].

Het was in Soerakarta en Djokjokarta een gewoon verschijnsel, in de Javaansche wetboeken erkend, dat de vorsten en grooten aan Europeanen kleine stukken gronds in de buurt der hoofdsteden verhuurden, meestal voor den tijd van 3 jaren, en tot geen ander doel dan de teling van huishoudelijke benoodigdheden, als rijst, groenten, gras enz. Deze verhuringen geschiedden dan eens met, dan weder zonder de bemoeiing van den resident. Wanneer deze de huurceel nazag en liet registreeren, werd hem ten eigen bate gewoonlijk 10 pCt. van het bedrag der huur voor het eerste jaar betaald [2].

De eerste stoot tot een aanzienlijke uitbreiding dezer oude gewoonte werd gegeven in 1816, toen de sultan van Djokjokarta, Hamangko Boewono IV, het landgoed Bedoijo aan den invloedrijken resident Nahuys in erfpacht gaf. Daarop volgden vele andere verhuringen van groote uitgestrektheden lands aan Europeanen van verschillende natiën, waarvan sommige niet zonder de tusschenspraak van den resident schijnen gesloten te zijn.

De huurovereenkomsten waren meest allen op dezelfde leest geschoeid [3]. De huur of pacht werd een jaar vooruit betaald; de huurder kreeg het land onbeplant, en moest het evenzoo teruggeven, opdat geen onbillijke eisch voor de onrijpe vruchten tot twistgedingen aanleiding zou geven; op straffe van vervallen verklaring der huur was het den huurder verboden het land te bederven door het kappen van boomen, of der bevolking te zware lasten op te leggen, of haar te verhinderen de werkzaamheden van het land te verrichten, of kwaad volk toe te laten. De meeste kontrakten werden schriftelijk opgemaakt met

---

1 t. a. p., bldz. 137.

2 Mr. H. G. Nahuys. Verzameling van officiëele rapporten. Dl. I, bldz, 303.

3 t. a. p., bldz. 288.

voorkennis van den rijksbestierder. De resident Nahuys maakte in 1818 te Djokjokarta, in 1820 te Soerakarta het aanbieden der kontrakten ter visie bij den resident verplichtend en legde daarvoor registers aan. Voor het registreeren moest den resident 5 pCt. van het bedrag der huur worden uitbetaald. De huurders stonden somtijds de sawas in onderhuur af aan de Javanen, daarvoor hun arbeid of produkten bedingende; somtijds lieten zij de geheele massa padie ter beschikking van den inlander en behielden de kapas, koffij of suiker voor zich; gewoonlijk behielden zij een gedeelte van alle produkten. Behalve deze voordeelen van den landbouw genoten de huurders kostelooze bewaking van hun erf, de beschikking over den dienst van 2 tot 4 Javanen daags, een belasting van 2 tot 4 duiten 's maands voor ieder vruchtdragenden klapperboom, als het gebruik daarvan aan de bevolking was overgelaten, en 1/3 van eenige vruchten, die in afzonderlijke tuinen werden geplant.

Deze verhuringen waren bij de Regering bekend. De gouverneur generaal van der Capellen bracht in 1817 een dag op Bedoijo door, maar zelfs de uitbreiding, die toen reeds merkbaar was, lokte van zijn zijde geen aanmerkingen uit vóór zijn tweede reis in de Vorstenlanden in 1819, toen hij den inspekteur van financiën, van de Graaff, opdroeg een oog te houden op de verhuringen. Daar deze in 1820 met den Gouverneur Generaal naar de Molukken vertrok, kon hij eerst 't volgend jaar zijn aandacht aan de zaak wijden. De belangrijke briefwisseling tusschen hem en den resident Nahuys over de landverhuringen is door den laatste in zijn Verzameling van officiëele rapporten openbaar gemaakt [1]. Van de Graaff kwam tot de overtuiging, dat de verhuringen op groote schaal in landen, niet onmiddelijk onder gouvernementsbestuur staande, en waar dien ten gevolge weinig kontrôle over de huurders te houden

---

[1] Dl. I, bldz. 281 vv.

was, niet wenschelijk waren. Het gevolg van een rapport, in dien geest door hem ingediend, was dat de resident van Djokjokarta, waarnemend resident van Soerakarta, Nahuys, den 30sten Oktober 1821 last kreeg om voorloopig geen nieuwe verhuringen toe te staan, en onverwijld te berichten omtrent den aard en de uitgestrektheid der verhuurde of verpachte gronden. Nahuys voldeed hieraan in een brief van 2 December 1821, schreef tevens een memorie van verdediging, zond van beide stukken kopij naar het Ministerie, verzocht en verkreeg verlof om naar Nederland te vertrekken.

De baron de Salis, korten tijd te voren tot resident van Soerakarta benoemd, en na het vertrek van Nahuys met de waarneming der residentie Djokjokarta belast, zag de zaak geheel anders in dan zijn voorganger; hij stelde voor om alle huurovereenkomsten, als strijdig met de wetten en met de Javaansche zeden, tegen een bepaalden tijd op te heffen.

Toen de Gouverneur Generaal op zijn derde reis door Java in 1822 de Vorstenlanden bezocht, geschiedde dit gedeeltelijk met het doel om een onderzoek naar de landverhuringen in te stellen. Het bleek der Regering „dat door de huurders aanzienlijke voorschotten op de huurpenningen waren gegeven, strijdig „met de daaromtrent te allen tijde bestaan hebbende bepalingen, „welke nimmer waren ingetrokken, en dus onbestaanbaar met „de voorwaarden, op welke aan alle Europeanen en anderen, „geen Javanen zijnde, het verblijf in Nederl. Indië is vergund „geworden" [1]. Bij publikatie van 6 Mei 1823, *Stbl.* n^{0}. 17, werd bepaald, dat van den 31sten Januarij 1824 af, alle kontrakten van landverhuring zouden vervallen, die waren gesloten na den 15den November 1821, op welken dag de resident van Djokjokarta de aanschrijving der Regering van 30 Oktober moest ontvangen hebben; dat op hetzelfde tijdstip alle kontrakten,

---

[1] Mr. P. Mijer, Kronijk. Tijdschrift van N. I., IV, 1, 120.

vóór November 1821 gesloten, zouden vervallen, waarbij de huurtijd op meer dan 3 jaren was gesteld, een voorschot der huurpenningen voor meer dan een half jaar bedongen was, en die niet behoorlijk geregistreerd waren; dat voortaan geen Europeaan, Chinees of eenig ander persoon, geen Javaan zijnde, in de Vorstenlanden eenig land zou mogen bezitten zonder uitdrukkelijke vergunning van het gouvernement; en dat deze vergunning in den regel niet zou verleend worden, dan wanneer de huur voor niet langer dan 3 jaren en met geen grooter voorschot dan voor een half jaar werd aangegaan, de verzoekers ingezetenen van Soerakarta of Djokjokarta, en de landen slechts bestemd waren voor „groente- of pleiziertuinen, of ter erlanging „van padie, gras, volk, of andere behoeften en noodwendig„heden van eigen huishoudelijk gebruik, en geenszins tot den „aanleg van koffij-, peper- of andere plantaadjen."

De Regering schijnt bij deze bepaling voornamelijk geleid te zijn door de steeds meer veld winnende vooringenomenheid tegen de vestiging van Europesche ondernemers op Java in 't algemeen, en door haar vrees voor de machtsontwikkeling der landhuurders in de Vorstenlanden in 't bijzonder. Was er vroeger slechts verschil van meeningen geweest omtrent de *uitvoering* van het beginsel van art. 106 R. R., later werd het beginsel zelf aangevallen. De Indische Regering verklaarde zich, zegt Elout, „niet alleen tegen eene orde van zaken, waardoor „Europeanen zouden kunnen worden genoopt om zich geheel „en al op Java te vestigen, maar ook zelfs tegen inrigtingen, „waardoor zoodanige personen slechts zouden kunnen worden „uitgelokt om hunne kapitalen en nijverheid voor eenige jaren „op Java's grond te komen overbrengen. Zoo het schijnt, was „het verlangen der Indische Regering, om alle Europeanen van „Java te weren, uitgezonderd die benoodigd waren voor de „burgerlijke en militaire dienst, voor zeevaart en handel, en „voorts voor zoodanige fabriekmatige ondernemingen, als suiker-

„ en indigo-makerijen en dergelijke, die meer kapitaal en vernuft „ vereischen, dan bij den inlander wordt aangetroffen." Was dit in 't algemeen het stelsel der Regering, gebaseerd op de stelling dat de Europesche ondernemer was een parasiete plant, die het voedsel en de sappen nutteloos verteert, en zich tusschen den inboorling en de regering inwringt, — zoo als de bekende voorstelling van van de Graaff in zijn rapport van 23 Maart 1822 luidde, — geen wonder dat zij met leede oogen de zoo snel klimmende welvaart van de landhuurders in de Vorstenlanden en hun natuurlijken invloed op de bevolking aanzag.

In de considerans der publikatie evenwel werden andere redenen aangewezen; daar werd gesproken van de voorschotten, van strijd met ten allen tijde bestaan hebbende bepalingen, van nadeelige gevolgen die uit de landverhuringen, zoo voor de belangen van het gouvernement, als voor die der Javasche vorsten zouden kunnen ontstaan.

Een enkel woord over elk dier gronden.

De voorschotten hadden een zeer natuurlijke oorzaak. De Javaansche grooten waren van ouds gewoon hun landen aan hun geldschieters te verpanden. Kreeg dus een ondernemer zulke landen in huur, dan moest hij beginnen met de opheffing van het verband waarmede zij bezwaard waren. De heer J. Steyn Parvé schrijft [1], dat bijna geen enkele dessa in het Djokjokartasche rijk door Europeanen werd gehuurd, die niet, hetzij aan het dessahoofd, of aan andere Javanen, hetzij aan Chinezen, voor jaren verpand en dus voor den eigenaar als 't ware verloren was. Deze afbetalingen van schulden vormden voor een groot deel de voorschotten.

Welke de van ouds bestaan hebbende verbodsbepalingen geweest mogen zijn, trachtten wij vergeefs gewaar te worden. Dikwijls wordt daarheen verwezen; nog in 1827 schreef de

---

[1] Tijdschrift voor N. I. 1850, II, 26.

Indische Regering, dat de publikatie van 1823 had kunnen vermeden worden door een eenvoudige aanschrijving aan den resident, om aan die bepalingen, welke bij hem even goed als bij de Javasche Vorsten en grooten bekend waren, de hand te houden, maar zij noemt de bepalingen niet. Daarentegen lazen wij in een brief van den minister Elout [1], „dat de beweeg-„gronden, die in de bewuste publikatie der Indische Regering „zijn aangewend, de onbevoegdheid der verhuurders en de over-„treding der huurders, geheel van juistheid zijn ontbloot, en „dat beide partijen daardoor in hooge mate zijn gegriefd ge-„worden."

Eindelijk gewaagde de publikatie van de nadeelige gevolgen der landverhuringen voor het gouvernement en voor de Javasche vorsten. De vraag is, of die werkelijk konden bestaan.

De landen die aan Europeanen werden verhuurd, waren of domeinen van den vorst, of behoorden aan de prinsen en verdere vorstelijke familie, die ze van den vorst tot hun onderhoud hadden ontvangen. De vorstelijke domeinen strekten voornamelijk tot onderhoud der hovelingen en van den hofstoet, uit duizenden menschen bestaande, die behalve deze landen, weinig of geen bezoldiging genoten. Behalve deze beide soorten van landen onderscheidde men nog in het vorstelijk gebied dat gedeelte, waarvan de opbrengst in alle uitgaven des rijks moest voorzien, en de bevolking den vorst met haar arbeid ten dienst stond. De toestand is nog tegenwoordig dezelfde.

Bij ieder afstand van domein door den vorst, werden alzoo hofgrooten van hun vroegere middelen van bestaan beroofd, die vervangen moesten worden door de betalingen in geld, hun door den vorst verstrekt. In den regel zal de som, door de huurders betaald, wel ruim zijn geweest in vergelijking met de vroegere opbrengst der velden, zoodat de vorst daardoor in staat

---

[1] 27 Nov. 1826, L[a] H., n°. 56/20.

was, de grooten schadeloos te stellen voor hetgeen hun ontnomen werd [1]. Het privaat vermogen der vorsten werd dus waarschijnlijk door de verhuringen niet verminderd. Veeleer kon het tegenovergestelde verwacht worden van de toenemende waarde der landen, die de vorsten aanleiding gaf om den huurders steeds hoogere eischen te stellen.

Minder gunstig was de verandering voor de vroegere bezitters, al bedroeg de som die hun werd uitbetaald, meer dan de vroegere opbrengst hunner landen. Was het hun gemakkelijk, ook zonder geldelijk vermogen, praal en luister te vertoonen door de beschikking over de diensten van de opgezetenen hunner landen, het verlies dier beschikking kon hun door geen geldelijk vermogen vergoed worden. In het oogenblikkelijk bezit eener groote som gelds, wisten zij aan hun verteringen geen perk te stellen, voor dat die verdwenen was. Daarna in gebrek verkeerende, hadden zij de middelen niet om daarin te voorzien. Geen wonder alzoo dat „spoedig dagelijks de klachten van menschen, „wier landen door den Sultan verhuurd waren, in den kraton „tot aan de woningen der Prinsen begonnen door te dringen"[2].

De prinsen, die zelf hun landen verhuurden, moesten daarvan dezelfde gevolgen ondervinden als ten aanzien der grooten werden afgeleid uit de natuurlijke geaardheid des Javaans. Hoewel geen volstrekte eigenaars, konden zij die verhuringen sluiten, omdat de landen hun bij behoorlijke akte door den vorst waren afgestaan en door hen niet alleen voor hun leven bezeten werden, maar in den regel van vader op zoon overgingen. De tusschenspraak van invloedrijke personen, het oogenblikkelijk bezit eener groote som gelds, de bevrijding van een drukkenden schuldenlast waren zooveel redenen om de prinsen over te halen tot die verhuringen, waarvan evenwel velen, en daaronder de verstandigsten, afkeerig bleven, zeker niet alleen om financiëele,

---

[1] Vgl. Tijdschrift voor N. I. 1850, II.

[2] Tijdschrift voor N. I., VI, 4, 142.

maar ook om politieke redenen. De politieke zijde der verhuringen moest voor hen, zoowel als voor de vorsten ongunstig zijn; zij wordt zeer duidelijk door du Bus aldus geschetst: „Iedere verhuring toch van wege de Javaansche vorsten en „grooten aan Europesche planters, was inderdaad van hunne „zijde eene renuntiatie aan de politieke magt en invloed, die „zij op eene bevolking uitoefenden, welke thans met den grond, „dien zij bewoonde, aan de onmiddelijke leiding van den Euro„peschen planter overgegeven werd. De Javaansche bevolking „volgt haren onmiddelijken landheer en berust uit gevoel van „pligt in de cessie, die het den vorst behaagt ten haren aan„zien ten behoeve zijner grooten en rijksbeambten te doen. „Zoo kan geen Europesche planter in het genot van landen „treden, zonder dadelijk een groot gezag over eene bevolking „te verkrijgen, die hem statig en met de meeste plegtigheid „wordt overgegeven. En dat gezag moest toenemen met de „welvaart en daaruit voortvloeijende genegenheid, die zijne „ondernemingen om hem heen verspreidden. Het gezag en de „magt der vorsten en grooten moesten noodwendig in gelijke „mate afnemen, en dit al meer en meer, naarmate de verhu„ringen der Europezen eene meerdere uitgebreidheid zouden „bekomen hebben" [1].

Deze voorstelling brengt ons als van zelf terug tot de woorden der publikatie, dat de landverhuringen nadeelig zouden zijn voor de belangen van het gouvernement. Noch uit een financiëel, noch uit een politiek oogpunt schijnt dit aannemelijk. De omstandigheid, die 't eerst de bijzondere aandacht der Regering op de verhuringen gevestigd had, was dat „sedert de „laatste jaren de inkomsten der tolpoorten en bezaars in de „Vorstenlanden zoodanig zijn gestegen, dat het belangrijk wordt „om de oorzaken van deze importante vermeerdering naauw-

---

[1] Rapport van 1 Mei 1827, over het stelsel van kolonisatie.

„keurig te leeren kennen. Deze voor 's Lands financiën gunstige „resultaten worden algemeen voornamelijk toegeschreven aan de „uitbreiding, welke Europeanen en Chinezen aan de kulture, „vooral van meer kostbare en voor de Europesche markt ge- „schikte produkten hebben gegeven; door de faciliteit, die er „in de Vorstenlanden bestaat, om van de Vorsten zelve, dan „wel van de rijksgrooten of regenten, dessas en andere landen „gedurende een reeks van jaren in huur of pacht te krijgen" [1].

Voorts zouden de inkomsten, die het gouvernement van de uitvoerrechten der produkten trok, zeker wel opwegen tegen de verliezen, die de Regering terecht van de noodzakelijke daling der prijzen van de gouvernementskoffij vreesde.

Ook de vermeerdering van den politieken invloed der Europeanen ontging der Regering niet, maar juist deze achtte zij voor het gouvernement gevaarlijk. Het mag betwijfeld worden of daartoe voldoende grond was. De Europesche landhuurder wrong zich niet in, maar vormde veeleer een schakel tusschen de regering en den inboorling; de macht en invloed door hem verkregen, moest, wel verre van „in den staatkun- „digen balans veel te groot te zijn, of te kunnen worden" [2], ten voordeele strekken van de regering, wier bescherming voor zijn welvaart onmisbaar was.

Wat de opgezetenen der gronden, de landbouwende Javanen betreft, hun toestand verbeterde, naar alle waarschijnlijkheid, in den regel door de verhuringen. Terwijl zij vroeger zware diensten voor hun hoofden moesten doen zonder, of tegen slechte betaling, behielden zij thans een bepaald gedeelte der opbrengsten, tegen levering hunner diensten voor de kultuur die de landhuurder verlangde, en deze stond onder de kontrôle der

[1] Brief van den hoofdinspekteur van financiën van de Graaff aan den resident Nahuys, 3 Maart 1821, n°. 154. Zie H. G. Nahuys, Verz. van offic. rapp., Dl. I, blz. 281.

[2] De resident van Nes in een brief aan de Ind. Regering; res. van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade, 27 April 1827, n°. 5.

Regering, terwijl daarenboven zijn eigenbelang mede bracht, dat hij de bevolking door een goede behandeling met haar lot te vreden maakte. Ook werd dit in 't oog gehouden; de kommissie van verevening, die aan het besluit van 6 Mei 1823 uitvoering moest geven, was „aan de goede trouw de bekentenis verschuldigd," dat alle koffijaanplantingen op de verhuurde landen door vrijwillige arbeiders, in daghuur, waren aangelegd [1]. Verschillende feiten zijn daar, om te bewijzen dat de huurders zich bij de bevolking bemind wisten te maken. In den oorlog tegen Dipo Negoro waren de huurders somtijds een krachtige hulp, met de bewoners hunner landen, die hen liever volgden dan zich, wat hun even gemakkelijk geweest ware, bij hun landgenoten aan te sluiten. Ook is zeer treffend de voorwaarde, waaronder de pangerang Mangko Negoro het land Singo Sarie aan den Engelschman Stavers afstond. Deze prins was altijd afkeerig geweest van de verhuringen, maar maakte een uitzondering ten gunste van den heer Stavers, omdat deze gedurende eenige jaren zijn landen had bestuurd. In de huurovereenkomst werd als voorwaarde opgenomen, dat geen Javanen van de andere landen van den prins, op Singo Sarie zouden worden toegelaten [2]. Het volk behoeft door geen dwangmiddelen geweerd te worden van plaatsen, waar het niet naar zijn genoegen is. Uitzonderingen bij geldzuchtige en onverstandige huurders, kunnen natuurlijk den regel niet verkrachten [3].

Over den indruk, dien de publikatie van 6 Mei 1823 te

---

[1] Rapport over het stelsel van kolonisatie.

[2] H. G. Nahuijs, verz van offic. rapp. Dl. I, blz. 52.

[3] Het is nauwelijks noodig hier aan te teekenen, dat wij, bij de beoordeeling der landverhuringen, geheel op historisch terrein wenschten te blijven. Haar karakter in den tegenwoordigen tijd en de moeielijkheden waartoe zij aanleiding geven liggen buiten ons bestek. De voorname bezwaren die daartegen worden ingebracht zijn deze: dat de verhouding tusschen den huurder, die zoo weinig mogelijk wenscht te betalen, en den vorst, die steeds hooger eischen stelt, altijd kritiek is; voorts, dat de verhuringen geen zakelijk recht geven, zoodat de rechten van geldschieters en andere schuldeischers slecht gewaarborgd zijn.

weeg bracht, wordt verschillend bericht; een bewijs dat die indruk niet bij alle inlanders dezelfde was. Over 't algemeen mag men aannemen, dat de Soesoehoenan van Soerakarta ontevreden was over den maatregel, omdat hij er schijnbaar niets bij won, maar daarentegen zijn zegel miskend werd door het verbreken der kontrakten; dat in Djokjokarta de voogden van den minderjarigen Sultan hem goedkeurden, omdat zij den toenemenden invloed der Europeanen vreesden, en de bezwaren der schadeloosstellingen niet voorzagen; dat eindelijk de prinsen, voor het oogenblik niets anders dan het herstel hunner vroegere macht ziende, de publikatie met welgevallen vernamen. De bezwarende gevolgen der bepaling moesten dien eersten indruk spoedig wijzigen.

De vele moeielijkheden, die zich bij de regeling der schadeloosstellingen tusschen huurders en verhuurders voordeden, gaven der Regering aanleiding, die regeling den 3^{den} Februarij 1824 op te dragen aan een kommissie, bestaande uit de residenten van Sevenhoven, Smissaert en Mac Gillavry. Reeds den 30sten Augustus deed de kommissie verslag van haar verrichtingen, waaruit bleek dat in Soerakarta de schadeloosstellingen meest geregeld waren op een door de huurders verlangde wijze, namelijk door hun de levering der koffij van de gehuurde landen, tot de volle afbetaling der begrootte schadeloosstelling te verzekeren. De landen, wier eigenaars nog met schadevergoedingen bezwaard waren, werden onder het beheer van ambtenaren gesteld, onder het toezicht der kommissie. Het gouvernement zou, ter bevordering van de verevening, waar het noodig was bijspringen met geldelijke voorschotten, en den huurders borg staan voor de naleving der overeenkomsten. Het was hiertoe in staat door de opbrengst der produkten van de onder zijn beheer gestelde landen. Sommige landen werden aan het bestuur der vroegere huurders toevertrouwd, omdat de kommissie overtuigd was dat zij zelf 't spoedigst hun schadevergoedin-

gen uit de produkten zouden vinden, en de eigenaars verklaarden tot een zoo goede bewerking hunner landen niet in staat te zijn.

In Djokjokarta moesten de schadeloosstellingen in geld voldaan worden. Door verschillende schrijvers is verhaald hoe door deze regeling de kas des minderjarigen Sultans bezwaard werd. De resident vorderde voor den huurder van Bedoijo 40,000 Spaansche matten. De voogden, Dipo Negoro en Mangko Boemi, achtten iederen eisch, die 800 Spaansche matten te boven ging, onrechtmatig, maar de resident weigerde tot minder dan 26,000 Spaansche matten af te slaan. De Ratoe Agong, grootmoeder en voogdes van den Sultan, die op de goede verstandhouding met het Europesche gezag hoogen prijs stelde, besloot eigenmachtig de gevraagde som toe te staan, en ook de onderteekening der voogden werd verkregen, zonder dat hun de inhoud van den brief, die den afstand behelsde, werd medegedeeld. In gemeen overleg werd daarop bepaald, dat het aanwezige geld van den Sultan — 6000 Spaansche matten — in mindering aan den resident zou gegeven, en de overige 20,000 zouden gevonden worden door het inhouden van de maandelijksche toelagen die de sultan van het gouvernement ontving voor den afstand van de tolpoorten, passers en vogelnestklippen (100,000 Spaansche matten 's jaars). Daarna werden de voogden gehoord omtrent schadevergoedingen aan andere huurders, maar daar zij bemerkten dat op hun aanmerkingen geen acht geslagen werd, verklaarden zij zich met de zaken niet meer te willen inlaten.

In de distrikten Djabarangka en Karangkobar meende de kommissie de gewone wijze van verevening niet te kunnen volgen, daar zij te ver van de hoofdplaatsen verwijderd waren, dan dat de koffijkultuur, waarvoor zij daarenboven ongeschikt schenen, behoorlijk kon worden nagegaan. Haar voorstel, dat het gouvernement die zelf in pacht zou nemen, waardoor tevens de residentiën Pekalongan, Samarang en Kadoe behoorlijk be-

grensd zouden kunnen worden, vond bij de Regering bijval. Derhalve werd met de hoven van Soerakarta en Djokjokarta een kontrakt aangegaan, waarbij die distrikten voor 30 jaren aan het gouvernement in pacht werden afgestaan, tegen betaling van / 100,000 'sjaars aan den soesoehoenan en *f* 26,000 aan den sultan. Van de pachtsom des soesoehoenans werd jaarlijks de helft ingehouden ter bestrijding van de kosten tot ult°. December 1824 voor de afgestane landen aangewend (*f* 162,887) en van de schadeloosstellingen aan de gewezen huurders, (*f*268,921). De distrikten werden bij de genoemde residentiën ingelijfd, om op den voet der gouvernementslanden te worden beheerd.

Met dezen maatregel verloor, naar het voorkomt, de Regering zelfs den schijn van recht om te beweren dat zij de landverhuringen wegens haar nadeel voor het belang der vorsten ophief. Immers een tijdelijk karakter, dienstbaar aan de geleidelijke verevening, kon hij niet hebben. Waartoe anders de inlijving bij de residentiën, de overweging omtrent de grensscheiding? Van den aanvang der bemoeiingen der Regering met de landverhuringen heeft zij de voordeelen eener in pacht neming van landen door het gouvernement overwogen; getuige de eerste brief van den hoofdinspekteur van de Graaff aan den resident Nahuys; en naar het schijnt heeft zij meer gedaan. „Het „Gouvernement — schrijft du Bus in zijn rapport van 1 Mei „1827 — heeft zijne maatregelen tegen de verhuringen willen „dienstbaar maken ter bereiking van inzigten, die deze verhu„ringen meer dan eenig ander middel ter wereld zouden ver„wezenlijkt hebben, maar die het bestuur langs andere wegen „heeft willen bereiken..... De vorsten, die wel met parti„culieren handelen wilden — het hof van Solo, dat niet scheen „in te zien, waar deze verhuringen, ofschoon dan ook alleen „aan particulieren, het met der tijd brengen konden en moesten — „wisten dan toch een onderscheid te maken tusschen deze par-

„ticulieren en het Gouvernement, en zouden zoo dwaas niet ge-
„weest zijn de hand te leenen aan de voorslagen van dit laatste,
„toen dit mede op de baan wilde komen en gronden, op lange ter-
„mijnen nog wel, in huur verlangde. Onderscheidene voorstellen
„van dien aard zijn gedaan, doch telkens beleefdelijk afgewe-
„zen. Deze ongeneigdheid van wege de hoven ten aanzien
„van verpachtingen aan het Gouvernement lag voorwaar te zeer
„in den aard der zaak, dan dat men anders had mogen ver-
„wachten. De weigering der vorsten in allen gevalle had allen
„twijfel opgeheven voor wie er nog eenigen voeden kon. Nu
„werden de pachten met de particulieren niet alleen te niet ge-
„daan, die de vorsten begeerden, — en dit nog wel op eene
„wijze, die hunne gevoeligheid ten hoogste moest gaande ma-
„ken — maar de hoven moesten toezien dat het Gouvernement
„zelf, hetwelk zij verklaard hadden niet te begeeren, in de plaats
„van de particuliere pachters trad, eene commissie benoemde,
„opzieners aanstelde, en zich met één woord tot administrateur
„van zoovele van der vorsten landerijen opwierp, als deze aan
„particulieren verpacht hadden. Van die gelegenheid werd te-
„vens gebruik gemaakt om zich voor volle 30 jaren geheele
„districten, als die van Djabarangka, Karangkobar en Kalie-
„beber, in pacht te doen afstaan, door diezelfde hoven, die
„weêrstaan hadden, zoo lang zij konden, maar nu vol schrik
„over al wat zij zagen gebeuren, zich lieten welgevallen, wat
„zij niet langer voorkomen konden, en alles lieten gaan".

In het kontrakt, den 17^den^ Augustus 1826 met sultan Sepoe gesloten [1], stond deze het gedeelte van de Djabarangkasche landen, dat aan Djokjokarta behoorde, aan het Nederlandsch gouvernement in eigendom af voor *f* 433,333, welke som in mindering werd gebracht op het bedrag der oorlogskosten, waarmede, volgens dat zelfde kontrakt, het hof van Djokjokarta

---

[1] Zie bldz. 43.

zou worden bezwaard. Deze maatregel schijnt kwalijk overeen te brengen met het vermeld gevoelen van den Kommissaris Generaal; hij verklaart zich daaromtrent in een brief aan den minister Elout van 10 Januarij 1827, L^{a}. A, waar hij zegt dat Dipo Negoro zich over de verpachting dier distrikten aan het gouvernement beklaagde, en aldus vervolgt; „De zaak echter „eenmaal daar zijnde, was het even onvoorzigtig en ondoel„matig om van dezelve terug te komen, want ware men tot „de erkentenis van de verkeerdheid der mesure zelve geko„men, dan was men werkelijk het gevoelen van Diepo Negoro „bijgevallen en had men zijne partij versterkt; ware men tot „de annulatie van de verpachting overgegaan, en had men tot „de restitutie van de gedachte landen besloten, dan zou het „Gouvernement aan de eene zijde eene zeer groote zwakheid „verraden hebben, en zich aan den anderen kant ten aanzien „van het Solosche hof aan pretensiën en reclames hebben kunnen „blootstellen, welke eene goede staatkunde in de gegeven om„standigheden vooral medebragt, dat zooveel mogelijk werden „voorgekomen. In dezen staat van zaken konde dan ook voor„zeker in het voordeel van het Gouvernement niet beter ge„handeld worden, dan door hetzelve het bezit van de gedachte „landen in vollen eigendom te verzekeren, en langs dien weg „alle kwestiën dienaangaande uit den weg te ruimen".

Nu wij den aard der landverhuringen in de Vorstenlanden en haar opheffing hebben nagegaan, kunnen wij de vraag stellen: welken invloed hebben zij, of haar opheffing op den oorlog geoefend? Ieder invloed der verhuringen zelf moet volstrekt ontkend worden, omdat de oorlog begon 2 jaren na haar opheffing; het is onnut om verder te gaan en te zeggen dat haar voortdurend bestaan den oorlog zou hebben voorgekomen of uitgesteld. Ook de publikatie van 6 Mei 1823 kon, op zich zelf, met betrekking tot den oorlog van weinig beteekenis zijn; de een

was er mede ingenomen, de ander niet. Haar uitvoering daarentegen moest, en op den opstand van Dipo Negoro, en op zijn aanhang een merkbaren invloed uitoefenen, omdat zij alle belangen der inlanders kwetste. De miskenning van de voogden, de aanmatiging van gezag door het Gouvernement, zijn bemoeiing in partikuliere aangelegenheden, de bezwarende schadevergoedingen mogen gerust gevoegd worden bij de reeks van redenen voor het ontstaan en de uitbreiding van den opstand, op bladz. 40 vermeld.

De Nederlandsche Regering dacht, na onderzoek, anders over de zaak dan de Indische. Den 27sten November 1826 schreef de minister Elout aan du Bus dat de Koning tot de overtuiging gekomen was, dat, zoo de landverhuringen al soms schadelijke gevolgen konden hebben, deze door een wijze bemoeiing konden worden getemperd of weggenomen; dat het bestaan dier verhuringen uit een politiek oogpunt niet als verwerpelijk kon worden beschouwd, terwijl de voordeelen, die zij aan den handel, de scheepvaart en zelfs aan de schatkist konden bezorgen, haar ook op staathuishoudkundige gronden allezins aanprezen. Du Bus werd gemachtigd om de vernieuwing der vroegere en het aangaan van nieuwe kontrakten toe te staan.

Deze voorschriften waren geheel in den geest van den Kommissaris Generaal. Voor dat hij ze ontving had hij reeds aan de heeren Louis en Mac Laine, Dezentje en de la Bretonière de vernieuwing hunner vroegere pachtkontrakten toegestaan, in overweging nemende „het belang des lands, om door minne-„lijke schikking met de vroegere huurders en verhuurders en „de vernieuwing hunner kontrakten, ontheven te worden van „den waarborg, aan de gewezen huurders ten aanzien hunner „schadeloosstellingen verleend." Dit waren echter exceptioneele gevallen, tot wier rechtvaardiging mede gewaagd moest worden van de buitengewone diensten, door de huurders aan den lande bewezen. Een eigenaardig beding, voor de goedkeuring dier

kontrakten door den Kommissaris Generaal gemaakt, was, dat de huurders zich daarbij verbonden om eenige bunders land voor den wijnbouw af te zonderen. In vroeger tijd was de druivenkultuur op Java beproefd, doch niet aangemoedigd, om die van de Kaap de Goede Hoop niet te benadeelen.

De intrekking der publikatie van 6 Mei 1823 geschiedde bij besluit van den Kommissaris Generaal van 17 Mei 1827, *Stbl.* n^{0}. 53. Alle pachtkontrakten, die op den 6^{den} Mei 1823 loopende en bij de residenten aan de hoven geregistreerd waren, mochten onder het wederzijdsch genoegen der belanghebbenden van stonde aan doorloopen, mits de huurders afstand deden van alle toegezegde en terug gaven alle door het Gouvernement of onder zijn waarborg uitbetaalde schadeloosstellingen. De vroeger bepaalde termijnen mochten, behoudens de goedkeuring van den Kommissaris Generaal, verlengd worden; niet onduidelijk werd te kennen gegeven dat de Kommissaris Generaal die verlengingen wenschte, vooral wanneer zij strekten tot schadeloosstelling voor de winstderving, door de huurders in de laatste jaren geleden. Aan de vorsten en grooten werd uitdrukkelijk de vrije beschikking over hun landen, bepaaldelijk ter verhuring verzekerd. De pachtkontrakten moesten slechts bij de residenten geregistreerd en door den Kommissaris Generaal bekrachtigd zijn. De bekrachtiging zou bij voorkeur verleend worden aan Nederlanders en aan vreemdelingen, die door een gevestigd verblijf, huwelijk of om andere redenen mochten geacht worden in een nadere betrekking tot Java te staan. Voorts moesten de goede behandeling van den inlander, de billijke vergelding van zijn arbeid en de verzorging zijner rijstvelden in de kontrakten verzekerd zijn. Voorschotten op de pachtsom mochten niet bedongen worden dan uiterlijk voor een jaar; andere werden in rechten niet gehandhaafd.

Omtrent de deelneming van ambtenaren in de landverhuringen werd niets bepaald. Zij had evenwel bij het Opperbestuur een

punt van overweging uitgemaakt. Den 12den December 1826 schreef de minister van staat de Meij van Streefkerk aan den minister Elout, dat de Koning die deelneming in de Vorstenlanden niet onraadzaam achtte. „In de laatste toch zijn de „inlanders onderdanen der Vorsten, van welke voorzeker de „bevoegdheid niet kan betwist worden om, als verhuurders, „op de huurders de regten over te dragen, welke zij volgens „oude onafgeschafte instellingen op hunne onderhoorigen hebben, „en een ambtenaar in die landen tevens huurder zijnde, geeft „door zijn eigenbelang, meer waarborg dan eenig ander huur„der, dat hij zich aan geene kwellingen van den inlander zal „schuldig maken, daar hij als het ware alleen op zich zelven „staande, ligtelijk het onmiddelijk en eerste slachtoffer dier „kwellingen zoude kunnen zijn."

Waar de beroeringen van den oorlog een bebouwing van den grond niet onmogelijk maakten, vestigden zich weldra weder Europesche landhuurders. Bij de goedkeuring hunner kontrakten werd weder gewoonlijk de afzondering van eenige bunders voor den wijnbouw bedongen. De huurders herwonnen spoedig de vroegere welvaart; maar de toestand van hen, die niet in het bezit hunner landen hersteld werden, kreeg steeds een ongunstiger aanzien, daar hun, bij gebreke aan geld en produkten, de schadeloosstellingen niet werden voldaan. Sommigen hunner wendden zich tot den Kommissaris Generaal of tot den Koning, met het verzoek, dat het Gouvernement, als borg voor de verhuurders, thans voor de in gebreke blijvenden zou betalen; maar zij werden afgewezen, op grond dat de hoofdschuldenaars door „eene bezoeking van hooger hand" voor 't oogenblik verhinderd werden om te betalen, een omstandigheid, waarvoor de borg niet aansprakelijk kon gesteld worden. Wanneer het herstel der rust de bebouwing der velden weder zou hebben mogelijk gemaakt, zoo werd hun geantwoord, konden zij hun

vorderingen doen gelden, tenzij de hernieuwing der huurovereenkomsten werd verkozen.

Den 4^den^ November 1839 is door den gouverneur generaal de Eerens een provisioneel reglement op de huur en verhuur van landen in Soerakarta en Djokjokarta vastgesteld, dat in 1857 [1] door een definitief reglement vervangen werd. Chinezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen werden tot de landverhuringen nimmer toegelaten. Dit heeft evenwel niet kunnen beletten, dat Chinezen zich, door tusschenkomst van Javanen, alle voorrechten der landhuurders wisten toe te eigenen [2].

§ 2. Ontwikkeling van den landbouw.

Kon du Bus in de Vorstenlanden aan een stelsel van bestuur uitvoering geven, dat volkomen met zijn inzichten strookte, niet alzoo in de gouvernementsresidentiën van Java. Te vergeefs trachtte hij ook daar dezelfde beginselen gehuldigd te zien. Zijn geheel bestuur was een toestand van twijfeling, waarin hij wel is waar een bepaalde richting kon inslaan, maar zonder vrijheid in zijn bewegingen, om afwijkingen te vermijden of voortvarend naar een bepaald doel te streven.

De artt. 47 en 49 der instruktie van den Kommissaris Generaal behelsden de volgende voorschriften:

Art. 47. Hij zal, behoudens de aangenomen beginselen van bestuur, al zulke middelen in het werk doen stellen, waardoor, met bevordering der regtstreeksche betrekkingen tusschen Java en het Moederland, de kulture van katoen, suiker, indigo, peper en andere voor den Europeschen handel belangrijke voortbrengselen, aldaar kan worden aangemoedigd. Hij zal van zijne verrigtingen en van de voorstellen, welke hij

---

[1] *Stbl.* n°. 116.

[2] Tijdschrift voor Ned. Indië, 1850, I. 281.

te dezen vermeent te moeten doen, kennis geven aan het Ministerie van Marine en Koloniën.

Art. 49. Als een belangrijk punt, met het voorgaande [1] in een zijdelingsch verband staande, zal de Kommissaris Generaal nagaan, wat doelmatiger is, een stelsel van zoogenaamde kolonisatie, zooals bij artt. 105, 106 en 107 van het door Kommissarissen Generaal in den jare 1818 ingevoerde reglement van regering wordt voorgeschreven, onder zoodanige restrictiën, als den invloed van vreemden en de kwelling der eigene bevolking van Java kunnen voorkomen, dan wel, een stelsel van wering van vestiging en landbezit door Europeanen, zoo als de Indische Regering naderhand heeft omhelsd. Hij zal den Minister van Marine en Koloniën deswege op het volledigst dienen van zijne consideratiën en advijs.

Naar deze voorschriften moest dus de Kommissaris Generaal, bij de aanmoediging der teelt van produkten voor de Europesche markt, het beginsel volgen, in het regeringsreglement van 1818 aangewezen: vrije beschikking over persoon, tijd en arbeid, en, over 't algemeen, vrijheid in de teelt van produkten; terwijl hij met betrekking tot het aandeel, dat Europeanen aan de ontwikkeling van den Javaschen bodem zouden verkrijgen, een zoodanige onzijdigheid in acht moest nemen, als het Opperbestuur geheel vrij kon laten in de beslissing van den strijd omtrent toelating of wering van Europeanen.

Zeker was een aanmoediging, als in het eerste artikel bedoeld werd, noodig tot het verkrijgen der gewenschte uitkomsten. De eenige kultuur, die in de laatste jaren door de Regering was aangemoedigd, was die der koffij. Aan Europeesch talent, kapitaal en ondernemingsgeest, was geen gelegenheid gegeven om hun machtigen invloed te doen gelden.

De Kommissarissen Generaal hadden voor Europesche ondernemers de gelegenheid open gesteld om fabrieken op te richten, zonder dat dit nadeel kon toebrengen aan de beslissing

---

[1] De partikuliere landen.

omtrent uitgiften van land in het groot, door overeenkomsten tot levering van produkt toe te laten. Maar zij hadden tevens, om den inlander tegen knevelarij te behoeden, bij hun publikatie van 5 Januarij 1819, *Stbl.* n°. 10, regelen voor die overeenkomsten gesteld, waardoor deze zeer bemoeielijkt werden. De handelende partijen moesten persoonlijk voor den resident verschijnen, opdat deze zich van de wederzijdsche vrije toestemming zou kunnen overtuigen; dit had ten gevolge, dat de ondernemer, die alleen bij een groote hoeveelheid produkt belang had, een menigte personen moest trachten over te halen, om met hem de dikwijls verre reis naar den resident te ondernemen. De kontrakten, loopende over produkten die in een jaar werden geoogst, mochten voor geen langer tijd dan een jaar worden aangegaan; de ondernemer, die zich voor de oprichting eener fabriek groote onkosten getroostte, was dus niet zeker een volgend jaar genoeg produkt te zullen ontvangen.

Het lag niet in de richting van het volgend Bestuur, om bezwaren van dezen aard uit den weg te ruimen. Veeleer bemoeielijkte het zelfs het verblijf van Europeanen op Java. Bij een publikatie van 20 Mei 1823 werden de bepalingen, met betrekking tot dit onderwerp door Kommissarissen Generaal vastgesteld [1], ingetrokken, o. a. omdat zij „ uit hoofde der meerdere „ ontwikkeling, welke al de takken van de staatkundige huis- „ houding dezer bezittingen sedert hebben ontvangen, en der „ daaruit ontstane belangen van het Nederlandsch Gouvernement, „ en van de ingezetenen dezer landen, thans niet meer als vol- „ doende kunnen worden beschouwd." In plaats daarvan werd nu bepaald, dat hij die tijdelijk op Java of eenige buitenbezitting wilde vertoeven, daartoe verlof moest vragen van den gouverneur generaal, met overlevering van de noodige passen en getuigschriften; dat hij, die zich met der woon wilde ves-

---

[1] Publikatie van 28 Augustus 1818, *Stbl.* n°. 60.

tigen, daarenboven certifikaten moest overleggen, dat hij de middelen of vooruitzichten bezat, om het bepaalde voornemen te bewerkstelligen, waarmede hij zich kwam vestigen. Krachtens dit verlof mocht bij alleen te Batavia, of hoogstens 10 palen van daar verwijderd wonen. Om op een andere plaats te mogen verblijven, was een tweede verlof van den gouverneur generaal noodig. Hiervan voorzien, kon hij wonen in de hoofdplaatsen der residentiën, of binnen 4 palen in den omtrek, tenzij de gouverneur generaal, op een nieuw verzoek, het verblijf op een meer verwijderde plaats toestond. Buiten Batavia gevestigd, mocht men zijn woonplaats niet veranderen zonder verlof van den gouverneur generaal. Elk verlof werd verleend tot wederopzegging. Voor verwijdering van zijn woonplaats op verderen afstand dan 10 palen, had men een bijzondere vergunning van het plaatselijk gezag noodig. Hiervan waren uitgezonderd ambtenaren, volgens hun instruktiën tot reizen bevoegd of verplicht, pachters van 's lands middelen, voor zoo ver hun pacht zich uitstrekte, eigenaars en bezitters van gronden. Behalve deze personen mocht in de bovenlanden van Java niemand, zonder vergunning van den gouverneur generaal, verder reizen dan 2 palen van den grooten postweg. In de binnenlanden mocht niemand, zelfs op den grooten postweg, verder reizen dan Salatiga en de hoofdplaats van Kadoe, noch in de residentiën Soerakarta of Djokjokarta komen, veelmin verblijven, zonder verlof van den gouverneur generaal. In dringende omstandigheden kon dit verlof in de beide laatste gevallen vervangen worden door voorloopige paspoorten van de residenten.

Zulke bepalingen lokten tot een vestiging op Java niet uit, ware het ook slechts tot het drijven van handel.

Later werden de belemmeringen van het verblijf op Java door du Bus opgeheven. Hetzelfde besluit (van 17 Mei 1827) dat de landverhuringen in de Vorstenlanden herstelde, verving

de latere bepalingen omtrent het verblijf door die, welke Kommissarissen Generaal hadden vastgesteld. Volgens deze was het aan ieder, die van den gouverneur generaal vergunning had gekregen om zich op Java te vestigen, daarna zijn akte van verblijf in zijn woonplaats had laten registreren en bij het plaatselijk bestuur den eed van getrouwheid aan den koning en den gouverneur generaal en van gehoorzaamheid aan de wetten en reglementen had afgelegd, veroorloofd om, voorzien van een reispas, die hem door den resident of magistraat zijner woonplaats niet mocht geweigerd worden, vrij het eiland te doorreizen, mits hij zijn pas aan de residenten der plaatsen waar hij doortrok, vertoonde.

In de bepalingen omtrent de overeenkomsten met inlanders, waartegen du Bus in zijn rapport over het kolonisatiestelsel te velde trekt, werd door hem geen verandering gebracht, naar het schijnt omdat hij meende, dat het bezwarende daarvan door uitgiften van gronden aan Europeanen zou worden uit den weg geruimd.

De toestand dien du Bus op Java vond, gaf tot een uitbreiding van den landbouw geen aanleiding. Bemoedigende maatregelen en vooral bemoedigende voorbeelden, moesten den geschokten ondernemingsgeest weer opwekken. Du Bus toonde terstond zijn belangstelling in de ontwikkeling van den landbouw door de oprichting, bij zijn besluit van 29 Maart 1826, *Stbl.* n°. 13, van een hoofdkommissie en subkommissiën van landbouw. Dit besluit moest al dadelijk een goede werking hebben wegens de regeringsbeginselen, die daarin werden verkondigd. Wat kon meer vertrouwen schenken dan de verklaring, „dat tot eene ware uitbreiding van den landbouw eene „zoo min mogelijk beperkte vrijheid van kultuur gevorderd „wordt", en de verwijzing naar „hetgeen verder door hem, „Kommissaris Generaal, met medewerking der Indische Rege„ring, tot de vestiging van een stelsel van vrije kultuur ten

„behoeve van Java, zou worden bepaald"? En ook de oprichting der kommissiën moest deelneming vinden, waar als haar doel werd vermeld „den weg tot andere nieuwe takken „van kultuur aan te wijzen, en, door het houden van een onmiddelijk toezigt over het wetenschappelijk gedeelte van hun „vak, den landbouwer en grondeigenaar beiden in hunne handelingen te leiden en met hunne ware belangen meer en meer „bekend te maken."

De Kommissaris Generaal nam eerst zelf het voorzitterschap der hoofdkommissie op zich, doch droeg het bij besluit van 2 Junij 1827, *Stbl.* n°. 58, aan den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen op. De subkommissiën, eerst alleen in de Javasche residentiën, later [1] ook in Amboina, Banda, Ternate en Menado opgericht, werden zamengesteld uit den resident als voorzitter, een sekretaris en 5 tot 9 leden, uit de voornaamste grondeigenaars of voorstanders van landbouw, zoo Europeanen als inlanders, benoemd. De hoofdkommissie moest zoodra mogelijk, en vervolgens jaarlijks, rapport uitbrengen over den toestand der kultures; aan de subkommissiën de middelen tot verbetering der kultures, die ter harer kennis kwamen, mededeelen, en goede zaden en planten verspreiden, terwijl de subkommissiën haar met den toestand der kultures in de residentiën moesten bekend stellen [2].

De installatie der hoofdkommissie had eerst den 24sten Januarij 1827 plaats. Zij diende haar eerste rapport omtrent het verhandelde in de zittingen der subkommissiën den 9den April in [3] Daarop volgden de algemeene jaarlijksche rapporten van 4 Julij 1827 [4], 31 Maart 1828 [5], 29 Augustus 1829 [6] en Augustus 1830 [7].

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 30 Augustus 1827, *Stbl.* n°. 85.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 27 Mei 1826, *Stbl.* n°. 7.

[3] Te vinden in de Bataviasche Courant van 14 April 1827.

[4] Te vinden in de Bataviasche Courant van 23 Aug. 1827.

[5] Te vinden in de Javasche Courant, 24, 26, 29 April 1828.

[6] Te Batavia gedrukt.

[7] In 1846 te Brussel uitgegeven. Waarom dit verslag, dat den toestand van den

De instelling heeft ongetwijfeld goede uitkomsten opgeleverd. Bekwame ondernemers, al of niet in de kommissiën zitting hebbende, deelden haar hun ondervindingen mede. Onder haar onmiddelijk toezicht werden proeven met nieuwe kultures genomen, en zij verschafte daartoe de zaden en planten. Niet het minste nut, het worde nogmaals gezegd, was, dat het Bestuur zijn inzichten bekend maakte, en toonde te willen voorgaan. „Op zich zelven beschouwd," schrijft du Bus, van de oprichting aan den Minister kennis gevende[1], „komt deze maatregel wel-„ligt niet zeer belangrijk voor; dan in den vervolge is dezelve „van een onbetwistbaar gewigt, als zijnde weder een punt, „waarin algemeene en individuëele belangen te zamen loopen, „en misschien een nadere stap tot de vestiging van een stelsel, „hetwelk op de beginselen van vrijheid en bescherming van „industrie gegrond de belangrijkste uitkomsten voor Nederland „en Nederlandsch Indië eenmaal zal kunnen opleveren."

Een duurzaam bestaan behoefde de instelling uit haren aard niet te hebben; een zoo kortstondige werking evenwel als haar vergund werd, lag zeker niet in de bedoeling van den Kommissaris Generaal. In het stelsel van zijn opvolger vonden de landbouwkommissiën geen plaats; in 1833 werden zij opgeheven.

Naast de kommissiën van landbouw, die onbezoldigd werkzaam waren[2], waren de betrekkingen van inspekteur en van opziener over de kultures overbodig; zij werden ingetrokken bij besluit van den Kommissaris Generaal van 2 Junij 1827, n°. 6.

De nieuwe kultures, wier invoering op Java onder het bestuur van du Bus werd beproefd, waren die van de thee, kaneel, kruidnagelen, peper, katoen, moerbeziën voor de zijde-

---

landbouw in 1829 behandelde, en aan den gouverneur generaal van den Bosch was ingediend, niet in Indië is bekend gemaakt, is ons niet duidelijk geworden.

[1] Brief van 2 April 1826. Zie Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, Over het beheer onzer koloniën, bldz. 78.

[2] Alleen de sekretaris der hoofdkommissie ontving een traktement.

wormenteelt, nopal voor de kochenilleteelt, amfioen en van den wijnstok. De eerste proeven werden meestal onder het onmiddelijk toezicht van den Kommissaris Generaal in den plantentuin te Buitenzorg genomen; daartoe werd eveneens ingericht de tuin, grenzende aan het paleis te Weltevreden. Voor proeven op grooter schaal werd een landbouwetablissement te Krawang opgericht, en het bannelingskwartier te Banjoewangie gebezigd. Op beide plaatsen werkten veroordeelden tot dwangarbeid; te Krawang een tijd lang ook vrije Chinesche arbeiders.

Een enkel woord over elk der genoemde kultures zij hier voldoende.

Onder het vorig bestuur waren reeds theepitten uit China aangevoerd, doch voor aanplanting ongeschikt bevonden. Een duizendtal theeplanten, in 1826 in den Buitenzorgschen plantentuin aangekweekt, beloofde de beste uitkomsten van deze kultuur. In 1829 legde de heer Jacobson een nieuwen aanplant te Tjiseroepan aan en leidde er de kultuur, die op Chinesche wijze gedreven werd. Na 1833 werd ook in Cheribon, Tagal, Pekalongan, Banjoemaas en Bagelen thee geplant; doch de uitkomsten waren nimmer zeer bevredigend.

Ook voor de invoering der kaneelkultuur waren door het voorgaand bestuur reeds maatregelen genomen, en het was er in geslaagd om kaneelplanten uit Ceylon te verkrijgen, niettegenstaande de uitvoer daarvan verboden was. De voorraad was aan eenige landeigenaars uitgedeeld en de goede uitslag der aanplantingen lokte tot een ruimer proeve uit. Aan den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen werd opgedragen om, met in achtneming van de stipste geheimhouding, te trachten nogmaals kaneel uit Ceylon te bekomen [1]. Doch kort daarna zag de Regering van haar voornemen af, daar zij vernam dat het Gouvernement te Ceylon, ten hoogste verstoord

---

[1] Res. in Rade. 22 Sept. 1827, n°. 8.

over den ontdekten uitvoer der kaneelplanten, geen middelen spaarde om de schuldigen in verzekerde bewaring te krijgen. In 1829 werd 't eerst kaneel uitgevoerd tot een bedrag van 92 pikols (*f* 1,250).

De proef met de teelt van kruidnagelen vond haar aanleiding in de uitstekende uitkomsten, die op de Braziliaansche kust van deze kultuur verkregen werden. Daar de opbrengst der Molukken verminderde, vreesde de Regering ook in dit produkt, als in zooveel andere, een gevaarlijken mededinger in Amerika te zullen vinden, en zonder groote krachtsontwikkeling overvleugeld te worden. Het schijnt dat de poging, om levenskrachtige planten uit de Molukken naar Java over te brengen, steeds mislukt is.

De peperkultuur, zoo aanzienlijk in den tijd der Oost-Indische Kompagnie, wier winsten voor een groot gedeelte door de verplichte levering van dit produkt verkregen werden, was langzamerhand zoo goed als te niet gegaan, wijl de bevolking daarvan, bij langdurigen arbeid, geringe winsten trok. Bij besluit van den Kommissaris Generaal van 11 Julij 1827, n^{0}. 23, werd de resident van Samarang, tengevolge van zijn eigen voorstel, gemachtigd om in overleg met de regenten, de bevolking uit te noodigen om in de nabijheid hunner woningen en in en nabij zoodanige dessas als daartoe geschikte gronden aanboden, peper te planten, onder opzicht der hoofden en oudsten der dessas; „met dien verstande nogthans, dat deze „aanmoediging en uitnoodiging niet als eene verplichte kultuur „zal worden beschouwd;" om verder aan de bevolking de verzekering te geven, dat zij over de peper zou kunnen beschikken even als over de paggerkoffij, en om, wanneer die aanplantingen bleken te slagen, de planters aan te moedigen tot het aanleggen van geregelde pepertuinen, op dezelfde wijze als de koffijtuinen, „echter zooveel mogelijk de tuin van elke dessa „afzonderlijk, ten einde bij eene eventuële vruchtdraging de

„verdeeling van de opbrengst voor de belanghebbende planters „zekerder en geregelder te maken." In 1829 werd deze aanmoediging uitgestrekt over geheel Java [1], en aan de huurders van gouvernementskoffijtuinen veroorloofd om daar, waar de koffij bleek niet te slagen, na verkregen toestemming der plaatselijke autoriteit peperranken te planten. Op plaatsen, waar wegens ongeschiktheid van grond of klimaat geen koffijtuinen bestonden, zouden minnelijke overeenkomsten ter invoering der peperkultuur met de bevolking gesloten worden.

De peperkultuur is door de bevolking, om de genoemde redenen, nooit met liefde gedreven, en het produkt schaarsch gebleven. De uitvoer van Java bedroeg in:

1825	—	8,142 pikols	(*f* 203,550)
1826	—	4,480 „	(81,323)
1827	—	4,373 „	(77,553)
1828	—	8,226 „	(151,538)
1829	—	6,454 „	(90,502) [2].

Wanneer wij spraken van de *invoering* der katoenteelt op Java, bedoelden wij hiermede de teelt van uitheemsch katoen, voor den uitvoer naar Europa geschikt. Immers de teelt van de zoogenaamde kapas was zoowel op Java als in den ganschen archipel van ouds bekend, en zeer verspreid. De kapas en indigo vormden de voorname tweede gewassen; de inlander maakte er zijn kleederen van. Maar deze katoensoort was voor den uitvoer naar Europa ongeschikt; de vermindering dier teelt was in Nederland's belang, wanneer zij een uitvloeisel was van vermeerdering van het gebruik der Nederlandsche lijnwaden.

Maar het was ter verkrijging eener betere katoensoort dat de Nederlandsche Regering in 1828 een Braziliaan, de Torreao, met een voorraad pitten naar Java zond. Hij werd gemachtigd zich te Pekalongan te vestigen ter ontginning van geschikte gronden.

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 30 Junij 1829, *Stbl.* n°. 56.

[2] G. F. de Bruyn Kops. Dl. II, bldz. 169.

De kultuur kreeg geen groote uitbreiding, oorspronkelijk naar 't schijnt wegens den nadeeligen invloed van het natte jaargetijde op de heesters, dien men niet genoeg wist te keeren. Doch de ongeschiktheid van bodem en klimaat van Nederlandsch Indië voor de teelt van betere katoensoorten is daardoor niet uitgemaakt. Integendeel verwacht de heer van Limburg Brouwer, direkteur der Nederlandsch-Indische katoenmaatschappij, de beste uitkomsten van deze kultuur, wanneer *eigendommen*, *bezittingen* en *landerijen* (*des noods in erfpacht*) in Indië zullen gevonden worden [1].

Ook de zijdewormenteelt had geringe uitkomsten, niettegenstaande daaraan in 1829 een hooge vlucht gegeven werd [2].

Tegelijk met de kaneelplant, was uit Britsch Indië een aanzienlijke hoeveelheid opiumzaad aangevoerd. De goede uitslag van de proeven, daarmede op last van du Bus genomen, gaf aanleiding tot de behandeling der vraag, of de opiumkultuur in het groot op Java, hetzij door het gouvernement, hetzij door partikulieren, raadzaam zou zijn. Het voordeel zou hierin bestaan, dat de opium niet meer voor hooge prijzen uit Britsch Indië zou behoeven aangevoerd te worden. Daartegenover stonden veel nadeelen: aan de partikuliere kultuur overgelaten, zou de opium zoo zeer in prijs dalen, dat een misbruik in de hand zou gewerkt worden, wat thans slechts in het belang der schatkist niet uitgeroeid kon worden; door het gouvernement geteeld, zou de opiumplant toch weldra in het bezit der inlanders geraken, waaruit, al het overige daargelaten, verlies in stede van winst voor den lande zou voortvloeien. Voor buitenlandschen verkoop bestond geen kans, daar iedere uitbreiding der kultuur op Java een grootere uitbreiding in Bengalen zou uitlokken,

---

[1] Vgl. de zeer belangrijke verslagen van den heer van Limburg Brouwer, in het Bijblad van de Economist 1865, 4de aflevering.

[2] Staat van den landbouw op Java, onder het bestuur van den burggraaf du Bus de Gisignies. Brussel 1846, bldz. 35, (laatst verslag der hoofdkommissie).

dáár te gemakkelijker, omdat de bevolking er geen opium gebruikte. Du Bus onderwierp ten slotte de vraag aan 's Konings beslissing. Men vindt die in art. 83 van het regerings reglement van 1830, dat den uitsluitenden handel in opium door de regering, als een der bronnen van openbaar inkomen handhaafde, en bepaalde dat geen opium in een der Aziatische bezittingen van den Staat zou mogen geteeld worden, dan met uitdrukkelijke toestemming van den gouverneur generaal in Rade.

Over de aanmoediging der druiventeelt hebben wij vroeger gesproken. Zij leverde weinig op en bevestigde slechts de meening dat de keerkringslanden voor deze kultuur ongeschikt zijn. Hier zij alleen nog vermeld dat de teelt van het kochenille-insekt op Java in 1828 haar aanvang nam, nadat van een aantal dier insekten, nit Cadix overgebracht, één enkel behouden was, welks jongen door de handige uitvoering eener gelukkige gedachte van den heer de Serière in het leven gehouden werden [1].

Ter bevordering van de algemeene bekendheid met de beste wijze van behandeling der verschillende kultures, werden instruktiën gepubliceerd, waarin de best bekende methode werd aangewezen. Voorts werd de landbouwnijverheid aangemoedigd door de invoering van tentoonstellingen van Indischen landbouw en nijverheid en van jaarmarkten, waarop premiën voor paarden- en veeteelt werden uitgereikt. — Na 1829 zijn deze aanmoedigingen gestaakt en eerst voor eenige jaren hernieuwd. — Ook werden maatregelen genomen tot verbetering van het paardenras, door aanvoer van Makassaarsche en Bengaalsche hengsten, en door tijdelijken afstand van onbebouwde gronden voor stoeterijen.

---

[1] Men vindt een levendig verhaal van de wording der kochenilleteelt op Java, in de XI^de^ bijlage van het werk van den heer G. de Serière getiteld: *Mijn loopbaan in Indië.*

De produkten, wier teelt in 1826 op Java meer of min algemeen was, waren de rijst, koffij, indigo en suiker.

In 1828 werden, door nieuwe waterleidingen, ongeveer 40,000 bunders land voor de rijstkultuur geschikt gemaakt. De produktie van rijst nam dientengevolge, maar vooral wegens den sterken aanwas der bevolking, aanhoudend toe. Volgens het laatste verslag der hoofdkommissie van landbouw bedroeg de uitvoer uit Java in 1828 210,000, in 1829 453,660 pikols.

De koffijkultuur was door het besluit der Kommissarissen Generaal van 7 November 1817, *Stbl.* n°. 55, op de volgende wijze geregeld. De Javaan behoefde niet, dan uit eigen beweging, de bewerking der koffijtuinen te aanvaarden. Het gouvernement gaf die tuinen dessasgewijze in huur, bij voorkeur aan de dessavolkeren, welke tot den eersten aanleg gebruikt waren, voor den tijd van 6 jaren; terwijl de onderlinge verdeeling der landen in de dessas aan haar bewoners werd overgelaten. De voorwaarden der verhuring waren: zuivering en onderhoud der bestaande tuinen, vervanging van uitgestorven boomen door nieuwe; aanplant van nieuwe boomen ten bedrage van $^1/_5$ van het getal der gehuurde boomen op nabijliggende gronden; betaling, naar den maatstaf van het landelijk stelsel, van de helft, $^2/_5$ of $^1/_3$ van de opbrengst, naar gelang de vruchtdragende boomen in tuinen van de 1ste, 2de of 3de soort (goede, middelmatige of slechte) stonden, en van $^2/_5$ der paggerkoffij. Deze huur kon voldaan worden in produkten of in geld, naar de keuze der huurders, en de betaling in produkten zou in de nabijheid der tuinen ontvangen worden. Over het overblijvend gedeelte van zijn produkt kon de Javaan naar welgevallen beschikken, en dit altijd aan het gouvernement verkoopen tegen den prijs, die jaarlijks bepaald werd om tot maatstaf te strekken

voor de voldoening der huur in geld. Keuze van nieuwe gronden, aanleg der tuinen en wijze van bewerking werden aan de leiding van het gouvernement onderworpen. De koffijtuinen, die door geen dessa in huur werden genomen, zouden voor gouvernementsrekening in daghuur worden bewerkt. Wie nieuwe aanplantingen wilde beginnen, kon bij het gouvernement voorschotten verkrijgen; deze zouden aan dezelfde huur als de bestaande onderworpen worden.

Voor de residentie Cheribon stelde het besluit van 9 Maart 1818, *Stbl.* n°. 15, bijzondere bepalingen vast, tot wering van uitvoer ter sluik van Preanger koffij. Alle koffij dier residentie moest in 's lands pakhuizen te Cheribon worden afgeleverd. Eenmaal daar zijnde, stond zij ter beschikking van den planter even als elders. Bood hij haar aan het gouvernement ter betaling der huur of te koop aan, dan werden hem boven de bepaalde prijzen transportloonen uitbetaald. Van ieder pikol van 102 katjes (1¼ pond), die in de pakhuizen werd opgenomen, hield het gouvernement 2 katjes terug ter bestrijding van de kosten der pakhuizen.

Het beginsel, dat in zooveel bepalingen van Kommissarissen Generaal doorstraalt: bescherming zooveel mogelijk van den Javaan tegen knevelarij, bedrog en verlies, treedt ook hier weder helder te voorschijn. Daar het gouvernement dezelfde som betalen moest voor de koffij, die vrijwillig, als voor die, welke ter voldoening der huur aangeboden werd, moest het, wilde het zich niet benadeelen, op de billijkheid der prijsbepaling nauwkeurig toezien. Stelde het den prijs te hoog, de Javaan zou al zijn koffij aan het gouvernement komen aanbieden, dat op den gedwongen koop verlies zou lijden; stelde het den prijs te laag, de Javaan zou al zijn koffij ter vrije markt brengen en zijn huur in geld voldoen.

Maar schoone bepalingen verzekeren geen schoone uitvoering. De geschiedenis der uitvoering van het besluit van 7 November

1817 is door du Bus in zijn rapport over het stelsel van kolonisatie medegedeeld, nadat hij de inlichtingen van verschillende residenten omtrent deze zaak had ingewonnen en zich op een nauwkeurig persoonlijk onderzoek had toegelegd. Volgen wij den inhoud van het besluit.

De huurovereenkomsten moesten gesloten en de tuinen opgenomen worden door een kommissie, bij het besluit zelf benoemd. Maar ruim een jaar later verklaarden Kommissarissen Generaal „dat het Gouvernement met leedwezen is ontwaar geworden, „dat niet allerwege met dien ijver en die naauwkeurigheid is „gehandeld, als behoord had; dat noch in opnaam, telling en sor„tering der boomen, noch in het onderhoud der tuinen, noch in „de bescherming van dezelve van wege de politie, met genoeg„zame en gestadige zorg en waakzaamheid is te werk gegaan" [1].

De verdeeling der tuinen onder de dessabewoners kwam niet tot stand; de wensch der Kommissarissen Generaal dat het „voor „den planter weinig aanmoedigend en alzoo voor het behoud en „de uitbreiding der tuinen verderfelijk" eenjarig bezit, door een langdurig bezit zou vervangen worden, werd dus niet vervuld.

De keus, om de huur in koffij of in geld te voldoen, werd den Javaan niet vrij gelaten; de ambtenaren noodzaakten hem veelal in geld te betalen.

De billijke, aan de waarde der koffij geëvenredigde betaling, door het besluit schijnbaar verzekerd, viel den planter niet te beurt. De ambtenaren weigerden de koffij voor het gouvernement in te koopen, hetzij omdat daartoe geen geld voorhanden was, hetzij om het voor verliezen te behoeden. En de Javaan genoot niet de winsten, die de mededinging van koopers op een vrije markt hem zou verzekerd hebben. „Het „geheele produkt", zegt een schrijver in de Indische Bij [2],

---

[1] Besluit van 5 Januarij 1819. *Stbl.* n°. 6.

[2] Dl. I. bldz. 594.

„werd voor een spotprijs op levering verkocht, lang voor dat „het ingekomen was: want wanneer de inlander voor iets heden „geld kan bekomen, wacht hij daarmede niet tot morgen, en „is daarbij, even als een kind, verkwistend van aard. Hierbij „kwamen nog de praktijken der inlandsche hoofden, aan welke „bij de bestaande inrigtingen wel is waar geene voordeelen „waren toegestaan, maar die zich daarvoor, door hun gezag, „dubbel schadeloos wisten te stellen. Het gevolg was, dat te „gelijk met de zoogenaamde vrije koffijkultuur, ook de schaar „van vreemde opkoopers op Java meer en meer toenam, die „hoe langer hoe schaamteloozer te werk gingen, zoodat de in-„lander, die van de regering ten minste van *f* 10 tot *f* 12 „voor het pikol ontvangen kon, in het algemeen nog veel „minder daarvoor maakte dan de ingezetene der Preanger re-„gentschappen, waar al de koffij voor *f* 3.88 het pikol aan de „regering moet worden afgeleverd." De opkoopers, veelal Chinezen en Arabieren, sloten hun overeenkomsten met de hoofden; van hen kochten zij het aanstaande produkt van het aanstaande gewas tegen betaling van voorschotten, die tevens de kosten der aanplantingen moesten dekken. Een verbod om anders dan met de ingezetenen individuëel kontrakten aan te gaan, vervat in de publikatie van Kommissarissen Generaal van 5 Januarij 1819, bracht in de misbruiken geen verandering, maar voegde er nieuwe aan toe: de inlandsche hoofden, steunende op het onrechtmatige der handelingen van de opkoopers, bemoeiden zich met den aanplant niet meer, wanneer zij eenmaal het geld in handen hadden, of verkochten denzelfden oogst aan verschillende personen afzonderlijk. De Javaansche landbouwer, niet veilig voor de berooving van zijn produkt, of tuk op het oogenblikkelijk bezit van geld, verkocht ter sluik de koffij, die hij niet wist te verbergen, voor een nietsbeduidenden prijs [1].

---

[1] Gelijke opkoopingen hadden bij de rijst plaats. In 1827 schrijft een landbouw-

Ook werd de verkoop van koffij tegen onevenredige prijzen in de hand gewerkt door te vroege invordering der landrente, die de bevolking noopte tot verkoop bij voorraad, om geld ter beschikking te hebben.

Een middel tot verbetering van dezen toestand werd in 1821 gezocht in het verbod om zonder bijzondere schriftelijke vergunning der plaatselijke autoriteiten, op eenigen afstand van de gewone verblijfplaatsen der residenten pakhuizen op te richten of handelskantoren te vestigen, ten zij het pakhuizen waren door inlanders of bezitters van partikuliere landen ter bewaring van hun produkt gebezigd [1]. Door dezen maatregel werd evenwel weinig gewonnen.

Een der voorwaarden van de eerste huurovereenkomst was: aanplant van nieuwe boomen tot het bedrag van het 1/5 der gehuurde. In de publikatie van 5 Januarij 1819, *Stbl.* n°. 6, gelastten Kommissarissen Generaal aan de residenten „eene „meerdere aanplanting, dan het gezegde gedeelte aan (te) moe- „digen, dáár, waar zulks uithoofde van de geschiktheid der „gronden en de hoegrootheid van de bevolking zonder hinder „kan plaats hebben". IJverig kweten zich deze ambtenaren van hun plicht. Op hun bevel waren assistent-residenten, opzieners van landelijke inkomsten, regenten, distrikts- en dessas hoofden ijverig in de weer om koffij te doen planten, hoewel de Javaan zich daartoe onwillig betoonde. „Ik durf, schrijft du Bus in zijn rapport over het stelsel van kolonisatie, „er mij „bij Uwe Excellentie borg voor stellen, dat er niet één (resi- „dent) is, die zich niet zelf en uitsluitend de eer toekent van „de ontwikkelingen en uitbreidingen, die de koffijkultuur in

---

ondernemer, dat ieder jaar tegen de maand November, de prijs der rijst over geheel Java „op eene voor de min gegoede klasse onrustbarende wijze" stijgt, zonder dat de landbouwer er voordeel van trekt. Deze toch, zegt hij, verkoopt zijn rijst terwijl zij op het veld staat, of zoodra zij geoogst is, aan spekulanten die zich een monopolie hebben weten te verwerven.

[1] Publikatie van 9 Januarij 1821. *Stbl.* n°. 5.

„zijne residentie mag ondergaan hebben; niet één die aan dien „geheelen koffijtuinenhuur en bouw het minste begrip van „vrijheid hecht..... In deze geheele vrije koffijkultuur was „niets te vinden dat vrij mocht heeten, dan de naam alleen. „Zij was niet meerder vrij, dan in de Preanger en Buitenzorg- „sche landen."

In 1823 liepen de eerste huurkontrakten ten einde. Met het oog op de geschiedenis der 6 verloopen jaren, was het onnoodig den schijn van vrije overeenkomsten te behouden. In de publikatie van 2 December 1823, *Stbl.* n°. 51, zeide de Regering dat haar was gebleken dat de bestaande klassifikatie der tuinen niet aan haar doel beantwoordde, dat het onderzoek, ingesteld om verschillende bezwaren uit den weg te ruimen, nog niet ten einde gebracht was; dat het noodzakelijk voorkwam, om inmiddels en in afwachting van nadere bepalingen, de huur der koffijtuinen nog voor eenigen tijd op de bestaande voorwaarden te doen voortduren, met deze wijziging, dat met afschaffing der klassifikatie in goede, middelmatige en slechte gronden, en het daarop gebaseerde verschil van huurprijzen, het maximum der huur of belasting voor 1824 bepaald werd op 2/5 van het berekende gewas. Ter berekening van het gewas zouden de residenten de tuinen opnemen, zoo mogelijk op den tijd dat de koffijvrucht genoegzaam tot rijpheid gekomen was om eenige zekerheid omtrent den oogst te geven; zij zouden in overleg met de hoofden en oudsten der dessas het bedrag der belasting regelen, daarbij in aanmerking nemende de meerdere of mindere geschiktheid der gronden, den staat en de opbrengst der tuinen, de belasting van vroegere jaren en de verdere omstandigheden van iedere dessa.

De eerste huurders moesten dus, willens of onwillens, de tuinen blijven onderhouden; met den naam van vrijwillige overeenkomsten verdween ook de naam van *huur*, die langzamerhand geheel vervangen werd door den naam van *belasting*.

In 1825 werd, bij de bepaling van den prijs, waarvoor de koffij van de planters door het gouvernement zou worden aangenomen, gezegd dat de redenen, welke tot de publikatie van 2 December 1823 hadden aanleiding gegeven, nog bestonden, en het bevolen onderzoek tot wegneming der bezwaren van de klassifikatie der koffijtuinen nog niet was afgeloopen [1]. Deze formule kwam het volgend jaar bij de prijsbepaling der koffij terug [2]; daarna werd van de klassifikatie niet meer gesproken.

De prijzen die het gouvernement voor de koffij bood, bleven tot 1823 ver beneden den marktprijs te Batavia. In 1824 daalde de marktprijs op eens beneden den gouvernementsprijs, die daarop eveneens door de Regering verlaagd werd. De volgende staat toont dit aan.

Gouvernementsprijs per pikol.	Marktprijs te Batavia.
1818 *f* 14.05 st.	*f* 44.
1819 „ 33.10 „	„ 49.15 st.
1820 „ 30.	„ 42.20 „
1821 „ 30.	„ 54.15 „
1822 „ 35.	„ 49.
1823 „ 35.	„ 43.10 „
1824 „ 33.10 „	„ 31.
1825 „ 23.10 „	„ 28.10 „
1826 „ 23.50 cts.	„ 24.24 cts.

In het binnenland, waar de verkooper geen transportkosten te berekenen had en van geen konkurrentie, als in de hoofdplaats bestond, partij kon trekken, was de verhouding een geheel andere, en daalde de marktprijs, zoo die er was, ver onder den gouvernementsprijs. Wanneer dus de oorspronkelijke bepalingen nageleefd waren, zou het gouvernement veel koffij in betaling der huur, of belasting, of landrenten — hoe men 't

---

[1] Publikatie van 8 Febr. 1825, *Stbl.* n°. 4.

[2] Publikatie van 31 Januarij 1826, *Stbl.* n°. 4.

noemen wil, — hebben moeten ontvangen. In 1824 nu waren niet meer dan 25,000, in 1825 niet meer dan 10,000, in 1826 slechts 26,000 pikols koffij in de gouvernementspakhuizen aanwezig. Het gevolg der weigering om produkten aan te nemen moest natuurlijk zijn, dat de belasting ongemeen zwaar werd.

In 1827 werd, door de publikatie van 23 Maart, *Stbl.* n°. 36, in afwijking der bepaling van Kommissarissen Generaal. een andere prijs bepaald voor de koffij, die in voldoening van de landrenten — dit woord verving de vroegere *huur* en *belasting* — der koffijtuinen werd opgebracht, een andere voor de koffij, die door den planter aan het gouvernement te koop werd aangeboden. Natuurlijk werd de laatste geringer dan de eerste. De prijzen waren:

voor de koffij als landrente opgebracht:	voor te koop aangeboden koffij:
1827 *f* 18 de pikol . . .	*f* 15 de pikol.
1828 „ 17 „ „ . . .	„ 15 „ „
1829 „ 17 „ „ . . .	„ 15 „ „

In 1828 daalde de marktprijs te Batavia tot *f* 18 en lager; in de binnenlanden naar evenredigheid. De betaling der landrente, in geld gevorderd, moest dus wel drukkend zijn. Maar, hoe vreemd het schijnen moge, juist de betaling in geld was der Regering een maatstaf voor haar prijsbepaling. Zij stelt in 1829 aan den Kommissaris Generaal den prijs van *f* 17 voor, met de bijvoeging, dat zij dien wel wat hoog vindt, maar billijk, omdat, ondanks den lagen marktprijs der koffij, de landrente in 1828 grootendeels in geld was voldaan.

De kommissaris generaal du Bus kwam eerst op 't laatst van zijn bestuur tot een bepaalde meening omtrent het stelsel, dat ten aanzien der koffijkultuur moest gevolgd worden. Eerst wil hij den invloed der regering zooveel mogelijk daaraan onthouden, de verbetering van vele gebreken aan den tijd overlaten, en althans niet verder gaan dan tot opwekkingen en inlichtin-

gen, waarbij de gemeene man van lieverlede met zijn ware belangen bekend wordt, zonder hem rechtstreeks in de vrije beschikking over zijn produkt te hinderen [1]. Daarna komt hem aanmoediging en uitbreiding wenschelijk voor „ maar alleen „ door zoodanige middelen, welke met het aangenomen stelsel „ van vrije kultuur en van vrije beschikking over het produkt „ zijn overeen te brengen." Algemeene maatregelen tot wering der misbruiken worden niet genomen; — de uitwerking der vroegere lokte daartoe niet uit; — maar bijzondere, plaatselijke proeven worden niet geweerd. Van dien aard zijn de koffijmarkten, in 1829 in het Pasoeroeansche regentschap Malang ingevoerd [2] om den planter een grootere mededinging van koopers te verzekeren, waar de planter — altijd vrijwillig — zijn koffij kon brengen en tot een volgende markt doen bewaren en op monster verkoopen ten overstaan van een inlandsch ambtenaar, zonder dat marktrechten geheven werden. Te oordeelen naar de beschrijving, in 1832 door het raadslid Merkus van den koffijhandel in het Malangsche gegeven [3], hebben die markten de opkoopingen met voorschotten, de knoeierijen en monopolisatiën niet kunnen voorkomen. Zij werden dan ook in andere residentiën niet geschikt geacht. Van alle kanten drongen de ambtenaren aan op de verplichting tot levering van alle koffij aan het gouvernement, maar deze maatregel werd steeds afgewezen als strijdig met de regeringsbeginselen. Eindelijk, in 't laatst van 1829, besliste de Kommissaris Generaal, in overeenstemming met een voorstel van den direkteur generaal van financiën Baumhauer, ten gunste van het Cheribonsche stelsel: levering in gouvernements pakhuizen, met vrije beschikking. De generale direktie van financiën werd aangeschreven

---

[1] Rapport over het stelsel van kolonisatie. Brief aan de Ind. Reg. 27 Sept. 1828.

[2] Resolutie in Rade. 18 Febr. 1829, n°. 36.

[3] Zie v. Deventer. Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, in het Tijdschrift voor N. I. November 1865, bldz. 385.

om maatregelen voor te stellen tot invoering van dit stelsel in de residentiën Tagal, Pekalongan en Samarang — de andere residenten hadden nog bezwaren — met deze wijziging, dat in plaats van de onderscheiding der tuinen in 3 soorten, overal 2/5 van het produkt als maximum zou geheven worden. Dezelfde wijziging, in overeenstemming met de publikatie van 2 December 1823, werd ook voor Cheribon aangenomen bij de resolutie van den Luitenant Gouverneur Generaal in Rade van 10 December 1829, n°. 21.

Aan du Bus werd de tijd niet gegeven om tot de uitvoering zijner plannen mede te werken. Ook kwamen zij onder zijn opvolger niet tot stand. In een brief van den minister van Gobbelschroy van 2 Julij 1830, n°. 40/244 [1] worden zij niet goedgekeurd, en. wordt betwijfeld „of die gedwongen nederleg-„ging van het geheele koffijprodukt in 's lands pakhuizen, al „gaat zij ook vergezeld van eene vrije beschikking na vol-„doening der belasting, niet op vele plaatsen te kwellend voor „de bevolking zal zijn." De ondervinding in Cheribon rechtvaardigde die vrees niet. „Les cultivateurs, schrijft een kontro-„leur in 1827, ont été plus heureux que dans d'autres residen-„ces. Outre qu'ils ont continuellement eu le prix du marché du „Cheribon, leur café n'a pas été perdu pour eux tel que cela „est arrivé dans les résidences de Samarang, Pekalongan et „Tagal, ou j'ai été témoin que le café était vendu dans son „écorce et que ceux qui louaient les jardins, les fesaient garder „par des gens armés de fusils." Onder een nauwkeurige administratie, die vóór 1823 veel te wenschen overliet, had dit stelsel ook voor het gouvernement goede uitkomsten. Wellicht mocht men van een uitbreiding daarvan hetzelfde verwachten, nadat veel moeielijkheden met betrekking tot administratie en kontrôle zouden overwonnen zijn.

---

[1] Van Deventer in het Tijdschr. v. N. I. Nov. 1865, bldz. 379.

In 1832 werd ten slotte beslist in het voordeel van het stelsel van verplichte levering aan het gouvernement. Die beslissing werd genomen op een zeer uitvoerig rapport, ingekleed in den vorm van een koncept voorstel, van het raadslid Merkus, de onvermoeide verdediger van de vrije beschikking over persoon, tijd en arbeid. De resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade van 8 Augustus 1832, *Stbl.* n°. 35, bepaalde, „dat, „met intrekking in zoo ver van de vigerende regulatiën, te „beginnen met het jaar 1833, alle belastingschuldige koffij, „door den inlander op Java geteeld wordende, boven het aan-„deel, daarvan als belasting verschuldigd, door de bevolking, „in dat loopende jaar, tegen marktprijs aan den lande zal moe-„ten worden geleverd [1].”

De verdere bijzondere regelingen van het koffijmonopolie vallen buiten ons bestek. Alleen zij hier opgemerkt dat de prijs der koffij niet gewijzigd werd naar den marktprijs. Van 1833 tot 1844 bleef hij bepaald op *f* 25 koper de pikol, waarvan 2/5 voor landrenten en hoogstens *f* 3 voor transportkosten werd afgetrokken [2]; in 1844 werd hij met *f* 2 verminderd.

In het stelsel van gedwongen kultuur en levering, in de Preanger-regentschappen van kracht, werd onder du Bus evenmin als vroeger of later iets veranderd. De aanplant van koffij werd in 1829 uitgebreid door de bepaling, dat zoo lang de tuinen in een goeden staat waren, om het andere jaar 150 in plaats van 75 nieuwe boomen door ieder planter zouden geplant worden, en dat, behalve de geregelde tuinen, boschkoffij moest worden geteeld, vooral in die distrikten, waar gebrek aan geregelde tuinen bestond [3].

De *indigo*kultuur was bijna geheel te gronde gegaan ten ge-

---

[1] De woordvoeging is eenigzins vreemd, het woord „belastingschuldige„ is in den zin overbodig; de weglating van dit woord verduidelijkt den zin.

[2] *Stbl.* 1833, n°. 7.

[3] Besluit van den Kom. Gen. 30 Junij 1829, *Stbl.* n°. 57.

volge der toepassing van het stelsel van groote fabrieken met uitgestrekte velden. Het moeielijk toezicht over zulke groote oppervlakten gronds, de verre tochten, die de arbeiders moesten maken om bij hun werk te komen, het vervoer van indigobladeren naar de verafgelegen fabriek, stonden aan een goeden uitslag in den weg. Du Bus verving, met het beste gevolg, de groote fabrieken door kleine. De aanplant van indigo in de Preanger-regentschappen werd in die distrikten, welke voor de koffijkultuur ongeschikt waren, aangemoedigd [1]; de bevolking verkreeg al wat tot de uitbreiding der indigo noodig was, en moest het produkt aan het gouvernement leveren voor *f* 2, *f* 1.50 of *f* 1 het pond, naar gelang der soort; het belang der hoofden bij deze kultuur werd opgewekt door percenten.

In 1828 waren reeds 20 fabrieken verrezen, en de bevolking voer zoo wel bij de indigokultuur, dat zij zich uit eigen beweging daarop begon toe te leggen. De uitvoer van indigo bedroeg in:

1825 —	5,818	ponden	(*f* 36,729)
1826 —	9,601	„	(44,972)
1827 —	8,284	„	(36,311)
1828 —	23,610	„	(94,342)
1829 —	46,369[5]	„	(150,634)

De bevolking, in de fabrieken werkzaam, kon van alle verplichte diensten aan bruggen en wegen vrijgekocht worden, terwijl het Gouvernement in het gebrek aan werkzame handen voorzag door den ondernemers zoogenaamde boedjangs, vrije werklieden, te bezorgen.

De gouverneur generaal van den Bosch, die van de indigokultuur groote uitkomsten verwachtte, liet weder een aantal groote fabrieken oprichten en uitgestrekte rijstvelden met indigo beplanten. De uitkomsten waren nietig en de bevolking ging

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 29 Julij 1828, n°. 31.

gebukt onder de kultuur. „Zoo zien wij dan", wordt in de Indische Bij geschreven [1], „op eene plaats de bevolking een „geheel jaar op de velden en in de molens zonder belooning „werkzaam en van het gebruik hunner rijstvelden verstoken, „terwijl hunne buffels, voor een groot gedeelte, door den „zwaren arbeid gestorven zijn. Elders, 5000 menschen met „300 buffels, gedurende de 5 eerste maanden van 1831 bezig „om de gronden te ontginnen voor ééne indigofabriek, en „toen hun arbeid voltooid was, geen genoegzaam zaad voor- „handen, zoodat men later weder van voren af aan beginnen „moest; vrouwen en kinderen werden tot den arbeid gedwongen, „en toen de ramp van de bevolking ten top was gestegen, „werd aan iederen werkman één cent daags als belooning toe- „gelegd. Wij zien menschen als lastdieren gebezigd, om suiker- „riet of indigobladeren, op $3\frac{1}{2}$, 7, 8 en 10 Engelsche mijlen „afstand naar de fabrieken te brengen zonder daarvoor beloo- „ning te ontvangen, of genoodzaakt 40 à 60 Engelsche mijlen „ver te gaan, om naar de plaats van hunnen arbeid te gelangen."

In de memorie van toelichting bij het wetsontwerp tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederl. Indië kunnen worden gevestigd, leest men (bladz. 33) dat in 1834 van de 17, na 1830 in de Preangerregentschappen opgerichte fabrieken, reeds 8 waren verlaten, terwijl in Cheribon 11 en in Tagal alle groote fabrieken den arbeid gestaakt hadden.

De gouverneur generaal Baud herstelde met goed gevolg het stelsel van kleine fabrieken.

De suikerkultuur had in de Bataviasche ommelanden reeds een lange geschiedenis achter zich. Reeds in 1611 bestonden in Jakatra arakbranderijen, dus ook suikerteelt. In 1710 werkten

---

[1] Dl. I, bldz. 608.

daar 131 suikermolens, meest onder de leiding van Chinezen, die van de regering alle mogelijke ondersteuning genoten, daar de Kompagnie, aan wie alle suiker moest geleverd worden, daarop groote winsten behaalde. Maar dit was een toestand van overspanning, dien verschillende zamenwerkende oorzaken onhoudbaar maakten. Vooreerst weigerde de grond waarop zij leven moest, aan die kultuur het noodige voedsel; daar was gebrek aan brandhout. Het was dan ook volmaakt overbodig dat de Kompagnie in 1710 de oprichting van meer fabrieken verbood, want de natuur zelve begon de bestaande af te breken. In 1745 waren nog slechts 52 molens in werking; in 1767 was hun getal geklommen tot 82, doch het daalde in 12 jaren weer tot 55. Op dat tijdstip, in 1779, voorspelt de heer Hooyman [1] dat binnen weinige jaren nog ten minste 10 molens zullen moeten stilstaan „om dezelfde reden, die alle andere Molens vernietigd „heeft, te weten het groot gebrek van Brandhout", en „dat „geene andere Molens, nog eenigen tijd, hoop hebben, met toe-„reikend brandhout voorzien te worden, dan die, welke aan „de Rivieren *Tjidanie* (waarbij hij de Mokervaart rekent), en „aan de Bakassij zijn gelegen. Langs laatstgenoemde Rivier, „vervolgt hij, eene breede en voor een gedeelte, bevaarbare „stroom, zijn de Molens het best in stand gebleven. Alles, „hetwelk tusschen deze rivier en de waterrijke Tjidani ligt, „of de geheele uitgestrektheid onzer bearbeide Middellanden, is „bijna ten eenemaal ontbloot van houtgewas, hetwelk niet alleen „door het gestadige hakken voor de Suikermolens, veroorzaakt „is, maar omdat de baatzucht of onkunde van sommige land-„heeren, den Chinezen en Javanen veroorloofd heeft, om de „overgebleven ruigte in de afgekapte bosschen uit te branden,

---

[1] Tegenwoordige staat van den landbouw in de Bataviasche Ommelanden. Opgenomen in de Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, Dl. I., bldz. 123 vv. Een zeer belangrijk stuk, dat alle hier vermelde bijzonderheden bevat.

„en aldaar Padeij, in 's landstaal Gaga genaamd, te zaaijen, „waardoor alle hoop, nieuwe boomen aan te kweeken ten „eenemaal verloren is." Reeds 3 jaren nadat dit werd geschreven hadden van de 55 molens 15 opgehouden te werken.

Hierbij kwam de mededinging van Amerika om de suikerkultuur op Java ten val te brengen.

De gouverneur generaal Nederburgh moedigde de suikerkultuur aan door het verleenen van voorschotten aan de planters, en door het overnemen der suiker boven den marktprijs, maar bracht daardoor weinig vermeerdering in de opbrengst te weeg. Het gouvernement kon zijn suiker niet anders kwijt raken, dan door aan de Amerikaansche kooplieden de koffij alleen af te staan onder de voorwaarde, dat zij tevens een hoeveelheid suiker kochten. Van den Bosch schrijft in een rapport van 6 Maart 1829 [1] dat de Amerikanen de suiker over boord wierpen, om meer koffij te kunnen laden. De opbrengst van suiker, die in 1799 door Hooyman nog op 99,000 pikols geschat werd, bedroeg in 1815 slechts 20,000 pikols; de kunstmatige aansporing had toen opgehouden door toedoen van den gouverneur generaal Daendels. Deze landvoogd maakte echter tevens een einde aan een beletsel voor de welvaart der Bataviasche landheeren [2]. Van ouds was de gewoonte gevestigd dat deze van de opgezetenen hunner landen slechts $^1/_{10}$ der bruto oogsten als pacht of belasting vorderden. Toen de landheeren zich, voor de verbetering hunner landen, groote uitgaven moesten getroosten, en hun winsten daalden, meenden zij meer dan het oude bedrag te mogen eischen, maar de bevolking verzette zich daartegen. De regering maakte, om aan den twist een einde te brengen, bepalingen, die meestal den inlander begunstigden tegenover den van baatzucht betichten eigenaar.

---

[1] Waarin hij het stelsel van kolonisatie bestrijdt.

[2] Du Bus, in zijn rapport over het stelsel van kolonisatie.

„De gouverneur generaal Daendels, schrijft du Bus, die weinig „stilstond bij de middelen, wanneer hem de uitkomst gebleken „was, zag aldra dat, om den landbouw te doen gedijen, het „noodig was het regt van eigendom in zijne volheid te vesti-„gen." Hij vernietigde alle bepalingen die den eigenaars een maximum stelden voor de vordering van pacht, huur of rekognitie. Toen Kommissarissen Generaal het maximum der heffing weder bepaalden op 1/5 der opbrengst van de velden, herhaalden zich de klachten, twisten en wettelijke bepalingen, maar het maximum werd gehandhaafd.

Du Bus vond de suikermolenaars in een vervallen toestand, maar beurde dien op door voorschotten en door het verschaffen van werklieden. Gebrek aan werkzame handen was ook hier, even als bij de indigokultuur een groot bezwaar. In de resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade van 16 November 1824, n°. 29, was den suikermolenaars de hulp des bestuurs toegezegd bij de inhuring van boedjangs in Cheribon, Tagal en Pekalongan. De inhuringen, welke zich tot Cheribon bepaalden, schijnen zeer bezwarend geweest te zijn voor een gedeelte der bevolking. De personen die daarvoor *aangewezen* werden, waren de Sikeps — deelgerechtigde landbouwers — die dikwijls plaatsvervangers huurden, doch zelf moesten gaan, zoo hun daartoe het vermogen ontbrak. Wellicht was de Kommissaris Generaal met de bijzonderheden der inhuringen van boedjangs niet bekend — zij werden eerst in 1834 door den resident van Cheribon aan den gouverneur generaal ad interim Baud medegedeeld[1] — toen hij een verzoek van den regent van Galoe, dat zijn regentschap van de aanwijzing van boedjangs mocht uitgezonderd blijven, afwees op grond dat landbouw en nijverheid behoorden te worden ondersteund. Een ondersteuning die met verdrukking gepaard ging strookte

---

[1] Van Deventer. Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, in het Tijdschr. voor N. I. 1865, bldz. 133—136.

niet met zijn inzichten, en de arbeiders hadden zeker even goed kunnen gevonden worden uit de klasse, waarin de deelgerechtigde landbouwers hun plaatsvervangers vonden.

Door die aanmoedigingen en door de klimmende prijzen der suiker, nam deze kultuur sterk toe; enkele nieuwe fabrieken werden in de Ommelanden en Soerabaija opgericht. De uitvoer van Java bedroeg in:

1825 —	16,357	pikols	(*f* 237,793)
1826 —	19,795	„	(312,724)
1827 —	32,220	„	(503,299)
1828 —	25,869	„	(456,084)
1829 —	73,779	„	(1,231,776) [1].

De handel in dit produkt was ook bevorderd door de opheffing der uitgaande rechten, wanneer de uitvoer met Nederlandsche schepen, en de vermindering dier rechten tot *f* 1 voor den pikol, wanneer hij met vreemde schepen geschiedde.

§ 3. Kolonisatiestelsel.

In de geschiedenis der verschillende kultures tijdens het bestuur van den kommissaris generaal du Bus is een vreemde mengeling van vrijheid, leiding en dwang op te merken. Zij was een natuurlijk gevolg van de twijfeling, waarop wij in 't begin van den voorgaanden paragraaf wezen.

Van den aanvang af had du Bus zelf een bepaalde overtuiging omtrent den weg die moest worden ingeslagen. In den vroeger aangehaalden brief van 2 April 1826 schreef hij aan den minister Elout: „de inlichtingen, sedert door mij zelven „ingenomen, de proeven die ik in persoon aangaande de bij„zondere geschiktheid van den grond voor de teelt van nieuwe „voortbrengselen heb waargenomen, en de menigvuldige be-

---

[1] G. F. de Bruyn Kops. Statistiek. Dl. II, bldz. 190.

„wijzen, welke ik bereids van het bijna algemeen verlangen „ontvangen heb, om nieuwe ondernemingen ter uitbreiding van „den landbouw te zien begunstigen, — zijn zoovele beweeg- „redenen, welke mij nader in het gevoelen versterkt hebben, dat „de invoering van een stelsel van vrije cultuur, en alzoo vermeer- „dering van alle soorten van producten die uitgevoerd kunnen wor- „den, de eenige en ware grond is, waarop de welvaart dezer „gewesten, en inzonderheid van het eiland Java, met betrekking „tot de finantiële- en handelsbelangen gevestigd moet zijn" [1].

Dat was een uitspraak omtrent een beginsel, maar niet omtrent het beginsel waarover strijd van gevoelen was, en dat beslist moest worden. Vrije kultuur wenschte op dat tijdstip iedereen, maar de vraag was, wie tot die vrije kultuur zou worden toegelaten. De beantwoording dezer vraag was aan du Bus in art. 49 zijner instruktie opgedragen. Hij voldeed aan dien last in zijn rapport van 1 Mei 1827, L^a. P*.

Dit uitstekend staatsstuk is, sints het (in 1851) voor de Tweede Kamer gedrukt, en aan haar leden uitgedeeld, en door den heer Steijn Parvé in zijn *Koloniaal monopoliestelsel nader toegelicht* opgenomen is, algemeen bekend geworden. Niettemin zouden wij den zakelijken inhoud daarvan hier trachten op te teekenen, zoo het ons niet gebleken ware, dat hiertoe meer *plaats* vereischt wordt, dan wenschelijk voorkomt. Wij moeten ons dus bepalen om te trachten het stelsel mede te deelen, in dat rapport ontwikkeld, zonder te gewagen van de vele belangrijke onderwerpen, in middelijk of onmiddelijk verband staande tot het stelsel, welke daarin behandeld zijn. Elders moesten en moeten wij nog dikwijls daarheen verwijzen.

De steller van het rapport kiest tot punt van uitgang den werkelijken toestand van den landbouw op Java.

---

[1] Jhr. I. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg. Over het beheer onzer koloniën, bldz. 78.

De eenige kultuur die de Javaan algemeen vrijwillig drijft, is die der rijst. Daarbij voegt zich de koffijkultuur, doch deze wordt onderhouden door dwang — door het bevel der hoofden en den invloed der ambtenaren.

De toestand van den Javaanschen landbouwer is een ongunstige. Hij wordt gedrukt door de landrenten, die hem dwingen zijn rijst duur te verkoopen, alleen om de belasting te betalen, en de kosten van den landbouw te bestrijden uit de tweede aanplantingen, die aan de landrente niet zijn onderworpen.

Een ontwikkeling van den landbouw is onmogelijk in de bestaande organisatie der Javaansche maatschappij. Zij wordt gestremd door de gelijkheid van stand, door het gemeentelijk landbezit, door gebrek aan kapitaal.

De geheele bevolking is landbouwer in 't klein; allen zijn kleine pachters van één landheer, den Staat; elk teelt op een stukje gronds, waarvan hem het voortdurend bezit niet verzekerd is, zooveel als noodig is om zijn dagelijksche behoeften te vervullen; hij kan niets overhouden om rijker te worden of om zijn land te verbeteren.

Wil men den Javaan nieuwe kultures doen ondernemen? Hij heeft de middelen niet om dure proeven, om opofferingen, aan alle nieuwe ondernemingen eigen, te betalen. Hij heeft de zekerheid niet dat hij de vruchten plukken zal van de moeite, die hij voor zijn land besteedt, dat weldra eens anders land kan worden. Iedere poging, om den Javaan produkten voor de Europesche markt te doen teelen, zou denzelfden uitslag hebben als van de koffijkultuur verkregen is; de Javaan zou kosteloos arbeiden op bevel zijner hoofden.

Wil men bestaande kultures ontwikkelen? De bestaande kultuur is die der rijst, en zij behoeft geen ontwikkeling. Het eenige wat men zou kunnen wenschen, zou zijn meer werk met minder handen. Wil men ze uitbreiden? De rijstkultuur is voortdurend toegenomen, maar alleen ter wille van de toeneming der

bevolking, en niet eens zoo snel als deze. En toch was er geen gebrek aan grond. Maar de bevolking maakte van de ruimte geen gebruik; zij bleef in de dessas en overbevolkte die. De deelgerechtigde hield liever zijn nietig stukje land, dan een nieuw te ontginnen met onzekerheid van bezit. De niet-deelgerechtigde, als hij in de dessa geen voedsel vindt, zwerft langs de bergen en zaait er rijst op een steenachtigen bodem, wiens kracht in een oogst is uitgeput. Daarenboven zijn nieuwe ontginningen door het gouvernement tegengewerkt, omdat deze den landbouwer 3 of 5 jaren van alle belasting vrijstelden, of heeft het de lust tot die ontginningen bedwongen, door van het oude gewoonterecht af te wijken en reeds dadelijk landrente te vorderen.

„Zoo gaat het thans op Java, en zoo zal het blijven gaan, „zoo lang het heerschend stelsel van landbezit en landbouw in „kracht blijft en uitsluitend zijn invloed uitoefenen zal. Java's „toekomst onder dit stelsel is gemakkelijk aan te wijzen: zijne „bevolking zal blijven toenemen, maar traag. De ontginning „van zijne ongebouwde gronden zal blijven toenemen, maar nog „trager. En wanneer, na lang tijdsverloop, alle gronden op „Java zullen ontgonnen zijn, zal het over zijne geheele opper„vlakte eene bevolking bezitten, volmaakt dezelfde, als die „thans een gedeelte dier oppervlakte bewoont en bebouwt; „eene bevolking namelijk, die, overal opeengedrongen, zal be„staan uit ettelijke millioenen pachters van heele, halve en „kwart morgen gronds, elk bouwende ter verkrijging van zijn „voedsel; elk rijst bouwende en anders niet; elk bouwende „tegen de verdiensten van den blooten daglooner; elk ter vol„doening van eerste levensbehoeften verterende wat zijn stukje „gronds hem geeft en zijne landrente hem laat; eene bevolking, „met één woord, die aan het gouvernement zal afwerpen 1/2, „2/5 of 1/3 van zijne rijst-oogsten; maar die aan den handel, „aan den uitvoer, niet meer zal leveren, dan wat zij thans „levert; van de producten onzer nationale nijverheid niet meer

„zal slijten, dan zij thans slijt, en in den engen kring, waar „binnen hare maatschappelijke instellingen hare welvaart in alle „mogelijke ontwikkelingen omsluiten, onbekend met zoo vele „genietingen en verkwikkingen des levens, onvermogend om die „te kunnen bereiken, het schoone Java zal bewonen en bebou- „wen op eene wijze, waarbij deszelfs bezit voor handel, indus- „trie en welvaart van het moederland van geen meerder belang „zijn of worden kan, dan het tegenwoordig is."

Verbetering is in dezen toestand alleen te brengen door bij den inlander te vestigen individuëel landbezit; door hem grootere stukken lands ter bebouwing te geven; door vreemd kapitaal op Java toegang te verschaffen met alle vrijheid om in zijn volle kracht werkzaam te zijn; door aan Europeanen landbezit te vergunnen, niet van bevolkte, maar van woeste gronden.

Ieder dezer vereischten hangt nauw met de andere zamen. Verzekert men den Javaan het voortdurend bezit van den snipper gronds dien hij thans bebouwt, zoo heeft hij geen plaats om zijn welvaart te vermeerderen; zijn produkt zal opgaan in de belasting, zonder dat hij iets kan overleggen. De overbevolkte dessas moeten dus van de overvloedige menschenmassa bevrijd worden, en dit zal van zelf geschieden, zoo aan de andere vereischten wordt voldaan.

Vreemd kapitaal moet toegang hebben; maar niet enkel om voorschotten te verleenen voor toekomstig produkt, en dit nog onder allerlei beschermingsbepalingen voor den inlander, die de overeenkomsten in den weg staan (*Stbl.* 1819, n°. 10). Zoo wordt alle kracht van het kapitaal ontzenuwd. „Zoo moet er „dan in het belang van Java's landbouw meer gedaan worden, „en moet de Europees, die zijn kapitalen aan den landbouw „wijden wil, in de gelegenheid worden gesteld, om onbelem- „merd en onafhankelijk van den kleinen Javaanschen planter, „die kapitalen te doen werken, ten meesten nutte voor hem „zelven en daarmede voor het algemeen. Zulks kan maar op

„ééne wijze geschieden. Men moet hem, als Kommissarissen „Generaal het hem toedachten, een deel gunnen aan het land- „bezit op Java."

Maar de bedoeling van dit landbezit moet niet zijn een landbouwende klasse, een klasse van Europesche boeren te vestigen naast den Javaanschen boer. Voor zulk een kolonisatie is waarschijnlijk het Javasche klimaat ongeschikt; ook bestaat er geen gebrek aan werkzame handen. Daar is alleen behoefte aan kapitalen, die alleen gelokt en alleen vruchtbaar gemaakt kunnen worden door de uitgifte van groote uitgestrektheden gronds, geschikt tot ondernemingen op groote schaal [1].

De bevolking moet niet met den grond worden medegegeven; zij moet de vrije beschikking behouden over haar tijd en arbeid. Alleen de Vorstenlanden moeten, wegens de daar geldende staatsinstellingen, op dezen regel een uitzondering zijn.

Alleen woeste gronden moeten dus aan Europeanen worden verleend, bij voorkeur die, welke in de nabijheid van ruim bevolkte streken gelegen zijn. Dit zal tengevolge hebben dat de ondernemers gemakkelijk arbeiders zullen krijgen, en dat de bevolking der dessas tot een behoorlijk peil zal worden teruggebracht. De niet deelgerechtigden zullen voor een goed loon spoedig bij den Europeaan komen arbeiden. Ook de deelgerechtigden in den tijd van het jaar, waarin de rijstteelt hen niet bezig houdt. Die tijd werd vroeger besteed voor de teelt van kapas en indigo, maar zij is overbodig geworden door den overvloedigen aanvoer van Europesche lijnwaden, die de Javaan veel goedkooper verkrijgt dan zijn eigen fabriekaat. Zelfs zullen veel deelgerechtigden zich liever voor een goed loon op de

---

[1] De hoofdkommissie van landbouw, die omtrent het kolonisatiestelsel door den Kommissaris Generaal gehoord werd, verwierp de kolonisatie van landbouwers niet onbepaald, maar wilde ze bepalen tot de veeteelt en den wijnbouw, wijl deze kultures geen zwaren arbeid vereischen, en tot de tabakskultuur, die alleen in meer getemperde streken uitvoerbaar is. Zie het rapport der hoofdkommissie d. d. 15 Febr. 1827, in het Tijdschrift voor N. I. 1851, I. bldz. 15.

landen der Europeanen vestigen, dan een karig inkomen op het hun toegewezen landje te genieten. De achterblijvenden zullen plaats en tijd verkrijgen om hun vermogen te vermeerderen en om andere kultures te ondernemen dan die der rijst, wier behandeling zij van den naburigen Europeaan kunnen leeren.

Dit alles kan niet op eens, of zelfs niet zoo spoedig geschieden. Maar de regering moet duidelijke bewijzen geven dat zij een kolonisatie als hier is voorgesteld, ernstig verlangt en die beschermen wil; zij moet „werken op de vestiging, ook op de „reeds bebouwde gronden, van een meer zeker en individuëel „landbezit, dat de hoeksteen worden moet van alle toekomstige „ontwikkelingen van kultuur op die reeds bebouwde gronden, „gelijk de kunde, nijverheid en kapitalen van den Europees „het worden moeten voor de ontginningen en kultures van den „nog onbebouwden grond."

De macht van het kapitaal op Java heeft zich getoond in de uitkomsten der suikerindustrie, uitkomsten die aanzienlijk waren niettegenstaande de beletselen, waarmede de eigenaars in de Bataviasche ommelanden in hun bewegingen werden gestremd.

De kolonisatie van Europeesch kapitaal zal der bevolking en den Staat voordeel aanbrengen. De bevolking zal zich splitsen in een klasse van groote landbouwers, een klasse van kleine pachters en een klasse van daglooners. Haar levensbehoeften zullen goedkooper worden door de konkurrentie van den landbouwondernemer, wiens belang hem noopt haar vervulling gemakkelijk te maken omdat de loonen zich daarnaar regelen, met den handelaar, die thans, wegens gebrek aan mededinging, vooral in de binnenlanden de prijzen opjaagt. Wegen zullen weldra het gansche eiland doorkruisen.

De Javaansche hoofden moeten in eere gehouden en de bevolking niet gekwetst worden in den eerbied, dien zij hun toedraagt. „De kinderachtige eigenliefde en het zelfbehagen van „den Javaan, ook onder de aanzienlijken, is bekend, en kan

„men hem met enkel schijn en uiterlijkheden al ligt te vreden „stellen en zijne genegenheid behouden." Een bezoldiging in land is voor hen te verkiezen boven te nauw afgemeten traktementen in geld. Naast de oppervlakkige, schijnbare macht der hoofden is noodig „een ander en krachtig belang op Java, „dat zich aan de eene zijde onmiddellijk aan het behoud van „ons gezag aldaar aansluit, en zich aan den anderen kant in „al de bestaande belangen der inlandsche bevolking inweeft; „een belang, overwegend genoeg, om al de bestaande belangen „aan zich zelf, en daarmede aan het bestuur te verbinden." Dit belang wordt gevestigd door landbezit van Europeanen.

Zal men hun gronden geven in eigendom of in pacht? Eigendom zou zeker 't meest den ijver der planters prikkelen. De eigenaar zou zich meer uitgaven getroosten voor een goed, dat onherroepelijk het zijne blijft, en bij hem is geen verwaarlozing van den grond te vreezen, zooals bij den pachter tegen het einde van den pachttijd. Maar tegenover deze voordeelen staan bezwaren. In den aanvang zal de lust tot koloniseren nog zoo groot niet zijn; de Staat zou derhalve voor weinig geld onherroepelijk afstand moeten doen van gronden, die een hooge waarde zullen erlangen. Ook al ware er veel aanvraag, dan zou de Staat toch, met het oog op de onkosten die op de eerste ontginners drukken, geen hoogen koopprijs kunnen vorderen. Men geve dus de voorkeur aan pachten, doch altijd op lange termijnen en vooral met het doel om die pachten eenmaal voor vollen eigendom te doen plaats maken.

Zal men alleen Nederlanders of ook vreemden toelaten? De overwegende invloed van vreemd (vooral Engelsch) kapitaal, heeft zijn bezwaren; maar in geval van flauwe medewerking van Nederlanders, moeten vreemden niet geweerd worden.

Voorts moeten alle kultures aan de ondernemers vrijgelaten worden, behalve die der opium.

Dit was, zoo onze opvatting niet faalde, het stelsel dat de Kommissaris Generaal aan 's Konings goedkeuring onderwierp, en dat slechts op die goedkeuring wachtte om een krachtige uitvoering te erlangen.

De minister Elout ontwikkelde zijn denkbeelden omtrent de voorstellen van du Bus in een rapport aan den Koning van 13 Mei 1828 [1]. „Over het geheel genomen, schreef hij, kan ik mij zeer „wel met dit ontwerp vereenigen, en zonder nu juist in al de „bijzonderheden de gevoelens in het rapport ontwikkeld over te „nemen, zijn mij geene redelijke bedenkingen voor den geest „gekomen, tegen de algemeene strekking van het voorstel."

Bij zijn rapport voegde de Minister een ontwerp van besluit tot regeling der uitgifte van gronden op Java [2]. Het werd door den Koning niet tot besluit verheven. De generaal van den Bosch, in Oktober 1827 tot gouverneur generaal benoemd, verwierf 's Konings goedkeuring voor een ander stelsel, dat hij ontvouwde in een rapport van 6 Maart 1829 [3], waarvan wij de hoofdtrekken wenschen weder te geven.

Het standpunt, waarop de schrijver zich plaatst is: de vergelijking tusschen Oost en West Indië; de uitkomst, waartoe die vergelijking hem brengt is: Java onder een stelsel van vrije kultuur en van kolonisatie, kan de mededinging met Amerika niet volhouden. Ware het anders, de Gouverneur Generaal zou een kolonisatie, als de voorgestelde, zeer wenschelijk achten. Dat het niet anders is, meent hij te kunnen bewijzen door het verval der suikerkultuur in de Bataviasche ommelanden, waarvan hij de oorzaak alleen in de mededinging van Amerika zoekt [4].

---

[1] Te vinden in de Bijdragen van Mr. P. J. Elout 1851, bldz. 129 vv.

[2] Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1851, bldz. 189.

[3] Dit rapport is, gelijk met dat van du Bus, voor de Tweede Kamer gedrukt.

[4] Hoewel hij het opstel van J. Hooyman, waarheen wij op bldz. 162 verwezen, aanhaalt.

Dat het niet anders kan zijn toont hij aan door een menigte cijfers, door vergelijking van de werkkrachten, de arbeidsloonen, de levensbehoeften van den negerslaaf en van den vrijen Javaan. Die cijfers leiden tot het besluit dat het produkt door slavenarbeid verkregen voor lager prijs aan de markt gebracht kan worden, dan het produkt door den vrijen Javaan geteeld; zoodat het eerste de markt voor het andere moet sluiten.

Maar behalve die mededinging van Amerika noemt de Gouverneur Generaal nog andere redenen, die de teelt van produkten voor de Europesche markt op Java onmogelijk maken. Met cijfers bewijst hij wederom dat de Javaan door de rijstteelt alleen genoeg voor zijn levensonderhoud verdient [1], en dat andere kultures die winsten niet leveren kunnen. „Andere „kultures, vrij of onvrij, om het even, hebben eindelijk moeten „worden opgegeven, echter doorgaans niet dan nadat de be„langhebbenden er zich in hadden geruineerd." Alleen van de katoenteelt voor de Chinesche markt en van de indigoteelt is, zoolang zij nevenzaak blijven, iets te verwachten. Maar de rijstkultuur zal steeds hoofdzaak blijven, en even als in de Bataviasche Ommelanden, zullen alle landen, aan partikulieren uitgegeven, voornamelijk voor die kultuur worden aangewend. De rijst zal daardoor in waarde verminderen, en met deze ook de landrente.

---

[1] Wij veroorloven ons hier even twee van de vele berekeningen van den Gouv. Gen. naast elkander te plaatsen.

Hier, bij de rijstkultuur, heet het: een man met een span buffels verkrijgt minstens in 120 dagen een kojang rijst van 3333 ℔, een waarde van *f* 70. Wanneer hij daarvan de hoogste landrente betaalt, d. i. de helft, dan zijn de overblijvende *f* 35 voldoende, om hem en zijn huisgezin een jaar te voeden.

Bij de suikerkultuur luidt het anders: Een Javaan, zoo leest men daar, heeft voor zich zelven alleen minstens 2 stuivers daags, of *f* 36 in het jaar noodig. Maar de vrije arbeider berekent ook het onderhoud van vrouw en kinderen bij de betaling van zijn arbeid. Stel dat hij daarom nog $1^1/_2$ maal die som noodig heeft, dan moet hij 5 stuivers daags of *f* 90 's jaars vragen. Maar in de werkelijkheid krijgt hij meer; zijn arbeidsloon bedraagt 7 stuivers daags.

Het laatste bezwaar dat de Gouverneur Generaal tegen het stelsel van kolonisatie heeft, is dat het te langzaam zou werken om in de onmiddelijke behoefte aan een massa vertierbare produkten te voldoen.

De Gouverneur Generaal verwacht alleen heil van de wederinvoering van het oude stelsel van gedwongen kultuur, zonder het oog te sluiten voor latere verbeteringen. Een onpartijdig onderzoek van dat stelsel, met wegneming van hetgeen een gebrekkig bestuur van den inlander daaraan had toegevoegd, zou tot de overtuiging geleid hebben, „dat het in zijne be„ginselen regtvaardig, in zijne strekking zoowel voor het moeder„land als voor Java heilzamer en voor den Javaan voordeeliger „was dan eenig ander, dat van de vrije beschikking over zijn „arbeid niet uitgezonderd."

De rechtvaardigheid van het beginsel wordt verklaard door het feit, dat de grondslag van allen arbeid boven dien, welke strekt tot vervulling der eerste levensbehoeften, het gevolg is van dwang. In Europa wordt deze dwang geoefend door de kapitalen, vooral door de grondeigenaren, die het dagloon drukken; in West-Indië — de Gouverneur Generaal stelt inderdaad deze twee soorten van dwang op een lijn — door de zweep van den slavenmeester. Op Java was de souverein de algemeene grondeigenaar, die even goed als bijzondere eigenaars, van de bevolking diensten — heerendiensten — en een gedeelte van haar oogst mocht vorderen. Dit recht nam het Nederlandsch gouvernement over.

Vroeger betaalde de Javaan of een belasting in rijst, wellicht de helft van zijn oogst bedragende, die hem van die heerendiensten ontsloeg, welke niet onmiddelijk in zijn eigen belang waren, als voor bruggen en wegen, of $^1/_{10}$ van zijn oogst met 66 dagen heerendienst. Bij dit stelsel voer de Javaan wel, wanneer hij niet door een gebrekkig bestuur gedrukt werd.

Van den Bosch wil dus het bestaande stelsel van landrenten

en volksbestuur dienstbaar maken aan de herstelling der voormalige inrichting, in zooverre als die voor de teelt van produkten voor Europesche konsumtie noodig is. Het gouvernement moet zijn gronden aan den Javaan ten gebruike geven tegen betaling van $^1/_2$, $^2/_5$ of $^1/_3$ van den oogst, naar de bestaande bepalingen, of wel tegen de levering van eenig produkt, 66 dagen arbeids vorderende, waarvoor hij evenwel altijd een kleine betaling zou moeten ontvangen. Dit produkt moet in natura geleverd worden aan Europesche fabrikanten in de nabuurschap, tegen een vergoeding van deze aan het gouvernement.

De minister Elout betoonde zich geheel afkeerig van de voorstellen van den generaal van den Bosch. Met betrekking tot diens berekeningen schreef hij: „Ik herinner mij zeer wel, „ten tijde van mijne werking als Commissaris Generaal in „Humboldt's Essai sur la nouvelle Espagne gelezen te hebben, „dat het voordeeliger was met vrije inlanders dan met negers „of slaven te werken.

„Zooveel is zeker, dat op onzekere statistieke opgaven een „geheel stelsel te bouwen zonder alle omstandigheden, welke „ter zake doen, te raadplegen, een gewaagd stuk is.

„Ik kan dus de data van het rapport niet als zeker aan„nemen, en nog veel minder derzelver toepassing."

En verder: „Ik stel de data van den eenen oordeelkundigen „beschouwer aan den eenen kant, en die van den anderen „(wiens stelsel ik met volle overtuiging van mijn verstand „bestrijde), aan den anderen kant, maar dan ook missen alle „die redeneringen hare kracht. En het zij mij geoorloofd, met „de meeste bescheidenheid, maar met eene gelijke vrijmoedigheid, „welke in eene stoffe als deze voegt, en mij uithoofde mijner „vroegere en tegenwoordige betrekkingen ten pligt is, hierbij „te voegen, dat welke hooge denkbeelden ik van de kunde „van den generaal van den Bosch voede, deszelfs verblijf in

„Suriname te kort is geweest, dan dat hij alle data zoude „hebben kunnen opzamelen en ter plaatse zelve in de bijzonder- „heden nagaan, welke hier noodig zijn te kennen, wil men „daarop een stelsel bouwen" [1].

Anders de direkteur voor de zaken der koloniën J. C. Baud, die zijn gedachten omtrent de voorstellen van van den Bosch ontwikkelde in een Pro Memoria, gedagteekend 1 Junij 1829, waarin hij zegt, dat, hoewel hij er vroeger anders over dacht, „de data van den generaal van den Bosch hem genegen doen „worden om het uitgeven van landen tot ontginning nu als „minder doelmatig te beschouwen, dan het bevorderen van „kontrakten tusschen Europeanen en de dessavolkeren, op den „voet reeds bepaald bij besluit van Kommissarissen Generaal, „van 5 Januarij 1819, met deze wijzigingen, welke de onder- „vinding als noodzakelijk heeft leeren kennen. — Het is dan „ook, vervolgt de heer Baud, op deze kontrakten, dat mijne „hoop zich vestigt, ter uitbreiding van de teelt van indigo, „suiker en al wat fabriekmatig moet behandeld worden." De uitvoering wil hij aan de Indische regering overlaten, maar hij raadt vooral voorzichtigheid. Hij acht de uitbreiding van het bestaande stelsel van „verplichten arbeid met vrije beschik- „king" — zoo noemt de heer Baud de koffijkultuur — raad- zaam, doch dwang bij de kultuur te doen vergezeld gaan van een verplichte levering aan het gouvernement, komt hem, als algemeene regel, bedenkelijk voor. Het leiden en bestieren van den arbeid des Javaans, zegt de heer Baud, is niets nieuws, het bestaat sints de Oost-Indische Kompagnie al haar mede- dingers uit de havens van Java verdreven heeft [2]. Hij meent

---

[1] Mr. P. J. Elout. Bijdragen 1851, bldz. 199 en 207.

[2] En niet langer. „Toen de eerste Nederlanders op Java aanlandden, — schrijft de heer Baud met verwijzing naar oude reisbeschrijvingen, — vonden zij 'er vrijen handel „en vrije kulture. Te Bantam en elders kwam elke kleine planter op de markt, om

„dat de maatschappelijke en zedelijke toestand der Javanen wel „degelijk gedoogt, dat het Gouvernement ter bereiking van „deszelfs oogmerken tot middelen toevlugt neme, die in een „ander land dan Java op eene ernstige ontevredenhid der ar„beidende klasse en eindelijk op eenen algemeenen opstand „zouden uitloopen." Maar hij raadt vooral voorzichtigheid, want „sedert dertig jaren zijn zoovele veranderingen voorgevallen, „die ook op den algemeenen geest der bevolking gewerkt heb„ben, dat deze niet meer is eene klomp was, die men kneden „kan zooals men wil."

Herhaaldelijk wisselden de minister Elout en de generaal van den Bosch hun gedachten over het onderwerp. De verklaringen van den laatste deden den Minister gelooven dat zij beiden naast elkander konden werkzaam zijn. Het nieuw in te voeren regeringsreglement werd dan ook in gemeen overleg zamengesteld; het hield bepalingen in, volmaakt in den geest van het door Elout aangeprezen stelsel (art. 108, 109, 110).

Een voorstel van den Gouverneur Generaal omtrent het konsignatiestelsel, ingevlochten in een rapport over de opiumkultuur, bracht in die verhouding eensklaps verandering. „Het „tegenwoordig voorstel, schreef de Minister aan den Gouverneur Generaal, ... doet mij duidelijk zien, dat wij elkanderen niet „verstaan hebben: en evenwel wij moeten elkanderen verstaan, „want anders komen wij beiden op een valsch en onzeker „standpunt, en hetgeen nog meer afdoet, dan wordt Z. M. niet „goed gediend, en 's lands belangen lijden er onder. Laat ons „openhartig zijn. Ik vang daarmede aan, en ik moet U. E.

" zijne peper, zelf aan de vreemde handelaars of opkoopers tegen het hoogste bod te " verkoopen. De dwangkulture en de geforceerde leverantiën bestonden toen niet, en " zijn eerst ingevoerd, nadat de Oost Indische Compagnie al hare mededingers uit de " havens van Java verdreven, en de Vorsten tot het aangaan van Kontrakten, en uit- " sluitende levering overgehaald had. "

„rondelijk bekennen, dat wanneer er zal moeten gewerkt wor-
„den in eenen geest, als waarvan mij Uw tegenwoordig voor-
„stel eene voorproeve geeft, ik daartoe ongeschikt ben. Ik zou
„handelen tegen de overtuiging van mijn verstand, tegen beter
„weten aan; want ik mag de geringe kennis en ondervinding
„welke ik heb opgedaan, niet geheel vaarwel zeggen. Als men
„in het 63ste jaar zijns levens is, dan is het niet de moeite
„waard, of liever dan althans moet men zich wachten, om met
„zich zelven in strijd te komen, en tegen innerlijke overtuiging
„te handelen; en dit zou het geval zijn, wanneer ik voorstellen
„van aard, als het tegenwoordige, aanprees.

„Voor U. E. zelven als Gouverneur Generaal is het zeer
„belangrijk, ten einde niet te worden in twijfel gebragt bij het
„nemen van eenige maatregelen ter plaatse zelve, de bewust-
„heid te hebben, dat het systhema, waarin door U gehandeld
„wordt, ook dat hier te lande is, gelijk U. E. te regt in
„uw verslag aan den Koning aanmerkt. Het is nu nog tijd
„om ons van beiden te dien aanzien te vergewissen; en loopen
„dan onze denkbeelden geheel uiteen, dan weet ik wel een
„gereed middel uit te denken, hetwelk mij van alle zorg ont-
„slaat, U. E. op uw gemak brengt, en de beslissingen der
„toekomende zaken voor den Koning ligter maakt" [1].

De edele staatsman meende het middel te moeten aanwenden waarop hij in zijn brief doelde, niettegenstaande de generaal van den Bosch hem plechtig betuigde dat het zijn voornemen niet was het beginsel van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid in Indië af te schaffen, en ten bewijze de bepalingen van het regeringsreglement aanvoerde [2].

Een stelsel van kolonisatie, zooals door du Bus was voorgesteld, werd dus niet als regeringsbeginsel aangenomen. De

---

[1] Mr. P. J. Elout Bijdragen 1851, bldz. 222.
[2] t. a. p., bldz. 224.

„dat de maatschappelijke en zedelijke toestand der Javanen wel „degelijk gedoogt, dat het Gouvernement ter bereiking van „deszelfs oogmerken tot middelen toevlugt neme, die in een „ander land dan Java op eene ernstige ontevredenhid der ar- „beidende klasse en eindelijk op eenen algemeenen opstand „zouden uitloopen." Maar hij raadt vooral voorzichtigheid, want „sedert dertig jaren zijn zoovele veranderingen voorgevallen, „die ook op den algemeenen geest der bevolking gewerkt heb- „ben, dat deze niet meer is eene klomp was, die men kneden „kan zooals men wil."

Herhaaldelijk wisselden de minister Elout en de generaal van den Bosch hun gedachten over het onderwerp. De verklaringen van den laatste deden den Minister gelooven dat zij beiden naast elkander konden werkzaam zijn. Het nieuw in te voeren regeringsreglement werd dan ook in gemeen overleg zamengesteld; het hield bepalingen in, volmaakt in den geest van het door Elout aangeprezen stelsel (art. 108, 109, 110).

Een voorstel van den Gouverneur Generaal omtrent het konsignatiestelsel, ingevlochten in een rapport over de opiumkultuur, bracht in die verhouding eensklaps verandering. „Het „tegenwoordig voorstel, schreef de Minister aan den Gouverneur Generaal, ... doet mij duidelijk zien, dat wij elkanderen niet „verstaan hebben: en evenwel wij moeten elkanderen verstaan, „want anders komen wij beiden op een valsch en onzeker „standpunt, en hetgeen nog meer afdoet, dan wordt Z. M. niet „goed gediend, en 's lands belangen lijden er onder. Laat ons „openhartig zijn. Ik vang daarmede aan, en ik moet U. E.

„zijne peper, zelf aan de vreemde handelaars of opkoopers tegen het hoogste bod te „verkoopen. De dwangkulture en de geforceerde leverantiën bestonden toen niet, en „zijn eerst ingevoerd, nadat de Oost Indische Compagnie al hare mededingers uit de „havens van Java verdreven, en de Vorsten tot het aangaan van Kontrakten, en uit- „sluitende levering overgehaald had."

„rondelijk bekennen, dat wanneer er zal moeten gewerkt wor-
„den in eenen geest, als waarvan mij Uw tegenwoordig voor-
„stel eene voorproeve geeft, ik daartoe ongeschikt ben. Ik zou
„handelen tegen de overtuiging van mijn verstand, tegen beter
„weten aan; want ik mag de geringe kennis en ondervinding
„welke ik heb opgedaan, niet geheel vaarwel zeggen. Als men
„in het 63ste jaar zijns levens is, dan is het niet de moeite
„waard, of liever dan althans moet men zich wachten, om met
„zich zelven in strijd te komen, en tegen innerlijke overtuiging
„te handelen; en dit zou het geval zijn, wanneer ik voorstellen
„van aard, als het tegenwoordige, aanprees.

„Voor U. E. zelven als Gouverneur Generaal is het zeer
„belangrijk, ten einde niet te worden in twijfel gebragt bij het
„nemen van eenige maatregelen ter plaatse zelve, de bewust-
„heid te hebben, dat het systhema, waarin door U gehandeld
„wordt, ook dat hier te lande is, gelijk U. E. te regt in
„uw verslag aan den Koning aanmerkt. Het is nu nog tijd
„om ons van beiden te dien aanzien te vergewissen; en loopen
„dan onze denkbeelden geheel uiteen, dan weet ik wel een
„gereed middel uit te denken, hetwelk mij van alle zorg ont-
„slaat, U. E. op uw gemak brengt, en de beslissingen der
„toekomende zaken voor den Koning ligter maakt" [1].

De edele staatsman meende het middel te moeten aanwenden waarop hij in zijn brief doelde, niettegenstaande de generaal van den Bosch hem plechtig betuigde dat het zijn voornemen niet was het beginsel van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid in Indië af te schaffen, en ten bewijze de bepalingen van het regeringsreglement aanvoerde [2].

Een stelsel van kolonisatie, zooals door du Bus was voorgesteld, werd dus niet als regeringsbeginsel aangenomen. De

---

[1] Mr. P. J. Elout Bijdragen 1851, bldz. 222.
[2] t. a. p., bldz. 224.

voorname reden der verwerping was, naar het schijnt, deze, dat het, naar de meening der Nederlandsche Regering, „wel kon „dienen om bij een goeden uitslag, het produktief vermogen „van Java langzamerhand te vermeerderen, maar geenszins om „die vermeerdering zoo spoedig te doen geboren worden, als „de belangen van het moederland in dit bijzonder geval vor-„derden" [1].

Het is zeer natuurlijk dat de Regering meer vertrouwen stelde in de snelle en goede werking van een stelsel, waarbij zij zelve voor vastgestelde prijzen, verre beneden de prijzen van den vrijen arbeid, liet planten en verwerken, en zelve verkocht, dan in een ander stelsel, welks uitkomsten afhankelijk waren van den ondernemingsgeest, de bekwaamheid en het vermogen van partikulieren.

Het is onbetwistbaar, dat het stelsel, door de Regering verkozen, meer kans had om aan het beoogde doel: onverwijlde voorziening der uitgeputte schatkist, te beantwoorden, omdat het den lande meer rechtstreeksche winsten verschafte, omdat het uit zijn aard meer vatbaar was om geleid, gedreven, gestuurd te worden door een bekwame hand, dan het andere stelsel, waarbij die leiding van boven af slechts zwak kon zijn, maar de meeste kracht van een aantal partikulieren zonder ondervinding moest uitgaan. Gelukkig voor het welslagen van het kultuurstelsel, heeft het terstond die bekwame handen voor zijn uitvoering gevonden.

Voor een blijvend bestaan was het stelsel waarschijnlijk bij zijn oprichting niet bestemd; het had een zeer beperkt doel: schatkistvulling.

Na 36 jaren bevinden wij ons midden in denzelfden strijd, die in 1829 gestreden werd. Alleen is de kampplaats een an-

---

[1] Woorden van den min. van kol. Clifford, in zijn rapport van 17 Maart 1831.

dere geworden. Van 's Konings kabinet en het ministerie van koloniën is zij verplaatst naar de volksvertegenwoordiging.

Het stelsel van kolonisatie evenwel, is, door de invoering van het kultuurstelsel, niet als een verouderd denkbeeld aan een kant gezet. De partikuliere ondernemingen, hoewel niet als levensbeginsel aangenomen, zijn blijven bestaan en van regeringswege erkend.

Door den kommissaris generaal du Bus werden, in afwachting van 's Konings beslissing, woeste gronden in pacht uitgegeven, onder beding van onderwerping aan alle bepalingen, die ten aanzien van woeste gronden zouden gemaakt worden. Zulke verpachtingen hadden plaats in Pekalongan, Pasoeroean, Soerabaija, Japara, Tagal en Probolingo. De voorwaarden waren meestal gelijkluidend. De dessavolkeren en de door hen gebruikte gronden werden uitdrukkelijk aan de beschikking der pachters onthouden; meestal ook de jatieboomen, doch waar die voor het gouvernement, wegens hun gering aantal van weinig belang geacht werden, zoo als in Pekalongan, werden zij aan de pachters overgelaten, met de verplichting om geregeld jonge boomen te planten. Aan de pachters werd vergund om met de bevolking overeenkomsten te sluiten nopens de levering van haar produkt en arbeid, overeenkomsten, die aan de goedkeuring van den resident moesten onderworpen worden, aan wien was opgedragen om daarbij te waken voor het recht van derden en het gezag der inlandsche hoofden. De landen werden gewoonlijk voor 25 jaren verpacht. Gedurende de 5 eerste jaren betaalden de pachters geen pacht, in de volgende 5 jaren 10 pCt. en later 20 pCt. van de opbrengst hunner landen, jaarlijks naar een taxatie te regelen. Eenige bunders land moesten voor den wijnbouw worden afgezonderd. Op sommige landen in Pasoeroean werd 2/5 van het koffijprodukt aan het gouvernement afgeleverd. Bij de verpachtingen werd gezorgd dat de uitgebreidheid der landen het bearbeidingsvermogen der pachters

niet te boven ging; in het besluit van den Kommissaris Generaal van 23 Junij 1829, n°. 38, werd het maximum der uitgebreidheid voor boschland, wildernissen enz. op 500 jonken (2000 bouws), voor landen die gemakkelijker konden bewerkt worden op 250 jonken (1000 bouws) gesteld. Hetzelfde besluit schreef voor dat bij alle kontrakten de voorwaarde moest gesteld worden, dat wanneer na verloop van 5 jaren mocht blijken dat de huurders de landen niet genoegzaam in kultuur gebracht hadden, ter beoordeeling van gekommitteerden van het gouvernement, zoodanige landen, zonder schadeloosstelling aan den huurder, weer ter beschikking van het gouvernement zouden komen.

Sommige dezer ondernemers hadden in den aanvang, zoo als te verwachten was, met verschillende moeielijkheden te worstelen, voornamelijk met gebrek aan werkzame handen en aan kapitaal.

In Bantam werd het land Tjikandie Ielier in 1828 aan J. Palmer, Tjikandie Oediek in 1829 aan J. Deans verkocht, zonder dat hierbij de dessas werden afgezonderd. Die landen waren reeds in 1816 door Kommissarissen Generaal aan genoemde personen afgestaan, onder nader te regelen voorwaarden. Van dien tijd af hadden zij zeer groote onkosten voor de bebouwing dier landen aangewend; onder het bestuur van den gouverneur generaal van der Capellen waren zij met het verlies der dessas bedreigd; bij de definitieve regeling der koopkontrakten werden hun die dessas gelaten, wegens de onkosten, die zij, deels met het oog op dat bezit, hun in 1816 toegekend, gemaakt hadden. De verplichtingen der bevolking tegenover de eigenaren werden bepaald volgens de regelen, op de andere partikuliere landen in het Bantamsche en Bataviasche bestaande. Zij werd verbonden tot levering van 1/5 van haar oogst aan de eigenaars; tot onderhoud van bruggen en wegen en tot vervoer van gouvernementsgoederen even als in de gouvernementslanden. De eigenaars mochten de gevestigde bevolking niet wegzenden zon-

der verlof van den resident. Het gouvernement behield zich den eigendom der bazaars en overvaarten voor.

Wij zeiden dat de partikuliere ondernemingen van regeringswege gehandhaafd werden. Het koninklijk besluit van 20 Maart 1831, n°. 50, waarbij de invoering van het kultuurstelsel werd goedgekeurd, bepaalde in art. 1:

De voorstellen, vervat in den brief van Onzen Kommissaris Generaal over Nederlandsch Indië aan het departement van koloniën, van 1 Mei 1827, litt. P 3* worden gehouden buiten bepaalde beschikking. Dien onverminderd wordt de Hooge Indische Regering, voor zooveel des noods en naar aanleiding van art. 109 van het Regeringsreglement voor Nederlandsch Indië, gemagtigd om, bij voorkomende gelegenheden, woeste gronden in eigendom, huur of erfpacht af te staan, aan Javanen en andere Oosterlingen, voorts aan Nederlanders door geboorte, wetduiding of naturalisatie, en eindelijk aan zoodanige vreemde Europeanen, als thans reeds ingezetenen van Nederlandsch Indië zijn; alles onder dien verstande, dat die uitgiften van land eene uitbreiding van nuttige kulture zullen doen te gemoet zien.

Tot 1839 en na 1854 zijn dan ook landen in pacht uitgegeven. In 1839 werd de uitgifte gestaakt [1] naar aanleiding van een kabinetsbrief van den minister van koloniën van den Bosch, waarin gezegd werd, dat „het stelsel van kultuur ge„acht werd zich bezwaarlijk te verdragen met uitgiften van „land, waardoor buiten den kring van het dorpsgezag eene be„hoefte aan arbeiders zou ontstaan, die veelal niet anders zou „kunnen bevredigd worden, dan ten koste van de werkzaam„heden, door het gezag aan de dorpelingen opgelegd."

Bij art. 62 van het regeringsreglement van 1854 werd de

---

[1] Besluit der Ind Reg. van 8 April 1839, Lit. F. zeer geheim. Zie de Memorie van toelichting tot het wetsontwerp, regelende de gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. I. kunnen worden gevestigd, bldz. 4.

uitgifte van woeste gronden weer veroorloofd, en bij koninklijk besluit van 3 Julij 1856 een reglement daarvoor vastgesteld.

§ 4. Partikuliere landen.

Behalve de gronden, in de Bataviasche ommelanden voor de suikerkultuur gebezigd, waarvan wij op bladz. 161 vv. gewaagden, bevonden zich, in 1826, in eigendom van partikulieren de andere landen, door de Oost-Indische Kompagnie of het volgend Hollandsch gouvernement verkocht, vooral in het gouvernement van Java's Noord-Oostkust gelegen; de Buitenzorgsche landen, in 1808 aan Daendels en door hem aan partikulieren verkocht; en de landen, in 1813 door het Engelsch bestuur vervreemd, en die sedert door de Indische Regering niet waren teruggekocht.

In verloop van tijd waren omtrent de rechten van het gouvernement ten opzichte van al deze landen twistvragen gerezen [1], die aanleiding gaven tot een opdracht aan den Kommissaris Generaal om een beredeneerd voorstel te doen omtrent de voorwaarden, waaronder die landen voortaan zouden bezeten worden. (Art. 48 der instruktie).

In het rapport over de kolonisatie komt over die landen 't een en ander voor, maar geen bepaald voorstel, dat ze allen omvat.

In de Bataviasche en Buitenzorgsche landen waren het voornamelijk de rechten der eigenaars met betrekking tot de inlanders, die aanleiding tot twist gaven; in de landen, door Raffles verkocht, waren het de verplichtingen der eigenaars tegenover het gouvernement.

De artt. 3 en 5 van de koopvoorwaarden, den 5^{den} November 1812 afgekondigd, luidden als volgt: „All feudal services to „the Government and all forced deliveries at inadequate rates are „abolished on the lands now sold, and in lieu there of an annual

---

[1] Mr. P. J. Elout. Bijdragen bldz. 159 vv.

„quit rent of one half percent is to be paid to Government on „the amount of the original purchase.

„The proprietors will however be bound to keep in good repair „the public roads and bridges passing through the lands and to „furnish such assistance at equitable rates, as may be required „for public transport etc.

Art. 5. „The bazaars, tollgates and capitations or other taxes, „now existing in these lands are to remain exclusively in the „hands of Government and the lands now sold as well as others, „which have already been sold, are to be held subject to the „general laws and colonial regulations of Government."

Eenige dagen voor den publieken verkoop, den 22sten Januarij 1813, werden eenige nieuwe voorwaarden aan de oorspronkelijke toegevoegd, waaronder een, bepalende: „that the cultiva- „tion of koffee on the lands to be sold, be left to the option „of the proprietors, under the general conditions of sale."

Weldra ontstond geschil over de vraag, of de koffij, op die landen geteeld krachtens de algemeene, ten tijde van den verkoop geldende bepalingen, aan het gouvernement geleverd moest worden, dan wel, even als de aanplant, aan de vrije beschikking der eigenaars was overgelaten. De Nederlandsche Regering had die vraag in eerstgemelden zin beantwoord, en daarom was bij koninklijk besluit van 11 Julij 1821, n°. 61, de prijs, waarvoor die koffij door het gouvernement zou worden aangenomen, verhoogd. De uitvoering van dit besluit was evenwel geschorst, toen Soekaboemi en andere landen, de eenige waar de koffijkultuur van eenig belang was, door de Indische Regering waren teruggekocht. De landen die het eigendom van partikulieren bleven — nadat de Indische Regering last had gekregen om den inkoop van landen te staken — waren, behalve eenige gronden van minder uitgestrektheid in Samarang en Soerabaija, Tjassem en Pamanoekan, Kandang Auwer en Indramaijoe in Krawang.

In zijn rapport over de kolonisatie stelde du Bus voor, de beschikking over de koffij dier landen vrij te laten, behoudens eenige voorzorgsmaatregelen, noodzakelijk wegens de nabijheid der Preangerregentschappen. Daar dit voorstel, even als zoo vele andere, voorloopig in de pen bleef, werd voortdurend de koffij aan het gouvernement afgeleverd. In 1827 wendden de de eigenaren van Tjassem en Pamanoekan wederom een poging aan om hun recht op vrije beschikking uit de koopvoorwaarden te bewijzen. Hun verzoek werd door den Kommissaris Generaal afgewezen [1], o. a. op grond van deze overwegingen der Indische Regering:

„Dat, ten tijde dat door het Britsche tusschenbestuur in 1812
„tot den afstand van landen aan partikulieren werd besloten,
„de wet op de koffijmonopolie van het Gouvernement in deze
„bezittingen van kracht en in volle werking was; dat eerst
„later, en wel bij proklamatie van 15 Oktober 1813 die wet,
„voor zooveel betreft de oostelijke residentiën van Java, is in-
„getrokken, doch daarentegen voor de Jakatrasche en Preanger
„landen, onder welke ook Tjassem en Pamanoekan behoorden,
„uitdrukkelijk behouden;

„Dat de verpligte levering van koffij niet moet worden be-
„schouwd als een eigenlijk servituut, maar als een onmiddelijk
„en noodzakelijk gevolg van de wet op de monopolie; — dat
„het ongerijmd zou zijn te willen beweren, dat het Britsche
„tusschenbestuur aan partikulieren de vrije beschikking over
„hunne koffij zoude hebben willen overlaten en tevens de mono-
„polie handhaven; dat derhalve de forced deliveries, bij art. 3
„der voorwaarden afgeschaft, alleen kunnen zijn geweest dezulke,
„als vroeger door het Gouvernement gevorderd werden, aan
„volk, of ook aan padie, eetwaren en andere artikelen voor de
„huishouding benoodigd; — dat alleen de verpligting tot het

---

[1] Besluit van 11 Oktober 1827, n°. 5.

„ *aanplanten* van koffij in den eigenlijken zin was een *servituut*,
„ op sommige landen wel, op andere niet gevestigd; dat het
„ servituut noodzakelijk verviel door de bij art. 3 bepaalde in-
„ trekking van all feudal services, en dat met der daad een
„ landeigenaar niet tot het doen *planten* van koffij kon zijn ge-
„ houden, zoodra hem de beschikking over den arbeid der be-
„ volking werd ontnomen; doch dat daarentegen de verpligte
„ *levering* moest blijven stand houden als een onmiddelijk gevolg
„ van de wet op de monopolie, begrepen onder de general laws
„ welke bij art. 5 der voorwaarden in derzelver volle kracht
„ gehandhaafd werden; — dat dit een en ander dan ook wer-
„ kelijk de bedoeling van het Britsche tusschenbestuur blijkt te
„ zijn geweest uit het boven omschreven additioneel artikel,
„ weinige dagen voor den verkoop der landen bekend gemaakt,
„ bij hetwelk het al of niet planten van koffij aan de verkiezing
„ der landeigenaren wordt overgelaten, behoudens evenwel de
„ veel beteekenende en door de wet op de monopolie voorge-
„ schrevene clausule: under the generaal conditions of sale.....;
„ Dat mitsdien het gemeld tusschenbestuur wel en teregt, bij
„ besluit van den 19^{den} Augustus 1814 en dus naauwelijks
„ anderhalf jaar nadat de verkoop der landen was geschied, de
„ vordering van den eigenaar van Goenong Parang van vrijelijk
„ over de koffij van zijn land te mogen beschikken, op grond
„ van art. 5 der koopvoorwaarden heeft gewezen van de hand,
„ en den resident aangeschreven om aan de wet van de mono-
„ polie de hand te houden en geen inbreuk op dezelve toe te
„ laten." enz.

De juistheid dezer uitspraak bij de toen ter tijd geldende bepalingen kan niet betwijfeld worden. De verplichte levering der koffij van die landen werd eerst door art. 111 van het regerings reglement van 1830 opgeheven.

VIERDE HOOFDSTUK.

Verschillende bronnen van inkomsten.

Eerste Afdeeling.

Belastingen.

§ 1. **Landrenten.**

Het landrentenstelsel, door Raffles als algemeen stelsel van belasting op den landbouw op Java ingevoerd, was onder zijn en het opvolgend Nederlandsch bestuur in werking gebracht, niet altijd, in de bijzonderheden althans, volgens de oorspronkelijke voorschriften.

Raffles gaf als een wenschelijke algemeene standaard voor de heffing der landrente op: voor sawagronden 1ste soort *de helft*, 2de soort *twee vijfden*, 3de soort *een derde* van het getaxeerde produkt, voor tegalgronden 1ste soort *twee vijfden*, 2de soort *een derde*, 3de soort *een vierde* van het getaxeerde produkt.

Doch tevens verklaarde hij dat deze hoeveelheden als het maximum der heffing moesten worden aangemerkt, dat eerst na een behoorlijke ontwikkeling van den landbouw zou kunnen verkregen worden. Voorloopig achtte hij lagere heffingen noodzakelijk.

Bij de voorloopige regeling van den aanslag en de invorde-

ring der landrenten in 1819 [1], of, zoo men wil in 1818 [2], werd door Kommissarissen Generaal als beginsel aangenomen, dat jaarlijks met de hoofden en oudsten van elke dessa overeenkomsten zouden worden aangegaan omtrent het bedrag van den aanslag, met in acht neming van den aanslag en het zuiver bedrag in vorige jaren, de omstandigheden van iedere dessa en de vermoedelijke gesteldheid van het gewas.

Bewegelijkheid in den aanslag was dus de bedoeling, zoowel van Raffles, als van Kommissarissen Generaal.

Desniettemin werd op verschillende plaatsen reeds dadelijk het maximum gevorderd; op andere aan verandering van den aanslag niet gedacht.

De standaard van Raffles is altijd een ijdel voorschrift gebleven; waarschijnlijk omdat hij wegens zijn onbepaaldheid, voor een praktische toepassing onvatbaar is bevonden. De heffingen, die in den aanvang hooger waren dan voorgeschreven was, daalden later ver beneden het door Raffles gestelde minimum.

De betaling der landrenten van de sawas kon geschieden in specie of in produkt. Mr. H. D. Levijssohn Norman zegt [3], dat dit laatste bepaald werd om oude herkomsten te eerbiedigen en om de weinige specie op Java voorhanden.

Allerlei bepalingen bemoeielijkten echter de betaling in produkt [4], en zij schijnt nimmer plaats gehad te hebben. De Kommissarissen Generaal hielden evenwel die vrijheid van keuze in hun regelingen in stand. Du Bus achtte het onnoodig den schijn te bewaren als of aan de vrije keuze nog de hand werd gehouden, toen hij, bij zijn besluit van 25 April 1827,

---

[1] Besluit van K. K. G. G. 4 Januarij 1819, *Stbl.* n°. 5.

[2] Besluit van K. K. G. G. 9 Maart 1818 *Stbl.* n°. 15. De bepalingen van dit besluit waren slechts voor 1818 geldig, doch werden in 1819 overgenomen.

[3] De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden bldz. 200.

[4] t. a. p.

Stbl. n^0. 48, bepaalde dat de landrenten, voor zoover zij *f* 10 te boven gingen, voor 2/3 in goud of zilver moesten betaald worden.

De aanslag der landrenten had, volgens de voorschriften van Raffles, dessa'sgewijze plaats. Zijn bedoeling evenwel was, dat deze dessa'sgewijze aanslag spoedig voor een individuëelen zou plaats maken. „When the collector — zeide art. 73 der Revenue Instructions van 11 Februarij 1814 — shall have thoroughly „acquainted himself with the actual state and ressources of each „village, he shall proceed, as quickly as he can, to the assess- „ment of the landrevenue, to be realised not from the village „generally, but from each individual cultivator, inhabiting it."

Die individuëele aanslag heeft vroeger of later niet plaats gevonden. Kommissarissen Generaal verklaarden in 1818 dat het volslagen gebrek aan kennis van de ware uitgestrektheid en vruchtbaarheid der velden, in bijna alle residentiën, een regelmatigen en alzoo billijken aanslag ondoenlijk maakte; dat zoolang die kennis niet was verkregen, het onmogelijk was van gouvernementswege die velden naar een billijken maatstaf onder de ingezetenen van elke dessa te verdeelen, en de betaling, door elk hunner persoonlijk verschuldigd, te regelen. De dessa'sgewijze aanslag werd daarom, zoo toen als in volgende jaren, behouden, — voorloopig, tot dat de landen behoorlijk gemeten, gewaardeerd en geklassificeerd zouden zijn.

Du Bus bericht in zijn rapport van 1 Mei 1827, dat toen de aanslag nog op geen andere wijze geschiedde. „De residenten, zegt hij, doen jaarlijks den aanslag, door tusschenkomst „hunner regenten; zij doorreizen daartoe hunne residentiën, ten „einde zoo veel mogelijk ter plaatse de noodige inlichtingen te „bekomen; zij doen dit zeker met den meesten ijver voor „'s lands belangen en met die mate van naauwkeurigheid, waar- „voor de zaak, bij gebrek aan zoo vele vereischten, en daar-

„onder, in de eerste plaats, eene zelfs maar approximatieve „opmeting, dessa'sgewijze slechts, vatbaar is; maar aan een „individuëelen aanslag kan zoo min gedacht worden, en bestaat „die dan ook tot nog toe evenmin als er tot heden iets bestaat, „dat slechts van verre gelijkt naar dat individuëel landbezit, „dat het Engelsch bestuur zich voorstelde, of naar die afzon„derlijke pachten, die het met elken landbouwer meende te „sluiten."

Intusschen waren, naar aanleiding van de bevelen der Kommissarissen Generaal, in enkele residentiën van Java, opmetingen gedaan ten behoeve eener billijke werking van het landelijk stelsel. Voor die opmetingen was een talrijk personeel werkzaam en groote onkosten waren daaraan verbonden. Om deze reden werd bij het bezuinigingsbesluit des Konings van 5 April 1825, n°. 96, de staking der opmetingen bevolen. De maatregelen, die genomen moesten worden om het aangevangen werk niet geheel nutteloos te maken, vertraagden de uitvoering van het koninklijk besluit; eerst bij besluit van den Kommissaris Generaal van 11 Januarij 1827, n°. 32, werd de direktie der kadastrale meting ingetrokken.

Eenige maanden later gaf een nota van den resident van Samarang, van Lawick van Pabst, handelende over verschillende verbeteringen, die in de werking van het landelijk stelsel zouden kunnen worden aangebracht, aanleiding tot een onderzoek van dit onderwerp[1]. Bij besluit van 16 Oktober 1827, n°. 38, benoemde de Kommissaris Generaal een kommissie, bestaande uit 3 residenten, 3 assistent-residenten en 3 kontroleurs der landelijke inkomsten, onder voorzitterschap van den direkteur der middelen en domeinen, — op wien de werkzaamheden van den direkteur der landelijke inkomsten waren overgegaan, bij de reorganisatie van het hoofd-

---

[1] Zie v. Deventer's Bijdragen, in het Tijdschr. v. N. I. Maart 1865, bldz. 229.

bestuur der financiën, — en droeg haar op een gemotiveerd voorstel te doen omtrent hetgeen al dadelijk ter verbetering van de werking van het landelijk stelsel gedaan, en hetgeen later, na het herstel der rust op Java, ingevoerd zou kunnen worden.

Deze kommissie had 8 bijeenkomsten te Samarang gehouden, toen zij genoodzaakt werd uit een te gaan. Ten gevolge eener overwinning, door een opperhoofd der muitelingen, Sosro di Logo, bij Plentoeran behaald en zijn verdere gelukkige veldtochten, werd de residentie Rembang in den opstand medegesleept. De kommissie zag zich verplicht haar werkzaamheden te staken, en hoewel de rust in Rembang binnen 3 maanden hersteld werd, hervatte zij die niet.

Inmiddels bevorderde het Bestuur zooveel mogelijk de billijkheid en gematigdheid in den aanslag der landrenten.

De bepaling, dat de voldoening der landrenten, voor zoover zij de som van *f* 10 te boven gingen, voor 1/3 in koper en 2/3 in goud of zilvergeld moest plaats hebben (zie bldz. 80) moge hard schijnen; zij werd gematigd door de vertrouwelijke missive van den algemeenen sekretaris van 7 September 1827 n°. 563 aan de residenten, waarbij deze werden aangeschreven om de bevolking te gemoet te komen in de betaling van 2/3 in goud of zilver. Overigens is reeds vroeger aangemerkt, dat in den regel door ieder individu minder dan *f* 10 betaald werd.

Volgens resolutie van de Indische Regering van 24 December 1827, n°. 15, werden alle residenten aangeschreven, om bij het doen van den aanslag met omzichtigheid, gematigdheid en billijkheid te werk te gaan „ten einde langs dien weg, de goede „gezindheid der inlandsche bevolking te winnen, en haar niet „door een overmatigen of onevenrediglijk verdeelden aanslag, „ter bevordering alleen van eenig dadelijk meer geldelijk voor-„deel, afkeerig te maken van een stelsel, dat, meer en meer

„tot volkomenheid gebragt, den voornaamsten grondslag van „algemeene welvaart zal uitmaken."

In de regeling van de betaling der landrenten bracht du Bus een zeer nuttige verandering. Volgens het voorschrift der Kommissarissen Generaal werd die betaling, althans voor een deel, (ten minste een vijfde van het bedrag van den laatstvoorgaanden aanslag) gevorderd op het oogenblik van den aanslag, die geschiedde wanneer het gewas tot een zekere mate van rijpheid was gekomen, en bij de padie, wanneer zij gesneden was. Reeds vroeger (blz. 153) hadden wij gelegenheid op het bezwarende dier vooruitbetalingen te wijzen, welke den Javaan dikwijls dwongen zijn produkt op voorschot te verkoopen. Bij besluiten van den Kommissaris Generaal van 4 October 1827, *Stbl.* n°. 96, en 22 April 1828, *Stbl.* n°. 31, werd daarom bepaald, dat de aanzuivering der landrenten moest aanvangen een maand na den oogst, doch niet later dan 1 Julij, en op 31 December moest geëindigd zijn.

De opbrengst der landelijke inkomsten bedroeg in

1825	—	*f* 5,293,792.
1826	—	6,128,668.
1827	—	5,803,449.
1828	—	5,493,416.
1829	—	5,972,706. [1]

Van 1817 tot 1826 was het bedrag der landrenten, behalve in 1825, ieder jaar vermeerderd; in de jaren 1827 en 1828 merkt men daarentegen een vermindering op.

De oorzaak dier vermindering kan, zoo men wil, gezocht worden in de daling der prijsbepaling van de koffij, die een sterkeren invloed oefende dan de uitbreiding, aan die kultuur

---

[1] Van Deventer, Bijdragen, Tijdschr. v. N. I. Maart 1865, bldz. 242.

gegeven; in den invloed van den opstand in verschillende gouvernementsprovinciën; in de gematigdheid van den aanslag.

Maar aan die omstandigheden mag geen te groote waarde worden toegekend. De ongelijkheid in aanslag en inning, die naar de persoonlijke inzichten der ambtenaren verschilden, maakt het zoeken naar andere oorzaken onnut. Even als vóór 1818 de algemeene verordeningen „naar de zinnelijkheid „der onderscheidene residenten en andere ambtenaren, onder„scheidenlijk zijn uitgelegd en toegepast, of wel geheel voorbij„gezien", zooals Kommissarissen Generaal zich in hun besluit van 9 Maart 1818 uitdrukten, zoo ook later. In 1829 schreef de direkteur der middelen en domeinen, als uitkomst van een nauwkeurig persoonlijk onderzoek: „La manière de voir du „résident, ses principes sur différentes choses, ses connaissances „générales et spéciales, son activité, son humeur, sa patience „etc. font augmenter ou diminuer les landrenten et plusieurs „autres contributions." Zoo veroorzaakte de resident van Soerabaija in 1828 een aanzienlijke vermindering van landrenten, door een aanslag in te voeren in afwijking van de bestaande voorschriften, waartoe hij zich door de resolutie van 24 December 1827 gemachtigd achtte [1].

§ 2. **Verponding.**

De verpondingsbelasting was een reëele belasting op vaste goederen, aan partikulieren toebehoorende. Haar oorsprong schijnt gezocht te moeten worden in de vergoeding van heerendiensten of verplichte leveringen, waarvan het gouvernement bij den verkoop of later afstand deed. Voor 1823 werd zij, naar haar bedrag, halfpercentsbelasting genoemd. Bijzondere verordenin-

---

[1] Vgl. van Deventer, Bijdragen, Tijdschr. voor N. I. 1865, bldz. 236 vv.

gen hadden haar invoering in verschillende residentiën van Java geregeld; de eerste poging om haar naar een billijken grondslag algemeen te maken, was aangewend door de publikatie van 3 Julij 1819, *Stbl.* n°. 59, welke een nauwkeurige opname, meting, kadastrering en taxatie van alle onroerende goederen, aan partikulieren toebehoorende, en van alle gouvernementsgronden, in het bezit van partikulieren, voorschreef. Bijzondere kommissiën zouden met dezen arbeid belast worden onder het toezicht eener hoofdkommissie, te Batavia gevestigd.

In 1823 werd dit werk geacht „genoegzaam tot rijpheid „gekomen" te zijn, om een algemeene wet mogelijk te maken, hoewel wederom herziening der registers, hertaxatie en opmeting der gronden werd voorgeschreven. Bij publikatie van 28 Januarij 1823, *Stbl.* n°. 5, stelde de Indische Regering een ordonnancie vast, volgens welke gedurende 3 jaren op Java en Madura het middel der verponding zou worden geheven. Haar bedrag bleef $^1/_2$ pCt. van de getaxeerde waarde der vaste goederen, die het eigendom waren van bijzondere personen of maatschappijen. De eigendommen van godsdienstige of liefdadigheidsgestichten, de perceelen van een mindere waarde dan 200 Indische guldens, de huizen op gouvernementsgrond staande, welke in de huistaks waren aangeslagen, de gronden waarvan landrenten werd geheven en de bazaars [1] werden van de verpondingsbelasting uitgezonderd.

De uitbreiding en verbetering der belasting vorderden slechts zeer langzaam. Het blijkt niet dat de benoeming van bijzondere kommissiën ooit is tot stand gekomen. De hoofdkommissie werd ingetrokken volgens den last, in het koninklijk besluit van 5 April 1825, n°. 96, vervat. Hetzelfde besluit gelastte de

---

[1] Van de partikuliere bazaars, gelegen in Batavia, de Ommelanden, en de afdeelingen Krawang en Buitenzorg werd 5 pCt. van de jaarlijksche opbrengst als belasting geheven.

verdubbeling van het bedrag der belasting, welke in 1826 tot stand kwam [1]. Van regeringswege werd met kracht aangedrongen op de uitbreiding en regeling der verponding; zij moest in het jaar 1827 over geheel Java, behalve de Vorstenlanden, in werking gebracht worden [2], en de residenten werden belast met de taxatie der gronden.

Toen, naar aanleiding dezer voorschriften, maatregelen genomen werden om de verponding in de landen, door het Britsch Bestuur verkocht, in te voeren, verzetten zich de eigenaars van Indramaijoe en Kandong Auwer daar tegen, op grond van art. 3 der koopvoorwaarden (vgl. blz. 184), dat hun, beweerden zij, in plaats van heerendiensten en gedwongen levering tegen onevenredige prijzen, een jaarlijksche erfpacht (quit-rent) „of „grondbelasting" ten bedrage van $^1/_2$ pCt. van de oorspronkelijke koopsom oplegde. Deze voordeelige bepaling, beweerden de rekestranten, was gemaakt, omdat het gouvernement zich de inkomsten der tolpoorten en bazaars en den zout-aanmaak had voorbehouden, en een zware belasting van 10 pCt. op het jatiehout hunner landen drukte. Steunende op die voorwaarden hadden de eigenaars, na groote opofferingen, de waarde hunner landen, die zij voor *f* 162,800 hadden gekocht, tot 6 of 7 tonnen gouds verhoogd. In 1826 hadden zij zich een verdubbeling hunner grondbelasting laten welgevallen, te gelijk met de verdubbeling der verponding op Java, omdat zij gaarne hun deel wilden bijdragen tot de algemeene verhooging van lasten, mits hun bijzondere rechten onverkort bleven.

De Kommissaris Generaal wees, bij zijn besluit van 10 Mei 1828, n°. 20, het verzoek dezer eigenaars van de hand, overwegende:

„Dat de belasting van $\frac{1}{2}$ pCt. op het eerste inkoopsbedragen,

---

[1] Publikatie van 11 April 1826, *Stbl.* n°. 15.
[2] „ „ 20 Oct. „ „ „ 58.

„naar den duidelijken zin en letter van art. 3 der koopvoor-
„waarden, voor de landen Indramaijoe en Kandong Auwer is
„gestipuleerd, niet als grondlast of verponding, noch als com-
„pensatie voor de opheffing van het servituut van verpligte
„aanplanting van koffij, maar wel en eeniglijk als erfpacht, ter
„compensatie van verschuldigde heerendiensten en geforceerde
„leveranciën tegen onevenredige prijzen.....

„Dat tot de aanvaarding van het bestuur door Commissarissen
„Generaal, bij de weder inbezitneming dezer gewesten, het
„halfpercent, waar het geheven is, hetzij op de actuële of ge-
„taxeerde waarde, hetzij naar een eersten koopprijs, niet anders
„is geheven, dan ter vervanging of compensatie van servituten,
„aan het Gouvernement verschuldigd en onderling verschillende
„naar gelang der localiteiten, als het onderhoud van den grooten
„Ooster rijweg, of verpligte aanplant van koffij, of eindelijk,
„gelijk dit het geval geweest is met der rekwestranten landen,
„verschuldigde heerendiensten en geforceerde leveranciën voor
„onevenredige prijzen.

„Dat de eerste poging, om aan de inning en beheering van
„dat halfpercent eenige meerdere regelmatigheid bij te zetten,
„is gedaan bij publicatie van Commissarissen Generaal van
„8 Mei 1818, n°. 26, en deze belasting niet dan door opvol-
„gende maatregelen van het bestuur verder is uitgebreid en in
„eene geregelde grondlast of verponding is overgegaan.

„Dat alzoo de koopvoorwaarden, door de rekwestranten in-
„geroepen, wel verre van hunne landen te kunnen ontheffen
„van de gemeene lasten en den aanslag der verponding op
„denzelfden voet als alle andere eigendommen, inderdaad geene
„andere strekking hebben, dan om aan te toonen, dat het
„Gouvernement, boven en behalve die verponding geregtigd is
„tot de heffing eener jaarlijksche erfpacht van een half percent
„van den eersten inkoopsprijs.

„Dat bovendien in het systhema zelve, volgens 'twelk de

„ rekwestranten dit halfpercent niet als erfpacht, maar als eene
„ wezenlijke grondlast of verponding willen beschouwd hebben,
„ meergemeld art. 3 hunner pachtvoorwaarden per se nul en
„ van geener waarde zijn zou, overmits volgens alle gezonde
„ begrippen van regtskennis, het regt van belasting, naar ge-
„ lang der behoeften van den Staat, almede in de eerste plaats
„ onder die onvervreemdbare regten van den Souverein behoort,
„ waarvan geen bestuur, ten gunste van wie het ook zijn moge,
„ afstand doen kan.

„ Dat deze overweging in het onderwerpelijk geval eene dub-
„ bele kracht ontleent uit de overweging, dat deze renunciatie
„ aan een onvervreemdbaar regt, door de rekwestranten inge-
„ roepen, het werk is geweest van een tusschenbestuur, dat niet
„ anders geregeerd heeft, dan tengevolge eener militaire occu-
„ patie en geen andere regten heeft kunnen uitoefenen, dan die
„ aan zoodanige occupatie verbonden zijn.

„ Dat eindelijk de nalatigheid of verkeerde beschouwing der
„ zaak tot dus verre van wege de administratie, volgens welke
„ de rekwestranten in verponding nooit meer dan een half en
„ laatstelijk een percent van het eerste inkoopsbedragen betaald
„ hebben, niets afdoet omtrent het punt van regten, en het
„ Gouvernement alles gedaan heeft, wat de rekwestranten preten-
„ deren kunnen, met niet terug te komen op het verleden, maar
„ daarmede zijn regt voor den vervolge geenszins verloren
„ heeft."

Het recht van den Staat om belastingen op te leggen, is in deze beslissing zeker terecht aangevoerd, maar in de overwegingen kan een tegenstrijdigheid de aandacht niet ontgaan. Is het waar, dat de halfpercentsbelasting op Indramaijoe en Kandong Auwer, getreden in de plaats van heerendienst en verplichte levering, door de verordeningen der regering was geregeld, gewijzigd en veranderd in de verpondingsbelasting, dan kan niet waar zijn, dat de halfpercentsbelasting op die landen, krachtens

de koopvoorwaarden, zou moeten geheven worden boven en behalve de verponding.

Ook schijnt de beschouwing van het Britsch tusschenbestuur als een bloot militaire bezetting onjuist, dewijl dat bestuur door Nederland erkend is, zijn verrichtingen bekrachtigd, en onze latere instellingen op die van het Britsch tusschenbestuur geënt zijn.

Wat overigens de twistvraag zelf betreft, blijft hier nog slechts te vermelden, dat de eigenaars van Tjassem en Pamanoekan in een gelijken eisch door den raad van justicie in 't ongelijk gesteld werden.

Bij de ordonnancie van 1823 werd tot grondslag voor de waardeering der vaste goederen aangenomen het tienvoud van de inkomsten over een jaar. De toenmaals bepaalde schatting was daarna altijd behouden, hoewel de inkomsten der meeste eigendommen verminderden. De eigenaars, in wier belang het was de waardevermindering geheim te houden, verkozen langen tijd de zwaardere belasting boven een hertaxatie, zelfs nadat zij verdubbeld was. Eerst in 't eind van 1828 werd, op verzoek der eigenaars, met een hertaxatie een aanvang gemaakt in Batavia en de Ommelanden.

In Maart 1829 was de invoering der verponding over geheel Java, behalve de Vorstenlanden, voltooid; de aanslag werd voor 3 jaren vastgesteld bij resolutie van de Indische Regering van 13 Maart 1829, *Stbl.* n°. 26. De verponding bracht op:

in 1825	—	*f* 171,357.
1826	—	336,015.
1827	—	360,351.
1828	—	376,465.
1829	—	371,126.

Reeds bij de ordonnancie van 1823 was voor hen, die gouvernementsgronden in leen of in gebruik hadden, de gelegenheid opengesteld, om deze in eigendom aan te koopen, terwijl tevens

bepaald werd dat de gronden, wier bruikers den aankoop tegen een billijk aanbod afsloegen, terstond aan de beschikking van het gouvernement zouden zijn overgelaten. Aan het een noch het ander schijnt eenig gevolg gegeven te zijn. Van de uitbreiding der verponding maakte du Bus gebruik om ook dit middel tot vermeerdering der inkomsten te beproeven, en schreef de residenten aan, zooveel mogelijk gronden aan de bruikleeners te verkoopen. In de keuze der betalingsmiddelen werd den koopers de meeste vrijheid gelaten, en zij werden van eigendomsbewijzen voorzien.

De poging slaagde naar wensch; alleen de inlandsche bruikers boden tegenstand. De reden van den tegenstand werd niet bekend; de Regering schreef hem toe aan onverschilligheid of gemis aan vertrouwen; gevolgtrekkingen ten aanzien van de begrippen der Javanen omtrent den grondeigendom zijn er niet uit af te leiden.

In de Preanger regentschappen achtte het Bestuur den verkoop van gronden niet raadzaam naast het stelsel van regering, in dat gewest aangenomen; de verponding werd daar niet ingevoerd.

§ 3. **Huistaks.**

In de instruktie voor de landelijke inkomsten van 11 Februarij 1814 was bepaald, (art 38) dat van de bevolking, die geen landrenten betaalde, van de niet- landbouwende huisgezinnen alzoo, een huistaks zou worden geheven, die verklaard werd voor een belasting op den gebouwden grond. „Daar het „echter drukkend zou kunnen worden geacht, zoo vervolgt art. 39, dit tot alle kleine dorpen uit te strekken, en vermits „in werkelijkheid in deze zeer kleine gemeenten, de betaling „door eenigen met de daad is een betaling door alle inwoners, „zoo is besloten, dat dusdanige huistaks daar niet zal worden „geheven. Maar er bestaat geen reden om de bewoners der

„steden in deze vrijstelling te begrijpen, zullende zij, gelijk voor „eenige plaatsen reeds is bevolen, door middel van zulk een „huistaks, hun billijk aandeel in de gouvernementsschatting „leveren." [1]

Ook de Kommissarissen Generaal wilden deze belasting slechts bepaald hebben tot de hoofdnegorijen en andere in de nabijheid daarvan gelegen plaatsen, waar zij zonder bezwaar der landrenten geind kon worden. [2]

De huistaks verkreeg een groote uitbreiding door de resolutie der Indische Regering van 24 Februarij 1829, *Stbl.* n°. 19; alle inlandsche ingezetenen van Java, geen landbouwers of ambtenarén zijnde, werden daaraan onderworpen. De Javanen die in de termen dezer belasting vielen, zouden worden aangeslagen naar een klassifikatie van *f* 1 tot *f* 5 's jaars, alle overige inlandsche ingezetenen, waaronder de Chinezen, naar eene klassifikatie van *f* 1 tot *f* 20 's jaars. Naast deze huistaks zouden geen hoofdgelden of andere belastingen van vreemde inlandsche natiën aan hun hoofden blijven bestaan.

Zoo luidden de bepalingen; maar de Regering was zoo huiverig voor haar uitvoering, dat zij niet alleen de residentie Batavia, Madura, Sumanap, de Preangerregentschappen en (wat als van zelf sprak) de Vorstenlanden voorloopig van de huistaks uitzonderde, maar ook besloot dat geen Javanen daaraan zouden onderworpen worden, voor dat de rust op Java hersteld was. Weinige maanden later evenwel [3] werd de uitzondering opgeheven voor de Javaansche ingezetenen van Pasoeroean, Bezoekie en Banjoewangie.

Naar de uitlegging van het Britsch Bestuur, dat de huistaks zou zijn een belasting op den gebouwden grond, was de ge-

---

[1] Vertaling van den heer van Deventer.

[2] *Stbl.* 1818, n° 14.

[3] Res. in Rade 16 Julij 1829, n°. 11.

volgtrekking vrij natuurlijk dat, waar die gebouwde grond door aankoop het eigendom der bezitters, en alzoo de verponding geheven werd, de huistaks moest vervallen. Dit lag evenwel niet in de bedoeling der Regering, die bij resolutie van 2 Oktober 1829, *Stbl.* n°. 97, verklaarde „dat het middel der huis-„taks is eene belasting op het bedrijf der ingezetenen, en „dezelve dus, boven en behalve de belasting der verponding, „moet worden geheven."

In Batavia werd de huistaks nimmer ingevoerd, maar in plaats daarvan een belasting op de beroepen, neringen en hanteeringen (vgl. blz. 206).

§ 4. **Belasting op fideikommissaire goederen.**

Bij een resolutie der Indische Regering van 29 December 1758, was een heffing, om de 10 jaren, van $2\frac{1}{2}$ pCt. der waarde van alle met fideikommissair verband bezwaarde goederen voorgeschreven.

De onbillijkheid dezer belasting valt in 't oog, daar zij den reeds in zijn nadeel bezwaarden erfgenaam juist om dien last nog meer bezwaarde.

In 1828 zou, daar de bepaling nooit wettelijk was afgeschaft, de termijn van heffing weer aanbreken. Het hoog gerechtshof raadde haar toepassing ten sterkste af. „Aan de resolutie, „zoo luidde het advies van dit rechterlijk kollegie, is stilzwij-„gend gederogeerd geworden, eensdeels omdat dezelve nooit in „werking is gebracht en ten anderen omdat in de ordonnancie „van 11 Julij 1797 en in de publikatie van 5 Oktober 1807 „bepalingen zijn, strijdig met het bestaan dezer belasting."

De Regering zag dan ook van de heffing af, maar achtte een wettelijke bekrachtiging van het onbruik onnoodig.

§ 5. **Patentrecht.**

Van een bestuur, welks taak was om, niettegenstaande de meest buitengewone uitgaven, 's lands inkomsten te vermeerderen, kon met reden een verhooging van het bedrag, of een vermeerdering van het aantal der belastingen verwacht worden. Een in haar aard zeer billijke belasting was het patentrecht, door het besluit van den Kommissaris Generaal van 20 November 1829, *Stbl.* n°. 113, voor Java en Madura ingevoerd. Daaraan werden onderworpen alle Europeanen, hun afstammelingen en met hen gelijkstaande personen, die eenigen handel, bedrijf, beroep of nering uitoefenden, met uitzondering van geestelijken, kerkbedienden, landsambtenaren, bezoldigde geneeskundigen, advokaten die het beroep van prokureur niet uitoefenden, landeigenaren, schilders, teekenaars en graveurs, kantoorbedienden, ondermeesters en ondermeesteressen. De patentschuldigen werden verdeeld in 6 klassen, naar gelang van hun bedrijf, waarvan de eerste *f* 300, de laatste *f* 40 's jaars betaalde.

Voor een bevolking, die daaraan niet gewend was, komt het bedrag dezer belasting wel wat hoog voor; zij werd dan ook met veel tegenzin gedragen. Toen de gouverneur generaal van den Bosch, na het herstel der rust op Java, een vermindering in sommige belastingen invoerde, schafte hij het patentrecht af.

§ 6. **Inkomende en uitgaande rechten.**

Met verwijzing naar het 5de hoofdstuk hebben wij hier slechts een enkel woord over het beheer der rechten op den in- en uitvoer te zeggen.

Het besluit van den Kommissaris Generaal van 8 November 1826, *Stbl.* n°. 61, bracht daarin een aanzienlijke bezuiniging, door vermindering van personeel.

Met de inning dier rechten waren bij de regeling in 1818, in Batavia, Samarang en Soerabaija ontvangers, in de andere plaatsen, waar alleen inlandsche vaartuigen werden toegelaten de havenmeesters belast. Het opzicht over de inning was opgedragen in de hoofdplaatsen aan waterfiskaals, elders aan hoofdkommiezen of aan de ontvangers zelf. Zij waren aan den direkteur der inkomende en uitgaande rechten ondergeschikt. Adjunkt direkteurs, kontroleurs en een aantal ondergeschikte ambtenaren vormden het verdere personeel.

Vroeger is vermeld dat het oppertoezicht over de inkomende en uitgaande rechten door du Bus aan den direkteur der middelen en domeinen werd opgedragen. Aan hem ondergeschikt, werden op Java 3 kontroleurs, ieder met het opzicht over een afdeeling belast, met afschaffing van de waterfiskaals en adjunkt direkteurs. De 1ste afdeeling omvatte Bantam en Batavia (met Buitenzorg en Krawang); de 2de Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang en Japara; de 3de Rembang, Soerabaija (met Grissee), Madura en Sumanap, Pasoeroean en Bezoekie (met Banjoewangie).

Onder de kontroleurs stonden kommiezen, onderkommiezen, klerken enz., verschillend in aantal naar gelang der afdeeling.

Ten gerieve van den inlandschen handelaar werd in 1827 een nieuw soort van Javaansche ambtenaren, Sabandhaars genoemd, ingesteld. Zij waren aan de kontroleurs ondergeschikt; hun werkkring bestond in het helpen van handelaren en zeevarenden in hun verrichtingen bij de kantoren van in- en uitgaande rechten, bij den havenmeester, de policie enz., en in het tegengaan der ontduiking van 's lands rechten.

Tweede Afdeeling.

Verpachtingen.

§ 1. **Verschillende middelen.**

Het is bekend dat de inning der meeste landelijke en stede-

lijke inkomsten in Indië verpacht werd en wordt. Een staat, die hieronder volgt, geeft een overzicht dier verpachtingen in het tijdvak van 1825 tot 1830.

In het beheer der verpachting van 's lands middelen waren allerlei misbruiken ingeslopen. In 1827 erkende de Indische Regering, dat gedurende een reeks van jaren door onderscheiden hoofdambtenaren, zonder aanmerkelijke uitkomsten, pogingen waren in 't werk gesteld, om 's lands inkomsten door drukkende belastingen te vermeerderen [1]. Zij verwachtte alleen van een nauwkeurig plaatselijk onderzoek verbetering, en gelastte den direkteur der middelen en domeinen zich in persoon naar alle residentiën op Java en Madura te begeven, ten einde te onderzoeken voor welke verbetering de verpachting van 's lands middelen vatbaar was, en hoe aan het dubbel oogmerk, de vermeerdering van 's lands inkomsten en de voorkoming van „de ongelijk drukkende, willekeurige en voor den handel en „de nijverheid nadeelige heffingen" het best kon voldaan worden.

Dit dubbel oogmerk kwam den direkteur onbereikbaar voor. „Le but principal," schreef hij aan den Kommissaris Generaal, „est de détruire et d'empécher les vexations. Le moindre pas qu'on „fait vers ce but, cause une diminution dans l'affermage." Het onderzoek van den direkteur leidde tot geen bepaalde uitkomsten.

Bij de instelling der inspekteurs van financiën, werden deze ambtenaren met het toezicht der verpachtingen belast.

De verpachting der middelen op Java en Madura bracht op in:

1825	— *f*	5,096,341
1826	—	4,849,125
1827	—	4,736,751
1828	—	4,566,260
1829	—	4,812,065.

---

[1] Resolutie in Rade 13 November 1827, n°. 11.

Aldus verdeeld:

	1825	1826	1827	1828	1829
	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.
Hoofdgeld der Chinezen .	26,929	29,078^{12}	29,112	30,156	29,664
Oorgeld der paarden. . .	48,078	56,917	Voor gouv^{ts} rekening geïnd.		
Slachten van rundvee . .	125,155^{6}	88,962	95,865	92,508	101,916
Slachten van varkens . .	60,928^{29}	55,509^{18}	57,976^{30}	51,478	56,436
Pandjeshuizen	71,050	73,963^{18}	49,208^{60}	50,073	54,864
Vischmarkt.	110,196	119,460	126,372	106,660	111,720
Arak	43,284	54,822	65,011^{30}	54,072	63,180
Javasche tabak.	55,044	81,021^{18}	79,540^{30}	70,200	53,880
Gambier	9,108	13,322	Konsumtierecht.		
Wayangs	17,872^{14}	16,104	10,860	11,400	17,040
Tolpoorten en tollen. . .	722,532	305,321	Voor gouv^{ts} rekening geïnd.		
Bazaars en Warongs. . .	993,602^{12}	928,264^{24}	1,318,303^{37}	1,193,605	1,399,319
Groentenkramen	87,516	92,004	94,620	94,800	90,120
Bruggen en sluisgeld. . .	70,807^{18}	71,303^{18}	74,035^{30}	57,752	56,376
Kleine eilanden.	9,106^{24}	5,810^{12}	8,004	8,364	8,700
Hout- en kreupelbosschen	13,516^{14}	14,256	9,345	5,724	6,912
Nipabosschen.	1,200	1,440	2,640	3,000	V. gouv. r.
Vogelnestklippen	8,392	8,356	13,660	13,320	13,320
Visscherijen.	29,395^{6}	27,595^{6}	16,117	23,722	29,460
Bladjang	1,082^{12}	950^{12}	765	612	744
Vischvijvers	2,880	2,160			
Pho- en Tophospelen . . .		213,840	96,650	110,150	129,750
Amfioen	2,588,664	2,588,664	2,588,664	2,588,664	2,588,664
Totaal . . .	5,096,341	4,849,125	4,736,751	4,566,260	4,812,065

De verpachting der Chinesche Pho- en Tophospelen, door lord Minto voor Batavia en vervolgens door Raffles voor geheel Java afgeschaft [1], werd in 1826 voor Batavia hersteld. De Chinesche bevolking, aan die spelen ontwend, maakte er weinig gebruik van, zoodat er voor de verpachting geen goede vooruitzichten bestonden. Zij werd na 1826 vervangen door licentiën, wier opbrengst op den staat is opgegeven, in navolging van het rapport van den direkteur der middelen en domeinen, waaruit deze cijfers getrokken zijn.

De pacht der groentenkramen en winkels te Batavia en zijn voorsteden werd in 1829, tegelijk met de huistaks, vervangen door een belasting op de neringen, beroepen, hanteeringen en bedrijven onder de inlandsche, Chinesche en daarmede gelijk-

[1] Mr. H. D. Levyssohn Norman, bldz. 247.

standige bevolking [1], die eveneens verpacht werd. Deze belasting lokte terstond hevigen tegenstand uit. Ongeroepen wisten zich verscheiden Chinezen bij den hoofdbaljuw toegang te verschaffen en hun ontevredenheid lucht te geven. De wagenmakers sloten gezamenlijk hun winkels en toen de hoofdbaljuw hen hierover onderhield, weigerden zij te arbeiden. Door gestrenge maatregelen en bedreigingen wist de hoofdbaljuw het openlijk verzet te bedwingen; het verdere deed een besluit van den Kommissaris Generaal [2], dat de bepaling die 't meest gewraakt werd, verzachtte. Die bepaling luidde: „In alle bedrijven, „hanteringen, beroepen en neringen, welke gezamenlijk door „meer dan een persoon worden uitgeoefend, zullen, indien de „winsten of beneficiën gezamenlijk loopen voor gemeene rekening „van al de personen, die zoodanig beroep of bedrijf uitoefenen, „al de deelhebbers, of medearbeidenden gehouden zijn, eene „licentie als baas, meester of verkooper, van den pachter te „nemen." Zij werd nader aldus gewijzigd en uitgelegd, „dat „die belasting slechts zal worden geheven voor één beroep of „één bedrijf, hetwelk in een huis wordt uitgeoefend, onverschillig of er een of meer deelgenoten zijn, die zoodanig beroep „of bedrijf uitoefenen."

§ 2. **Tolpoorten en bazaars in de Vorstenlanden.**

In de landen van den soesoehoenan van Soerakarta en van den sultan van Djokjokarta — niet in die van de prinsen — werden de tolpoorten (heffing van doorvoerrechten voor alles wat langs openbare wegen vervoerd werd) en bazaars (marktgelden) aan Chinezen verpacht, sints deze inkomsten, door de kontrakten van Raffles met de beide Vorsten, aan het gouvernement vervallen waren.

---

[1] *Stbl.* 1829, n°. 115.

[2] 20 December 1829, n°. 128.

Over 't algemeen waren de Chinesche pachters dwingelanden van het volk, maar nergens in zoo hooge mate als in deze landen, waar het Nederlandsch bestuur, al wilde het — bij uitzondering — een streng toezicht op hen houden, hiertoe niet wel in staat was. De heer H. Mac Gillavry, die in 1823 waarnemend, van 1825 tot 1827 effectief resident van Soerakarta was, en wellicht het meest heeft bijgedragen tot afschaffing dier misbruiken, schreef in 1824 in een nota aan den Gouverneur Generaal: „Ik zal niet spreken van de heffingen, welke zij (de Chinezen) „zich veroorloven op de goederen en artikelen, die de tolpoorten „passeren, of op de markten ter verkoop worden gebracht, „waarvan de gevorderd wordende belasting dikwerf meer be„draagt, dan de waarde dier artikelen; ik zal ook daarlaten de „monopolisatiën in alle takken van handel in de eerste levens„behoeften, alsmede de extorsiën, welke de pachters zich bij „zoodanige gelegenheden veroorloven. Dan, Uwe Exc. stelle „zich voor den geest, dat de landbouwer, na den ganschen dag „in het zweet zijns aanschijns voor zijn behoeftig huisgezin het „veld beploegd of bearbeid te hebben, bij het passeren langs „de baanderij of andere heffingsplaatsen, tol betalen moet; dat „hij tevens aan zoodanige voldoening is onderworpen, indien „zijne buffels onder de uitgestrektheid van des pachters ressort „grazen; dat het niet aangeven of permissie vragen van zoo„danig iets als fraude der quasi-pacht wordt beschouwd en hij „daardoor meestal eene boete incurreert, evenredig aan de „waarde zijner karbouwen; dat hij soortgelijke boeten zelden „mag voldoen, maar de buffels daarvoor worden aangehouden, „die de eigenaar alsdan verpligt is telkens tot bearbeiding zijner „velden te huren, zoodat, wanneer de oogsttijd daar is, het „grootste gedeelte, zoo niet al de vruchten, door den pachter „als buffelhuur worden in beslag genomen, en bovendien zijne „buffels zelve nimmer worden teruggegeven; dat in eenige dis„tricten de pachters eene zware belasting op de velden, bij

„wijze van aanslag, heffen, onverschillig of zoodanige landerijen „den vorst, andere hofgrooten, dan wel den gemeenen man „toebehooren; dat een reiziger, wanneer hij te paard is, eene „tolpoort passerende, belasting schuldig is, en bij de minste „tegenspraak hem het paard daarvoor wordt ontnomen; en dat „wanneer een voorbijganger niets bij zich heeft, dat zoude „kunnen belast worden, voor zijne partes posteriores (welke „heffing daarvoor reeds het eigenaardige Javaansche woord heeft „bekomen) tolgeregtigheid moet voldoen; dat voorts van de „geboorte zoowel van menschen als van beesten, tol moet „worden betaald, en de verzwijging van dit alles met zware „boeten gestraft wordt; ja dat zelfs de stoffelijke overblijfselen „van den mensch, wanneer hij den tol der natuur betaald „heeft, nog eens door den pachter belast worden, alvorens zijn „aardhulsel de laatste bestelling ondergaat."

Evenmin als de gemeene man, werden de regenten gespaard. „Bij het reizen naar de hoofdplaats, vervolgt de heer Mac Gillavry, hetzij om schatting aan den vorst te brengen, of bij „Javaansche feestdagen, worden niet alleen hunne goederen en „al wat zij medevoeren aan betaling van zwaren tol onder„worpen, maar hunne vrouwen en bijwijven moeten dikwerf „door pas uit China aangekomen Chinezen tot onder hunne „kleederen een schandelijk onderzoek verduren, of zij ook „somwijlen goud of edelgesteenten bij zich verbergen om den „tol te ontduiken."

De schrijver teekent verder aan, dat van 1817 tot 1824 de pacht der tolpoorten in Soerakarta van *f* 196,385 tot *f* 511,320 geklommen was, terwijl in denzelfden tijd de waarde der geroofde goederen, die volgens de gebruiken der Vorstenlanden soms door de naastbij gelegen dessas vergoed moesten worden, van *f* 2,278 tot *f* 31,739 gestegen was, en besluit daaruit dat een verhooging van 160 pCt. op de pacht een vermeerdering van 1250 pCt. op de misdrijven had te weeg gebracht.

Zulke knevelarijen konden natuurlijk niet plaats hebben, zonder dat de pachters den naam van het gouvernement als leus gebruikten. Daar bestond alzoo eenige reden voor het woord van du Bus in het rapport over de kolonisatie, dat de tolpoorten voldoende geweest zouden zijn om een opstand in de Vorstenlanden te doen losbreken.

Het was voornamelijk door de vertoogen van den resident Mac Gillavry, dat de Kommissaris Generaal tot de overtuiging kwam „dat de bestaande inrigtingen, bij al de misbruiken, „waartoe zij aanleiding geven, en de verregaande vexatiën, den „inlander aangedaan, met geene mogelijkheid kunnen blijven „bestaan." Bij zijn besluit van 12 April 1827, *Stbl.* n°. 44, bepaalde de Kommissaris Generaal dat de verpachting der tolpoorten en bazaars in de Vorstenlanden voorloopig niet zouden worden vernieuwd, dat de tol- en marktgelden voor 's lands rekening zouden worden ingevorderd, en dat hiertoe zoodanige op wachtgeld gestelde ambtenaren ter beschikking van de residenten zouden gesteld worden, als door hun kennis van inlandsche talen en hun omgang met den inlander geschikt voorkwamen.

In plaats van de pachters, werden nu kontroleurs, kollekteurs en percepteurs aangesteld. Inlandsche hoofden werden van de inning der belasting uitgesloten, uit overweging dat de Javaan over hun handelingen niet zou durven klagen.

Deze hervorming, zeker een der gewichtigste van het bestuur van den Kommissaris Generaal, oefende tevens op 's lands financiën geen nadeeligen invloed uit; tegenover de onkosten der administratie, stonden aanzienlijker inkomsten. Terwijl de verpachting in Soerakarta in 1826 *f* 30,120 had opgebracht, klommen de inkomsten in de 3 volgende jaren tot *f* 292,449, *f* 279,804 en *f* 371,687. De reden van dien vooruitgang lag voor een deel in het herstel van vele tolpoorten, die in 1826 verwoest waren, daar natuurlijk de muitelingen hun eerste schreden naar die plaatsen van verdrukking richtten.

Intusschen was de mogelijkheid tot verdere kwellingen niet geheel afgesneden; het schijnt dat de inlandsche percepteurs en kollekteurs niet zelden de voetstappen hunner Chinesche voorgangers volgden [1]. De geheele opheffing der tolpoorten door den gouverneur generaal van den Bosch mag dus als een groote weldaad beschouwd worden. De bazaarrechten bleven langer bestaan. Hoewel het niet blijkt dat dit reeds voor 1830 het geval geweest is, in verloop van tijd zijn zij zeker even drukkend geworden als vroeger de tolgelden waren. Zij werden in 1856 voor geheel Java afgeschaft door den gouverneur generaal Duymaer van Twist.

§ 3. **Amfioenpacht.**

Sints 1808 was het recht om op Java amfioen te verkoopen altijd in 't openbaar aan den meestbiedende verpacht.

Dit recht werd voor de jaren 1827, 1828 en 1829 onderhands afgestaan aan de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, tegen betaling van *f* 2,588,644 (de som, die in de vorige jaren verkregen was voor de verpachting in afdeelingen) jaarlijks en $^2/_7$ van de zuivere winst, door haar op den verkoop genoten.

Alleen aan de arbeiders in de vogelnestklippen van Soerakarta en Djokjokarta werd door het gouvernement amfioen verstrekt; andere bezitters van amfioen, niet van de faktorij of haar onderpachters gekocht, werden met zware stoffen bedreigd [2].

De plaatsen, waar amfioen bereid en verkocht mocht worden en het getal warongs en kitten in ieder plaats, werden nauwkeurig aangewezen. De dessa'shoofden moesten van de oprichting van ongeoorloofde kitten terstond kennis geven aan het plaatselijk bestuur op boete van *f* 100, welke tot *f* 1000 met

---

[1] Mr. H. G. Nahuys. Beschouwingen over Ned. Indië, bldz. 19.

[2] Publikatie van 21 November 1826, *Stbl.* n°. 68.

subsidiaire gevangenisstraf van 2 maanden of kettingarbeid van een maand voor iedere *f* 100 kon verhoogd worden, zoo zij in de oprichting hadden toegestemd, of daaraan deelgenomen.

De pachter, onderpachter, warong- of kittenhouder mochten geen opium verkoopen dan tegen gereed geld, en onder welk voorwendsel ook, geen goederen in betaling aannemen, op verbeurte eener geldboete van *f* 100 voor elke overtreding. Voor geen schulden wegens gekochte opium werd eenig recht verleend. Het beste middel om een overmatig gebruik van opium tegen te gaan, was zeker het straffen van en de rechtsontzegging aan de verkoopers.

De afstand der pacht aan de Handelmaatschappij, in geval zij billijke voorwaarden aannam, was aan den Kommissaris Generaal voorgeschreven in art. 41 zijner instruktie. De Regering hoopte door dien maatregel een einde te maken aan den sluikhandel in opium, waarvan de vroegere pachters zelf niet vrij geacht werden. Deze hoop werd niet geheel verwezenlijkt; onophoudelijk kwamen bij de Regering klachten van de faktorij in over den sluikhandel. Zij stelde eenige wakers aan, en beval aan de gezagvoerders der kruisende schepen een nauwlettend toezicht, maar nam geen verdere maatregelen, omdat het, zoo als de Regering der faktorij toevoegde, haar eigen taak was om beter toezicht te houden op, of lagere eischen te stellen aan haar onderpachters, die waarschijnlijk de organen waren, waardoor de sluikhandel plaats had.

Desniettemin was door de verpachting aan de faktorij veel gewonnen. Zij zelve en 's lands kas voeren er wel bij. Het 2/7 der zuivere winsten bedroeg in 1827 *f* 127,883, in 1828 *f* 109,225. De pacht werd dan ook na afloop van den termijn op dezelfde voorwaarden vernieuwd.

Het verbod van invoer en verkoop van amfioen in de Preangerregentschappen, dat den naam van den resident van der Capellen vereeuwigd heeft, werd door du Bus gehandhaafd.

In Februarij 1828 werd aan de faktorij ook het uitsluitend debiet van amfioen in de Lampongs toegestaan, na betaling van uitvoerrechten te Batavia.

Derde Afdeeling.

Zoutmonopolie en verpachting.

Ook het recht tot verkoop van zout werd vóór 1813 verpacht. Bij de pacht-voorwaarden stelde het gouvernement de prijzen voor den verkoop vast, zoowel voor den uitvoer als voor het binnenlandsch verbruik op Java.

De uitvoer van zout was altijd zeer aanzienlijk. Van alle oorden van den Indischen archipel voeren de inlanders naar Java ten handel, om zout huiswaarts te brengen. En het gouvernement beijverde zich om het vertier, door dezen *smallen handel* te weeg gebracht, te behouden, door de prijzen voor den uitvoer laag te stellen.

De Javaan zelf verkreeg zijn zout op minder gunstige voorwaarden; de verkoopprijs voor binnenlandsch verbruik was gewoonlijk zeer hoog, en de pacht in den regel in handen van Chinezen; — hiermede is genoeg gezegd. Daendels bracht den verkoopprijs tot 50 ropyen of guldens de kojang van 30 pikols (3750 pond), doch stelde op de overschrijding dier som zware straffen.

Het Engelsch Bestuur, de kwellingen der Chinezen moede, kocht in 1812 en 1813 alle zoutpannen in, en proklameerde den 15^{den} Oktober 1813, dat het uitsluitend beheer van het zout-departement door het Gouvernement was overgenomen [1]. Het zout werd verkocht in hoofddepots en in kleinere binnenlandsche pakhuizen, voor 7 of 20 Spaansche matten (15 of 44 ropyen) de kojang, naar gelang der bestemming voor den uit-

---

[1] Mr. H. D. Levyssohn Norman, bldz. 277.

voer of het binnenlandsch verbruik. De verkoop van het zout, dat uit deze pakhuizen was afgeleverd, tot kleinere hoeveelheden, werd vrijgelaten, zonder bepaling van een maximum.

In 1817 werden de prijzen verhoogd tot 20 en 50 ropyen. Twee jaren later vernietigde de Regering den smallen handel, door zich den uitvoer naar Sumatra en Borneo voor te behouden [1].

In 1820 en 1821 was er gebrek aan zout op Java, dat aan de slechte regeling der zoutadministratie werd toegeschreven; het Gouvernement moest zout uit Calcutta, Siam en Cochin China doen aanvoeren, en verkocht dit voor 98 ropyen de kojang. De ontevredenheid der bevolking, die zulke hooge prijzen nooit gekend had, werd merkbaar. Zoodra de Regering daartoe in staat was, verlaagde zij den prijs tot *f* 75 de kojang, zoo voor den uitvoer als voor de konsumtie [2], en stelde niet alleen den uitvoer naar de buitenbezittingen weder vrij, maar verbond aan den uitvoer naar Borneo en Palembang een premie van *f* 15 per kojang [3]. Deze laatste maatregel had geen uitwerking; de inlandsche handelaren hadden elders hun weg gevonden en kwamen, bij de hooge prijzen, op Java niet terug, en zelfs later niet, toen de prijs voor den uitvoer tot *f* 30 de kojang werd verlaagd, met afschaffing der premie [4]. De uitvoer, die onder Daendels 7000 tot 9000 kojangs 's jaars had bedragen, werd in 1825 slechts op ruim 3000, in 1826 op 1300 kojangs geschat.

Du Bus trachtte den uitvoer van Javasch zout te bevorderen door de bepaling, dat bij den invoer van zout, niet van Java of Madura afkomstig, in een Nederlandsche buitenbezitting, een inkomend recht van *f* 6 per pikol zou geheven worden [5]. Des-

---

[1] *Stbl.* 1819, nos. 42, 44, 67.

[2] Dit was de officiëele benaming voor binnenlandsch verbruik.

[3] *Stbl.* 1823, nos. 9 en 28.

[4] *Stbl.* 1827, no. 69.

[5] *Stbl.* 1827, no. 83.

niettemin bleef de uitvoer in 1828 tot 3856, in 1829 tot 1883 kojangs beperkt [1].

Tegenover de vermindering der prijzen voor den uitvoer, bereikten de prijzen voor de konsumtie in 1827 en 1828 een ongekende hoogte. De kojang, die vroeger in den regel *f* 50 kostte, moest nu betaald worden met *f* 96, *f* 120, *f* 180, eindelijk met *f* 240 [2].

Daarenboven werden, bij resolutie der Indische Regering van 5 September 1827, n^{0}. 7, alle kleine zoutverkooppakhuizen in de binnenlanden, behalve die van Buitenzorg en de Preangerregentschappen, opgeheven. Het is duidelijk dat deze maatregel leiden moest tot kwellingen der bevolking door opkoopers, van wie zij, door den afstand van de hoofddepots, wel gedwongen was zout te koopen. Langzamerhand werden om die reden dan ook oude pakhuizen hersteld en zelfs nieuwe opgericht, wier onkosten door opcenten op de verkoopprijzen moesten vergoed worden.

Het schijnt, dat de bevolking zich de hooge prijzen zonder verzet heeft laten welgevallen. Wij hooren het raadslid Goldman verklaren, „dat de ondervinding op Java doet zien, dat „de pikol zout tot *f* 6 en *f* 8 zonder bezwaar kan worden verkocht." De Kommissaris Generaal leidde hetzelfde besluit af uit de omstandigheid, dat het verbruik niet verminderde. De direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen zeide in een rapport van 4 Februarij 1830, n^{0}. 655, dat in 1829 281 kojangs meer verkocht waren dan in 1828 [3].

Al deze opgaven mogen volkomen juist zijn, maar zij bewijzen niet dat de hooge prijzen van het zout geen zeer aanzien-

---

[1] G. F. de Bruyn Kops. Statistiek. Dl. II, bldz. 443.

[2] *Stbl.* 1827, n°s. 12 en 69. 1828, n°s. 30 en 88.

[3] De verhouding tusschen de jaren 1827 en 1828 was omgekeerd.
In 1827 waren verkocht 13,799 kojangs, en had de konsumtie opgebracht *f* 1,391,105; in 1828 waren verkocht 13,641 kojangs, en had de opbrengst der konsumtie *f* 2,156,972 bedragen.

lijke uitbreiding van het verbruik dezer eerste levensbehoefte hebben verhinderd. Het blijft twijfelachtig of bij de behandelde maatregelen wel beide hoofdbelangen van den monopolist — hooge prijzen en een uitgebreid debiet — volkomen in overeenstemming zijn gebracht, en of de bijzondere verplichting van den monopoliserenden staat — om zijn eigenbelang in overeenstemming te brengen met het belang zijner burgers — wel in die mate is in acht genomen, als de omstandigheden veroorloofden. Immers in Februarij 1828 lagen onverkocht in 's lands pakhuizen 98,000 kojangs, dat is 367,500,000 pond zout, een voorraad, die toereikend geacht werd voor een verbruik van 3 tot 4 jaren. Een uitbreiding van het zoutverbruik, des noods door eenige prijsvermindering, ware dus zeker in het belang van het gouvernement geweest. In plaats daarvan werden de prijzen verhoogd, en alleen de aanmaak van zout voor het jaar 1828 beperkt tot 25,000 kojangs. Het gevolg was, waarschijnlijk een aanzienlijke winstderving, maar zeker een aanmerkelijk verlies, want een groote hoeveelheid zout werd voor den uitvoer gekocht en daarna ter sluik op Java weder ingevoerd, om het met groote winst van de hand te zetten. Dit bleef der Regering niet onbekend; zij gelastte den residenten ten strengste acht te geven op dezen bedriegelijken invoer [1]. Daarmede was zeker het misbruik niet geweerd.

In Maart 1829 bedroeg de voorraad onverkocht zout in 's lands pakhuizen aanwezig 100,000 kojangs. De zoutaanmaak werd weder beperkt tot 20,000 kojangs.

Reeds in 1827 bood de faktorij der Handelmaatschappij te Batavia aan, het recht tot verkoop van zout van het gouvernement te pachten, met het doel om meester te zijn van den uitvoer, en den binnenlandschen verkoop, even als bij de amfioen,

---

[1] Resolutie van 9 December 1828, n°. 41.

aan onderpachters af te staan. De direkteur generaal van financiën en de direkteur der middelen en domeinen raadden iedere verpachting af, als „eene onuitputtelijke bron van knevelarij en „onregtvaardigheid, waardoor het geduld van den inlander op „eene zware proef zal worden gesteld, totdat hij eindelijk mis„schien door wanhoop gedreven, in openbaren opstand verlig„ting en wraak zal zoeken" [1]. Ook de Regering had veel bezwaren, maar achtte een proef in enkele residentiën niet onraadzaam. Naar aanleiding van haar voorstel bepaalde de Kommissaris Generaal bij besluit van 16 December 1828, *Stbl.* n°. 88, dat het recht tot verkoop van zout in de residentie Batavia voor het jaar 1829 in 't openbaar zou worden verpacht. Tevens werden de maten voorgeschreven, die bij verkoop in het klein moesten gebezigd worden, en werd bepaald dat het zout *niet meer bij gegiste hoeveelheden* zou mogen worden verkocht. Het zout werd aan den pachter geleverd voor *f* 6 de pikol, terwijl deze, zoowel als de waronghouder niet meer mochten vragen dan

f 1.00 voor den gantang ($^1/_8$ pikol)
f 0.50 „ $^1/_2$ „
f 0.12 „ $^1/_{10}$ „
f 0.01$^1/_2$ „ $^1/_{100}$ „ [2]

In het besluit van den Kommissaris Generaal van 13 December 1829, *Stbl.* n°. 123, wordt gewag gemaakt van een verklaring van den assistent-resident van Buitenzorg, dat de pachter bij voortduring in allen opzichte aan zijn verpligtingen voldeed, en dat de gemeene man in de verkrijging van zout volstrekt geen letsel ondervond; voorts van een verklaring van den hoofdbaljuw te Batavia, dat het verbruik van zout aanmerkelijk vermeerderde en dat er zeer weinig voorbeelden waren van eigendunkelijke prijsverhooging door waronghouders. De pacht werd daarom voor 1830 vernieuwd.

---

[1] Rapport van 30 Junij 1828, n°. 27.
[2] *Stbl.* 1828, n°. 97.

Het is zeer waarschijnlijk dat de bevolking met deze verpachting beter gebaat was, dan met den vrijen binnenlandschen handel onder het monopolie van het gouvernement. Immers de prijs die de pachter en de waronghouders mochten vragen stond gelijk aan dien, waarvoor het gouvernement in zijn pakhuizen het zout afleverde. Op dezen prijs moesten de handelaars in de binnenlanden nog hun winst berekenen. Het blijkt dan ook dat die prijzen op eenigen afstand van de pakhuizen soms een ongeloofelijke hoogte bereikten. Daarenboven moet men uit bovengemeld besluit van 16 December 1828 afleiden, dat niet altijd bij vaste maten, maar ook bij gegiste hoeveelheden verkocht werd.

De verpachting is evenwel niet tot andere residentiën uitgebreid. In Batavia bleef zij bestaan tot 1847 [1].

In het beheer van het gouvernementsmonopolie werd een bezuiniging ingevoerd, door het besluit van den Kom. Gen. van 21 Aug. 1826, *Stbl.* n°. 40, waarbij de direktie van het zout afgeschaft, het beheer en toezicht over het zout aan de residenten opgedragen, en de werkzaamheden van den direkteur aan den adjunkt-direkteur van financiën opgedragen werden. Bij de reorganisatie van het algemeen beheer der financiën werd de zout-administratie aan het departement van den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen verbonden.

Vierde Afdeeling.

Jatiebosschen.

Niettegenstaande door Kommissarissen Generaal verschillende maatregelen genomen werden om verbetering te brengen in den toestand der bosschen op Java, die onder het Britsch tusschen-

---

[1] *Stbl.* 1847, n°. 58.

bestuur schromelijk verwaarloosd en zonder eenige orde gekapt waren, verkeerden zij bij voortduring in een slechten staat, die veel zorg inboezemde, omdat zoowel de vruchtbaarheid van het eiland, als de financiën van den Staat den invloed daarvan moesten ondervinden.

Het beheer der bosschen was door Kommissarissen Generaal opgedragen aan een direkteur, twee inspekteurs en een sekretaris; het bijzonder toezicht aan de residenten, die tevens het beheer en toezicht over de houtstapelplaatsen hadden.

Du Bus trok de direktie der bosschen in, en belastte den adjunkt direkteur van financiën met de werkzaamheden van den direkteur, de residenten met het geheele beheer en toezicht over de bosschen [1]. Vroeger is vermeld, dat bij de regeling van het algemeen beheer der financiën, het algemeen beheer en toezicht over de bosschen en houtstapelplaatsen onder de attributen van den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen gerangschikt werd.

De bevolking, die behoorde tot de dorpen, welke voor het kappen en slepen van hout uit de bosschen afgezonderd waren, werd in Soerabaija en Pasoeroean in geld, overal elders in velden betaald, en moest daarvoor 8 maanden van het jaar in de bosschen werkzaam zijn en haar buffels leveren. De laatste wijze van betaling is bekend onder den naam van blandongstelsel. Buitendien werd aan die bevolking zout verstrekt, een vaste som uitgekeerd voor den afval der jatieboomen en de aankap voor huisselijk gebruik of voor den landbouw vrijgelaten. In sommige bosschen was die aankap aan ieder gegund.

Gedurende het bestuur van den Kommissaris Generaal werden verschillende dorpen van den arbeid in de bosschen ontheven. In het blandongstelsel werden overigens geen veranderingen gebracht.

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 21 Aug. 1826, *Stbl.* n°. 40.

De onregelmatigheden, die in de administratie van het boschwezen waren ingeslopen, maakten een onderzoek en regeling hoogst noodzakelijk. Slechts een voorbeeld: in 1827 wordt vermeld dat in de omstreken van Bantjar, residentie Rembang, een ontzachelijke hoeveelheid jatiehout, genoeg voor den aanbouw van 50 schepen, lag te verrotten, dat tijdens het Britsch bestuur was omgehouwen.

In 1829 werd aan den waarnemenden inspekteur van financiën Welbach een onderzoek van alle jatiebosschen op Java opgedragen, en een reglement voor het beheer der bosschen, het aanplanten, voortkweeken en vellen van jatiehout op geheel Java vastgesteld [1], dat met geringe wijzigingen nog van kracht is.

De bepalingen van dit reglement hadden allereerst ten doel om een juiste opgave van den aard, de ligging en de uitgestrektheid der bosschen en van de behandeling der bevolking, daarin werkzaam, te verkrijgen. Den residenten werd gelast jaarlijks een verslag over het boschwezen aan den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen in te zenden. Voor de behandeling der bosschen werd een leiddraad gegeven. Het aanleggen van tegalvelden en de aanplant van produkten in de bosschen, die voor den houtkap moesten bewaard worden, werd verboden.

Dit reglement was, even als alle bepalingen omtrent het boschwezen in 't algemeen, ook op de Vorstenlanden van toepassing, omdat de jatiebosschen aldaar bij de traktaten van 1812 als het eigendom van het gouvernement erkend waren. In die landen evenwel beschikte het gouvernement niet over de werkkrachten der bevolking. Daarom bepaalde de Kommissaris Generaal dat de aankap en het vervoer van het hout aldaar zou worden uitbesteed [2]; een maatregel, waardoor zoowel het gouvernement als de landhuurders en inlandsche grooten gebaat werden.

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 14 December 1829, *Stbl.* n°. 125.

[2] Besluit van dezelfde dagteekening. *Stbl.* n°. 126.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Handel en Scheepvaart.

Het is bekend, hoe de vervallen staat van den Nederlandschen handel in 1824 geleid heeft tot de oprichting der Nederlandsche Handelmaatschappij. De oorspronkelijke bedoeling van dien maatregel, zoo als zij in het koninklijk besluit van 29 Maart 1824 werd kenbaar gemaakt, was, om met behoud van vrije vaart voor elke Nederlandsche vlag en alle andere met Nederland bevriend, een krachtige en welbestuurde vereeniging van toereikend vermogen en gemeenschappelijken arbeid te hebben, die de aanmoediging van nationalen handel, landbouw en nijverheid als haar bijzondere taak zou beschouwen, en daartoe, in de eerste plaats, zou dienstig maken de wederkeerige betrekking van het moederland tot zijn Oost-Indische bezittingen en andere gedeelten van Indië; een maatschappij, waarin elk, Nederlander of vreemde, zijn bijdragen zou kunnen storten; die omtrent het voeren van haar handel aan geen bemoeienis of inzage van wege den Staat onderworpen zou worden, noch in eenige andere verhouding tot den Staat zou verkeeren dan ieder andere naamlooze vennootschap; een maatschappij, die op geen uitsluitend recht, van welken aard ook, maar alleen op 's Konings bijzondere bescherming kon aanspraak maken. Zij werd zoo nationaal mogelijk gekleurd, door de bepaling,

dat zij bij voorkeur van Nederlandsche fabriekaten en van schepen hier te lande gebouwd, uitsluitend van Nederlandsche schepen onder Nederlandsche vlag mocht gebruik maken.

Maar reeds bij hetzelfde besluit werd der Handelmaatschappij een voorrecht verzekerd, dat van een uitsluitend recht weinig verschilde: zij zou bij voorkeur belast worden met de levering en verzending van alle behoeften, welke van wege de Regering naar de Overzeesche bezittingen verzonden moesten worden, en met het vervoer naar Nederland van al hetgeen herwaarts moest worden overgebracht.

Bij dit voorrecht voegden zich spoedig andere. Wij vermeldden reeds dat haar in 1827 de amfioenpacht onderhands werd afgestaan. Ook de levering van goederen voor den Japanschen handel werd haar door den kommissaris generaal du Bus gegund.

Maar ook buiten deze voorrechten, beloofden alle omstandigheden der Maatschappij al aanstonds een krachtigen bloei. De algemeene, vurige, deelneming — op den eersten dag der inschrijvingen werd voor *f* 69,565,250 geteekend, terwijl het oorspronkelijk kapitaal slechts op *f* 12,000,000 bepaald was, — de invloed des Konings, die zich niet tot bescherming bepaalde, maar van den aanvang af het karakter eener zeer ijverige deelneming en leiding aannam, gaven haar een kracht, die, voor 't minst, wel in staat was „aan alles een nieuw leven aan te brengen," zooals het kon. besluit van 29 Maart 1824 zich uitdrukte, mits aan het lichaam van den handel, dat zij met haar geest bezielen moest [1], het voedsel niet ontbrak. Met andere woorden: wanneer de produkten, die Indië voor den uitvoer opleverde, even schaarsch bleven als zij waren toen de Handel-

---

[1] Voor zooveel noodig, teekenen wij hier aan, dat wij ons volstrekt niet wenschen bezig te houden met den invloed, dien de Handelmaatschappij in 't vervolg *inderdaad* op den partikulieren handel heeft uitgeoefend. Die verpletterende invloed valt buiten ons bestek.

maatschappij werd opgericht, zou haar kracht reeds spoedig verlamd zijn. Immers zij zou niets anders hebben kunnen uitwerken dan een vermeerdering van den invoer op Java, die, zooals in hoofdstuk II is opgemerkt, den uitvoer reeds ver overtrof. Het eenige produkt, dat op de Javasche markt aan de elkander verdringende koopers kon worden aangeboden, was de koffij, waarvoor zulke hooge prijzen besteed werden, dat de kooplieden bij den verkoop in Europa verliezen moesten. Engelschen konden zulke verliezen dragen, wij zullen later zien waarom, maar de Nederlanders waren daartoe niet in staat; van daar het verval van zooveel handelshuizen op Java. „Menig „huis, schrijft du Bus in zijn rapport over de kolonisatie, heeft „Java verlaten, na de kapitalen te hebben ingeschoten, die „het daar gebracht had; andere zijn onder den druk hunner „operatiën bezweken."

De aanmoediging van den landbouw onder den Kommissaris Generaal gaf aan den handel reeds spoedig het voedsel, waaraan hij behoefte had: produkten voor de Europesche markt.

Ofschoon de voortdurende daling der prijzen in Nederland een gunstigen uitslag der handelsoperatiën onmogelijk maakte, gaf toch de vermeerdering van produkten aanleiding tot het vestigen van handelsbetrekkingen in Indië, met de hoop op een lateren beteren uitslag [1].

Hoewel de werkkring van de Handelmaatschappij, zooals die aangewezen werd in de verschillende koninklijke besluiten, die tot haar oprichting betrekking hadden, zoo ruim mogelijk was, treedt toch altijd haar bijzondere en voornaamste bedoeling, de ontwikkeling en uitbreiding der betrekkingen tusschen Nederland en de Oost-Indische bezittingen, helder te voorschijn. In de artikelen van overeenkomst, eigenlijk de statuten der Maat-

---

[1] Vgl. de aanspraken van den president der N. H. M. van 1828 bldz. 9, van 1829 bldz. 6, en van 1830, bldz. 1 en 13.

schappij, goedgekeurd bij koninklijk besluit van 18 Augustus 1824, werd bepaald, dat in alle voorname handelsplaatsen, waar zij ladingen te verzenden of te ontvangen had, een of meer agenten door de direktie zouden worden aangesteld. Dergelijke vertegenwoordigers werden voor Indië niet voldoende geacht. Art. 56 zeide: „Daar de aangelegenheid der onder-„nemingen van de Maatschappij in 's Rijks Oostindische bezittin-„gen, in verband beschouwd met den grooten afstand, bijzondere „voorzieningen vereischt, zal aldaar, en wel bepaaldelijk te Ba-„tavia, een ondergeschikte tak van bestuur worden gevestigd, „onder de benaming van Faktorij, te zamen gesteld uit eenen „Voorzitter en vier leden, die even als de overige Agenten der „Maatschappij, door de Direktie benoemd en, bij een besluit van „dezelve, ontslagen zullen kunnen worden." Aan die faktorij werd het toezicht en algemeen beheer over de zaken der Maatschappij in Oost Indië toevertrouwd; zij moest jaarlijks aan de direktie rekening en verantwoording doen van haar beheer, en om de twee jaren een harer leden naar Nederland afzenden, die de direktie omtrent de handelingen der faktorij en den staat van zaken in Indië inlichtingen zou kunnen geven.

Verschillende omstandigheden werkten zamen om de belangen der Maatschappij steeds meer aan die der kolonien te verbinden. Vooreerst de kontrakten, met de Nederlandsche Regering gesloten, tot levering van zilver, en tot aanmunting en vervoer van koper.

Wij hebben vroeger gezien, dat haar voor de levering van *f* 8,000,000 aan zilver het koffijprodukt der Preanger-regentschappen, van Krawang en Buitenzorg werd gewaarborgd gedurende 12 jaren. De prijs der koffij werd in de drie eerste jaren gesteld op *f* 23 de pikol. Van dien prijs zou zij jaarlijks afhouden de haar verzekerde renten van 5pCt., en de afbetaling van $^1/_{10}$ der schuld.

In 1829 werd dit kontrakt, dat voor de Handelmaatschappij

nadeelig uitviel wegens de daling der koffijprijzen, vernietigd, en overeengekomen, dat haar de nog verschuldigde *f* 5,600,000 voor de helft in Nederland, voor de helft op Java zouden worden voldaan, en wel, voor zooveel de laatstbedoelde helft betreft, in produkten volgens de vroeger bepaalde wijze, doch onder waarborg eener zekere winst [1].

Voor de aanmunting en het vervoer van de *f* 6,000,000 aan koper, voor de levering van benoodigdheden, voor het vervoer van passagiers en goederen, werd aan de Handelmaatschappij een naar de kosten geëvenredigde hoeveelheid produkten geleverd, uit wier verkoop zij zich betaalde. Op dezelfde voorwaarden verstrekte zij gelden voor de betaling van pensioenen in Nederland.

Deze afzonderlijke konsignatie-kontrakten gingen als van zelf over in het konsignatiestelsel. De Maatschappij betaalde der regering de op de Indische begrooting voor de opbrengst der produkten geraamde som vooruit, en daar die vooruitbetalingen de opbrengst der produkten altijd te boven gingen, werd de schuld der regering steeds grooter.

In 1838 werd die schuld berekend op *f* 13,538,914. [2]

Maar het waren niet deze kontrakten alleen, die van lieverlede Java tot het brandpunt der belangen van de Handelmaatschappij maakten. Daartoe droeg even veel bij de onmogelijkheid om elders winsten te maken. In 1824 en 1825 waren op Haiti, in Mexico, Veracruz, Fernambuco, Lima, Valparaiso, Havannah en Alexandrië agenten aangesteld, om goederen voor de Maatschappij te verkoopen, en produkten, voor de Europesche markt geschikt, terug te zenden. Met den verkoop ging het naar wensch, maar produkten voor de Europesche markt vond de Maatschappij nergens, en zij hief in 1829 alle agentschappen

---

[1] Zie G. de Clerq. Dissertatio de societate mercatoria Neerlandica. L. B. 1843. bldz. 43, en de aanspraak van den pres. der H. M. van 1830.

[2] G. de Clerq. t. a. p., bldz. 54.

op [1]. In Oost Indië daarentegen werden agentschappen gevestigd te Samarang, Soerabaija, Padang en Anjer.

De beschrijving van den toestand des handels op Java, door den kommissaris generaal du Bus gegeven, en op blz. 75 medegedeeld, stemt volkomen overeen met andere beschrijvingen van tijdgenooten. Wij hebben slechts te verwijzen naar de redevoering, in 1825 door van Alphen in de Tweede Kamer uitgesproken [2], naar de woorden van den heer de Serière in zijn levensschets van den Kommissaris Generaal [3] en naar de *Bataviasche Courant* van 1826 en volgende jaren.

In de officiëele handelsverslagen, door den heer G. F. de Bruijn Kops verzameld [4], zoekt men vergeefs een bevestiging, een duidelijke voorstelling in cijfers, van deze beschrijvingen. De volgende staat moge tot toelichting strekken:

	INVOER	UITVOER
op Java en Madura voor partikuliere rekening.		
1825 —	*f* 14,317,190	*f* 17,888,361
1826 —	14,232,997	15,273,502
1827 —	17,656,201	17,165,957
1828 —	17,976,094	17,508,340
1829 —	16,755,273	15,902,658

Hiervan:

	Goederen.	Gelden.	Goederen.	Gelden.
1825 —	*f* 12,437,961	*f* 1,879,229	*f* 16,026,734	*f* 1,861,627
1826 —	10,250,175	3,982,822	12,791,343	2,482,159
1827 —	13,143,988	4,512,213	14,868,227	2,297,730
1828 —	15,359,387	2,616,707	16,299,646	1,209,294
1829 —	14,567,221	2,188,052	13,818,478	2,084,180

---

[1] G. de Clerq, t. a. p., blz. 38.

[2] E. de Waal. Ned. Indië in de St. Gen. Dl I, bldz. 237.

[3] Tijdschr. voor Staath. en Stat. Dl. VII, bldz. 61.

[4] Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura, sedert 1825.

Volgens deze cijfers zou dus de uitvoer nog in 1825 den invoer ver overtroffen hebben, en gedurende het bestuur van den Kommissaris Generaal gedaald zijn, in plaats van te rijzen met de vermeerdering van produkten; de wanverhouding in de handelsbalans zou eerst onder dit bestuur zijn ontstaan.

De heer Cornets de Groot geeft geheel andere cijfers. „Wat „den toestand des algemeenen handels betreft, zegt hij [1], de „invoer op Java over 1827 bedroeg bijna *f* 17,000,000 en de „uitvoer omstreeks 16 millioen. In het jaar 1828 was de in- „en uitvoer omstreeks 18 millioen." Deze opgaven schijnen meer in overeenstemming met de geschiedenis.

Wellicht mag de volkomene juistheid der officiëele verslagen met eenig recht in twijfel getrokken worden, waar zij in zoo sterken strijd zijn met geloofwaardige mededeelingen. Immers het is wel eens gebleken dat de algemeene staten van uitvoer zamengesteld waren uit de staten der verschillende residentiën, zonder splitsing van uitvoer naar een andere residentie en uitvoer uit Java.

De jaarlijksche invoer van gelden voor partikuliere rekening schijnt misschien ook in strijd met den inhoud van het 2de Hoofdstuk. De verklaring ligt hierin, dat in de sommen, welke dien invoer aanwijzen, begrepen zijn de koperen duiten en een deel der zilveren munt, voor het gouvernement uit Nederland aangebracht.

Behalve het bedrag van den partikulieren handel, werd nog voor gouvernementsrekening op Java en Madura

	ingevoerd	uitgevoerd
in 1827 —	*f* 2,569,088	*f* 329,698
1828 —	2,186,452	323,647
1829 —	1,638,924	296,064

Deze uitvoer omvat hoofdzakelijk de specerijen van de Molukken en het tin van Banka.

---

[1] Over het beheer onzer koloniën, bldz. 84.

Het punt, dat in den handel op Java na 1825 het meest de aandacht verdient, is het aandeel dat daaraan door Nederland genomen werd. De Engelsche energie had in het vijfjarig tijdvak onzer verwijdering uit den Indischen archipel tijd genoeg gevonden om alle behoeften van Java te leeren kennen, om de voortbrengselen der Engelsche nijverheid bij den inlander bemind te maken, om aan den toevoer en het gebruik daarvan een overwicht te geven, dat den naijver van alle andere natiën, vooral van de Nederlandsche moest gaande maken, en om den Javaschen handel in den stroom te brengen, waarop van Alphen eenmaal met zekeren spijt de aandacht vestigde [1], een stroom waaruit hij bezwaarlijk door Nederland te verwijderen was, dat „met geknakte welvaart, vernietigden handel en onbeduidende „scheepvaart wederom in de rij der handeldrijvende volken" was opgetreden, „terwijl zijne nijverheid zich, deels ten ge„volge van de traagheid der fabrikanten, deels ten gevolge van „de Fransche overheersching, de ontzettende vorderingen der „wetenschap niet had ten nutte gemaakt" [2].

De officiëele staten wijzen een uitkomst aan, zooals men die verwachten zou van de nieuwe levenskrachten, waarmede de Nederlandsche handel versterkt was.

	Invoer uit Nederland.	Uitvoer naar Nederland.
1825	— *f* 2,539,741	8,600,200
1826	— 6,530,093	6,513,525
1827	— 6,335,999	8,370,966
1828	— 7,461,765	9,398,531
1829	— 7,467,005	7,799,182

De invoer althans klimt vrij sterk. Maar zijn beteekenis verdwijnt voor een groot deel door de omstandigheid, dat de sommen inhouden de specie, voor het gouvernement aangebracht. In 1827 b. v. bedroeg de invoer van goederen *f* 3,263,677;

---

[1] E. de Waal. Ned. Indië in de St. Gen. Dl. I, bldz. 233.

[2] Mr. J. H. M. Mollerus. Geschiedkundig overzigt van het handelsstelsel in Nederlandsch Indië, bldz 87.

van specie *f* 3,072,322. Hierbij komt nog dat niet alle invoer uit Nederland onder Nederlandsche vlag geschiedde.

Wat het getal en de nationaliteit der schepen betreft, vindt men de volgende cijfers [1].

INVOER.

	Schepen		lasten	Hiervan o. Ned. vlag		lasten
1825 —	1593	(metende	57,350)	1475	(metende	39,912)
1826 —	1400	(„	53,644)	1205	(„	39,698)
1827 —	1533	(„	59,981)	1210	(„	39,351)
1828 —	960	(„	63,278)	801	(„	45,684)
1829 —	1053	(„	59,543)	926	(„	44,770)

Het grootste gedeelte dezer schepen onder Nederlandsche vlag bestond uit schepen en inlandsche vaartuigen, van den Oosterschen archipel komende.

Het getal der Nederlandsche schepen, van Europesche havens komende, bedroeg in

1825 —	45	(metende	8,211	lasten)
1826 —	66	(„	12,574	„)
1827 —	64	(„	11,312	„)
1828 —	78	(„	15,434	„)

De invoer van goederen uit Europa geschiedde gemiddeld voor $^3/_4$ met schepen onder Nederlandsche vlag. In de 4 genoemde jaren werden achtereenvolgens 53, 44, 56 en 54 Engelsche schepen op Java ingeklaard [2].

UITVOER.

	Schepen		lasten	Hiervan o. Ned. vlag		lasten
1825 —	1686	(metende	52,436)	1589	(metende	39,043)
1826 —	1520	(„	58,807)	1287	(„	43,048)
1827 —	1714	(„	70,497)	1344	(„	47,557)
1828 —	1026	(„	68,194)	843	(„	45,689)
1829 —	1271	(„	72,165)	1136	(„	56,449)

---

[1] G. F. de Bruyn Kops. Dl. I, bldz. 456, 462. Dl. II, bldz. 538, 544.

[2] Aanspraak van den pres. der H. M. 1830.

Van deze schepen onder Nederlandsche vlag waren weder de meesten schepen en vaartuigen in den archipel t'huis behoorende; in 1827 bedroeg hun getal 1272.

Het getal der schepen, die van Java naar de Nederlandsche havens vertrokken, bedroeg

in 1825:	57,	metende	9,580	lasten.
„ 1826:	78,	„	13,675	„
„ 1827:	96,	„	17,735	„
„ 1828:	110,	„	22,427	„ [1].

Blijkbaar werd alzoo het aandeel van Nederland aan den Javaschen handel ieder jaar grooter.

Voor zoodanige uitkomsten was dan ook voldoende reden; de Nederlandsche handel was sterk bevoorrecht boven den vreemden. In 1816 was uit den strijd tusschen de noordelijke provinciën, die handelsvrijheid, en de zuidelijke, die bescherming verlangden, een gemengd stelsel voortgekomen, welks beginsel was om *het hoofdbelang eener zoo veel mogelijk onbeperkte vrijheid van handel te wijzigen, met het oogmerk om het inlandsch fabriekwezen tegen het vreemde te ondersteunen* [2]. In het vervolg kregen de *wijzigingen* al meer en meer de overhand, niettegenstaande den warmen strijd van G. K. van Hogendorp voor de gelijkstelling van vreemde met Nederlandsche handelaren. Tot 1822 waren alle schepen, uit onze Oost-Indische bezittingen in Nederlandsche havens komende, aan uitvoerrechten op Java onderworpen, maar van invoerrechten in Nederland vrijgesteld. Met dit stelsel was de algemeene uitvoer uit Java en de algemeene invoer in Nederland begunstigd, de verbruiker gebaat. Nu werden deze voordeelen opgeofferd, om den Nederlandschen handelaar van vreemde mededinging te bevrijden; de invoer door vreemden werd belast.

---

[1] Cornets de Groot. Over het beheer onzer koloniën, bldz. 84.

[2] de Waal. Ned. Indië in de St. Gen. Dl. I, bldz. 49.

Dit wat betreft den invoer in Nederland. Voor den in- en uitvoer van de Oost-Indische bezittingen had ook het stelsel van bescherming van Nederlandschen handel en scheepvaart al langer hoe dieper wortel geschoten.

In 1818 [1] hadden Kommissarissen Generaal voorloopig, in afwachting van een tarief, het bedrag der inkomende rechten gesteld op 6, 9 of 12 percent van de faktuurswaarde der goederen verhoogd met 30 pCt., naarmate zij werden aangevoerd door Nederlandsche schepen, of door vreemde schepen, in Nederland uitgeklaard, of door vreemde schepen, uit vreemde havens komende. De uitvoerrechten waren bepaald op 6, 9 of 12 percent van de marktwaarde der goederen tijdens de aangifte, naarmate de uitvoer geschiedde door Nederlandsche schepen, of door vreemde schepen, naar Nederland bestemd, of door vreemde schepen, naar vreemde landen bestemd. — Bij uitzonderingen op deze hoofdregels behoeven wij niet stil te staan.

Het koninklijk besluit van 25 April 1819, n°. 75, stelde alle voortbrengselen van den Nederlandschen grond en nijverheid, behalve mondbehoeften, met Nederlandsche schepen in de Indische bezittingen ingevoerd, vrij van alle betaling van inkomende rechten.

In 1822 werd een tarief voor den in- en uitvoer van amfioen, tabak en dranken vastgesteld [2], en werd de invoer op Java en Madura van goederen uit den Oosterschen archipel met Nederlandsche schepen of daaraan gelijkgestelde inlandsche vaartuigen, toegelaten, zonder betaling van inkomende rechten [3]. Het doel dezer bepaling was blijkbaar de aanmoediging van het handelsverkeer tusschen Java en de buitenbezittingen. Tevens werd de uitvoer uit Java begunstigd door de bepaling dat in het

---

[1] Publikatie van 28 Augustus 1818, *Stbl.* n°. 58.

[2] Publikatie van 8 Februarij 1822, *Stbl.* n°. 7. De algemeene tarieven van den in- en uitvoer op Java en Madura werden eerst in 1837 vastgesteld.

[3] Publikatie van 9 Julij 1822, *Stbl.* n°. 30[a]. Vgl. *Stbl.* 1830, n°. 28.

algemeen 2 pCt. van de marktwaarde der goederen als uitvoerrecht zou betaald worden. De bepalingen, in 1818 gemaakt met betrekking tot den invoer op Java en Madura, werden op alle Nederlandsche bezittingen in Indië toepasselijk verklaard, behalve op Malakka.

In 1823 kreeg het stelsel van bescherming van nationale nijverheid een groote uitbreiding, met betrekking tot het voornaamste produkt van invoer op Java, de lijnwaden. Het gebruik van Europesche lijnwaden verving al langer hoe meer het inlandsch fabriekaat, daar het zooveel goedkooper kon geleverd worden. Engeland voerde de grootste massa aan, en was daardoor allereerst in staat verlies te lijden op de koffij, in Indië gekocht, ook al vroeg het voor zijn lijnwaden minder dan Nederland, dat, naar het schijnt, hoogere prijzen moest bedingen, omdat zijn lijnwaden, hoewel niet op het eerste gezicht, toch inderdaad degelijker en met meer kosten bereid waren dan de Engelsche [1]. Hierbij kwam nog dat de vrachtgelden op de Engelsche schepen lang zoo hoog niet waren als op de Nederlandsche. De publikatie van 1 Julij 1823, *Stbl.* n°. 25, belastte den invoer van wollen en katoenen goederen, in Amerika of Europa vervaardigd en komende van een vreemde bezitting beoosten de Kaap de goede Hoop gelegen, met een recht van 15 of 24 percent der waarde, naarmate die invoer met Nederlandsche schepen of daarmede gelijkgestelde inlandsche vaartuigen, of met vreemde schepen geschiedde. De maatregel was dus lijnrecht tegen den invoer van Engelsch fabriekaat langs den weg van Hindostan gericht.

Dit was niet voldoende. In 't volgend jaar werd het invoerrecht op alle wollen en katoenen goederen, in vreemde landen bewesten de Kaap de Goede Hoop vervaardigd, bepaald op

---

[1] Dit is zeker niet altijd het geval geweest; althans het verval van ons fabriekwezen geeft geen reden om dit te veronderstellen. Het vermelde feit is evenwel gebleken bij een onderzoek naar de kwaliteit der lijnwaden, tusschen 1826 en 1828 op Java ingesteld.

25 pCt. der getaxeerde waarde, wanneer zij, met welke schepen ook, rechtstreeks van plaatsen bewesten die Kaap werden aangevoerd, en op 35 pCt., zoo de invoer geschiedde uit een vreemde bezitting beoosten die Kaap.

De invoer van Indische of Chinesche lijnwaden werd niet bestreden, omdat deze van een grof soort waren, dat in Nederland niet werd vervaardigd, zoodat hierbij geen mededinging te vreezen was.

De invoer van Nederlandsche lijnwaden nam *na* deze beschermende bepalingen sterk toe; de reden moet gezocht worden in de vermeerdering van produkten in Indië en de opwekking van den handelsgeest in 't algemeen, niet in de wering van Engelsche mededinging, want die verminderde niet. Men vindt de volgende opgaven van de waarde der op Java en Madura ingevoerde lijnwaden en katoenen goederen [1]:

		Daarvan uit Nederland	uit Engeland
1825	*f* 1,696,978.	*f* 275,970	*f* 1,384,834
1826	2,211,061.	1,343,060	738,186
1827	2,827,827.	883,476	1,698,740
1828	4,890,774.	2,965,048	1,860,865
1829	5,118,331.	3,507,640	1,541,826

Onder het bestuur van den Kommissaris Generaal werden de invoerrechten op de lijnwaden onveranderd gelaten; hoewel het niet aan verzoeken om nog sterkere begunstiging ontbrak, vooral uit de zuidelijke provinciën.

In het Londensche traktaat van 17 Maart 1824 werd een verhouding vastgesteld tusschen de rechten, waarmede de schepen en onderdanen van Engeland en Nederland zouden belast worden.

„De onderdanen en schepen van de eene natie, zegt art. 2,
„zullen, bij den in- en uitvoer, in en van de havens der andere
„in de Oostersche zeeën, geene regten betalen hooger dan ten
„bedrage van het dubbele van die, waarmede de onderdanen

[1] G. F. de Bruyn Kops. Statistiek Dl. I, bldz. 42 en 44.

„en schepen der natie, aan welke de haven toebehoort, belast „zijn." En verder: „Met betrekking tot die artikelen, op „welke geen recht gesteld is, wanneer zij worden in- of uit- „gevoerd door de onderdanen, of in de schepen der natie, aan „welke de haven toebehoort, zullen de regten, aan de onder- „danen of schepen der andere op te leggen, in geen geval „meer bedragen dan zes ten honderd."

Het is, bij eenige overweging, duidelijk dat de vreemde staat bij deze schoon klinkende bepaling weinig baat had. Voor-eerst kon de vreemde ongelijk zwaar gedrukt worden door een hoog regt voor den inlander te bepalen. Ten anderen waren er veel prodrukten, in 't bijzonder voorwerpen van vreemd fabriekaat, die ook een tak van inlandsche nijverheid vormden, wier invoer met inlandsche schepen zonder eenig nadeel voor den inlander, zeer zwaar belast kon worden. In de vreemde lijnwaden vonden wij een treffend voorbeeld.

Het is dan ook niet te verwonderen dat de Engelsche Regering in 1836 van haar macht gebruik maakte, om bij wijze van *uitlegging* van het traktaat van 1824, voor de belasting van den invoer van Engelsche en Nederlandsche goederen dezelfde verhouding te doen aannemen, als voor de schepen was bepaald [1].

De mededinging der Engelschen was nog sterker bij de vrachtvaart, dan bij den verkoop van goederen, en hier was zij minder gemakkelijk te weren, al kende ook de Regering aan haar vrachtvaarders, ter ondersteuning, hooge vrachtgelden toe. Zij moest ook aan de uitbreiding van den Nederlandschen scheepsbouw in den weg staan, niettegenstaande de door den Koning uitgeloofde premiën, en de overeenkomsten der Handelmaatschappij tot bevrachting voor twee of meer achtereenvolgende reizen [2]. Immers de Engelsche schepen, die bannelingen

---

[1] Publikatie van 25 Mei 1836. Zie Mr. J. H. M. Mollerus, t. a. p. bldz. 146.

[2] Aanspraak van den president der H. M. 2 Junij 1828. Evenwel werden tot 1828 — 21, en in 1829 — 18 nieuw gebouwde schepen door de Maatschappij gebezigd.

en produkten naar Nieuw Holland vervoerden, kwamen van daar terug met weinig of geen lading, deden onderweg Java aan, en namen daar vrachtgoederen in tegen zeer lage prijzen, die voor hen altijd winst waren, omdat zij door het Engelsch gouvernement voor de uit- en t'huisreis werden betaald. Een Nederlandsch handelshuis op Java — zoo meldt in 1827 de direkteur der produkten en civiele magazijnen, — kon zijn schepen aan de Handelmaatschappij, die met geen andere dan Nederlandsche schepen varen mocht, verhuren en zijn produkten met Engelsche schepen naar Nederland overmaken, om op deze operatie winst te behalen, niettegenstaande hij de uitvoerrechten voor vreemde schepen moest betalen.

Wij hadden vroeger de gelegenheid te wijzen op de bemoeielijking van den binnenlandschen handel op Java, door de regering, waarvan van der Capellen het hoofd was. Dezelfde regering deed in 1825 een grooten stap voorwaarts ter vergemakkelijking van den buitenlandschen handel.

De Kommissarissen Generaal hadden in hun regeringsreglement de vaart en handel op en van geheel Nederlandsch Indië, met uitzondering van de Moluksche eilanden, opengesteld voor alle met Nederland bevriende volken, doch tevens verklaard, dat bij bijzondere verordeningen de plaatsen, welke de schepen zouden mogen aandoen, en de verplichtingen, welke zij te vervullen hadden, bepaald zouden worden.

Langen tijd was alleen Batavia voor den Europeschen en Amerikaanschen handel opengesteld. Eerst bij publikatie van 31 December 1825, *Stbl.* n°. 48, liet de Indische Regering ook den toegang tot de havens van Samarang en Soerabaija, Riouw, Muntok (Banka), Palembang, Benkoelen, Padang, Tappanoeli, Banjermassin, Pontianak, Sambas, Makasser en Koepang (Timor) vrij. De Chinesche jonken waren reeds vroeger in Samarang en Soerabaija toegelaten [1].

[1] Publikatie van 9 Augustus 1825 *Stbl.* n°. 33

Ook het getal der entrepots werd in 1825 vermeerderd. Vroeger waren alleen Batavia en Riouw daarvan voorzien; nu werd de oprichting van entrepots te Anjer [1], Samarang en Soerabaija [2] bevolen. Het reglement op de entrepots, vastgesteld bij publikatie van 12 Julij 1825, *Stbl.* n°. 28, werd op allen toepasselijk verklaard.

Deze maatregel, hoe gunstig ook voor het algemeen vertier, was eenigzins in strijd met het stelsel van begunstiging van nationalen handel. Immers de goederen van vreemden oorsprong, in de entrepots opgestapeld, konden volgens het reglement verkocht, en naar landen, niet aan het Nederlandsch gezag onderworpen, worden uitgevoerd, zonder andere rechten dan het 1 pCt. entrepotrecht; zij stonden hierin volmaakt met Nederlandsch fabriekaat gelijk. Ook gaf de vermeerdering der entrepots reden tot de vrees voor aanmoediging van den sluikhandel, waartoe de hooge invoerrechten van vreemd fabrikaat genoeg aanleiding, en de entrepots meer gelegenheid gaven.

De vrijgevige bepalingen ten aanzien van den handel, gaven in Nederland, waar het beginsel van bescherming vaster wortel geschoten had dan in Indië, aanleiding tot een ernstig onderzoek, welks uitslag veel meer naar afkeuring, dan naar goedkeuring overhelde [3]. De Regering besloot evenwel om eerst de gevolgen der maatregelen af te wachten, alvorens daarin een verandering te brengen, en zoo bleven zij gehandhaafd. Du Bus drong met ijver aan op hun behoud. Over 't algemeen liet hij het bestaand handelsstelsel onaangeroerd. De veranderingen in het handelsstelsel der Molukken zijn in Hoofdstuk I aangewezen.

---

1 *Stbl.* 1825, n°. 28.

2 *Stbl.* 1825 n°. 33.

3 Rapport van den min. Elout aan den Koning 21 Maart 1828. L^a. H. n°. 77.

ZESDE HOOFDSTUK.

Rechtswezen.

De rechtspleging op Java werd, volgens de organisatie van Kommissarissen Generaal, [1] op sommige punten door de volgende regering gewijzigd [2] uitgeoefend door het hoog gerechtshof en het hoog militair gerechtshof te Batavia; voorts op Java door de raden van justicie te Batavia, Samarang en Soerabaija, de landraden en de rechtbanken van ommegang in alle residentiën.

De raad van justicie te Batavia strekte haar rechtsmacht uit over Sumatra en Borneo. Te Makasser, Banda, Amboina en Ternate waren raden van justicie gevestigd, terwijl daar de lagere rechtsmacht was opgedragen aan landraden, regentsraden (op Amboina) en magistraten.

In de inrichting der rechterlijke macht op Java bracht du Bus aanzienlijke bezuinigingen tot stand door zijn besluit van 11 October 1826, *Stbl.* n°. 57.

Het hoog gerechtshof was zamengesteld uit een president, een prokureur generaal en 6 leden, bijgestaan door een griffier en een adjunkt griffier. Het getal leden werd tot 4 verminderd; de betrekking van adjunkt griffier hield op te bestaan, en zijn werkzaamheden werden aan de gezworen klerken opgedragen.

Het hoog militair gerechtshof bestond uit een president, 8 leden,

---

[1] *Stbl.* 1819 n°. 20.
[2] *Stbl.* 1824 n°. 4.

een advokaat fiskaal voor de land- en zeemacht en een griffier. Ook hier werd het getal leden met 2 verminderd. Later, bij besluit van 23 December 1828, *Stbl.* n^{0}. 92, werd het hoog militair gerechtshof zamengesteld uit den president van het civiel hoog gerechtshof, 2 civiele leden, 2 officieren van de landmacht en 2 van de marine.

In Batavia, Samarang en Soerabaija waren krijgsraden gevestigd, waarin een auditeur militair zitting had. Deze post werd ingetrokken, en de fiskaal (officier van justicie) bij de raden van justicie met de werkzaamheden van den auditeur belast.

De raden van justicie in de drie hoofdplaatsen waren zamengesteld uit een president, een fiskaal, 4 leden en een griffier. Du Bus verminderde het getal leden tot 3 en bepaalde dat een hunner voortaan tevens rechter van ommegang zou zijn, en als zoodanig onmiddelijk na den president zitting zou nemen. De post van sekretaris bij de rechters van ommegang verviel; zijn werkzaamheden werden, voor zooveel noodig, opgedragen aan de sekretarissen der landraden.

Volgens de vroegere organisatie bestonden de rechtbanken van ommegang, behalve uit den rechter en den sekretaris, die tevens fiskaal was, uit 4 inlandsche hoofden als assessoren, jaarlijks door den gouverneur generaal, op voordracht van den resident te benoemen, terwijl de hoofddjaksa en hoofdpanghoeloe bij de zittingen tegenwoordig moesten zijn, die in iedere residentie ten minste eens in de 3 maanden moesten gehouden worden.

De landraden, die in ieder residentie eenmaal 's weeks in het openbaar, in den regel ter hoofdplaats moesten zitting houden, bestonden uit den resident en de regenten der verschillende regentschappen, of zoodanige voorname inlandsche hoofden, als daartoe door den gouverneur generaal werden benoemd. Zij werden bijgestaan door den sekretaris der residentie, terwijl de hoofddjaksa de funktiën van publiek aanklager vervulde, en ook de hoofdpanghoeloe bij de vergaderingen moest tegenwoordig

zijn. Deze Mahomedaansche priester en de hoofddjaksa deden den eisch van de op te leggen straffen volgens de inlandsche wetten.

Een woord over de rechtspraak der verschillende rechtbanken [1].

De raad van justicie was de gewone burgerlijke en kriminele rechter van Europeanen in het distrikt, waarover zijn bevoegdheid zich uitstrekte. Hij was de „oppervoogd van minderjarige „erven," en besliste in diens belang soms zonder vorm van proces. Hij stelde curatoren van krankzinnigen en verkwisters aan, en hield toezicht over notarissen en gevangenissen.

De landraden namen kennis: 1°. van de civiele geschillen tusschen inlanders, wanneer de eisch meer dan *f* 50 bedroeg, of wanneer de zaak in appel van de regentsraden voor hen was gebracht; 2°. van alle geschillen tusschen Chinezen of andere vreemde Oosterlingen; 3°. van zaken, waarin een inlander tot partij had een Europeaan, Chinees of ander vreemdeling, mits de som in geschil geen *f* 500 te boven ging; 4°. van kleine misdrijven, door inlanders, Chinezen en andere personen, tot de Indische volkeren behoorende, gepleegd.

Grootere misdrijven door de laatstgenoemde personen gepleegd, werden behandeld voor de rechtbanken van ommegang.

De policie over den inlander was opgedragen aan de dessa's- en kampongshoofden, de divisiehoofden, de regenten, de djaksas of inlandsche fiskalen en de residenten. In ieder hoofdplaats van een distrikt moest een regentsraad gevestigd zijn, ter afdoening van kleine civiele zaken, hetzij in eersten aanleg, hetzij in hooger beroep van de vonnissen der divisie hoofden; deze raad was zamengesteld uit den patty, den djaksa, den panghoeloe en zooveel andere hoofden als noodig geoordeeld werd. De resident moest, als hoofd der policie, tweemaal in de week alle gevangenen voor zich doen brengen, om, na onderzoek der

---

[1] Wij kunnen ons slechts tot een kort overzicht bepalen. Een nauwkeuriger behandeling van de rechterlijke inrichting van dien tijd vindt men in het Proefschrift van Mr. J. H. ToeWater, over de rechterlijke inrichting in Ned. Oost Indië. 1862.

tegen hen ingebrachte beschuldigingen, hen in vrijheid te stellen, of naar de gevangenis te doen terugvoeren, met verwijzing der zaak naar den omgaanden rechter, of naar den landraad.

Bij resolutie der Indische Regering van 4 Mei 1824, *Stbl.* n^{0}. 23, was bepaald, dat partijen voor den landraad in persoon moesten verschijnen, en dat praktizijns er alleen zouden mogen optreden voor hun ouders, bloed- of aanverwanten tot den 3^{den} graad, zonder betaling, en voorzien van een bijzondere machtiging, terwijl de landraad ook in deze gevallen de verschijning van partijen kon bevelen.

De bedoeling dier bepaling was duidelijk; de Regering wilde bij de beslissing der kleine zaken die voor de landraden, de gewone rechter van den inlander, behandeld werden, de goede trouw meer dan het strenge recht als richtsnoer gevestigd zien, en den rechter, behalve tot beslissing, ook tot bemiddeling de gelegenheid open laten. Maar de bevoegdheid aan de landraden gegeven, om altijd persoonlijke verschijning, zonder tusschenspraak van praktizijns, te bevelen, maakte het verbod om die tusschenspraak in te roepen, noodeloos; het kon zelfs in veel gevallen een bezwaar zijn voor partijen, die aan hun hulp behoefte gevoelden. Wellicht was dit de reden voor de intrekking der gemelde bepaling bij het besluit van den Kommissaris Generaal van 29 Augustus 1828, *Stbl.* n^{0}. 64, dat aan de praktizijns toeliet, om de belangen hunner kliënten ook voor den landraad waar te nemen, mits voorzien van een bijzondere machtiging. Tevens werden de landraden aangespoord, om van hun bevoegdheid om partijen in persoon te doen verschijnen, dikwijls gebruik te maken, „ten einde zoodoende aan den geest „van hunne instelling meer en meer te beantwoorden."

Volgens de regeling der Kommissarissen Generaal stonden ook de inlandsche grooten voor de inlandsche rechtbanken —

landraden en rechtbanken van ommegang — te recht. Het was zeker een verbetering, dat hun, bij besluit van den Kommissaris Generaal van 8 Oktober 1829, *Stbl.* n°. 98, de raad van justicie als rechter in eersten aanleg werd toegewezen, met hooger beroep op het hoog gerechtshof. Tevens werd bepaald, dat niemand eenige vordering tegen hen zou mogen inbrengen, zonder voorkennis en toestemming van het gouvernement, en dat in alle rechtsgedingen, waarin regenten of andere grooten betrokken waren, voor de uitspraak de adviezen van den hoofd-djaksa en van den hoofdpanghoeloe moesten worden ingewonnen, „ten einde die uitspraken in den geest van het reglement op „de regtsvordering onder den Inlander, en in het belang van „den betrokkene, voor zooveel met de beginselen van het al-„gemeen regt eenigzins bestaanbaar is, naar inlandsche ge-„woonten en zeden te wijzigen." De krimineele procedures waarin regenten of andere grooten betrokken waren, zouden op hun verzoek met gesloten deuren plaats hebben.

Door deze voorschriften werd aan de eene zijde het *prestige* der inlandsche grooten gesteund; aan de andere zijde meer ruimte gelaten voor den politieken invloed van het gouvernement; — dit toch was uitsluitend de bedoeling van de voorafgaande toestemming van het gouvernement.

Ook voor rechterlijke vervolgingen van ambtenaren werd, bij besluit van den Kommissaris Generaal van 31 Oktober 1829, *Stbl.* n°. 105, verlof van den gouverneur generaal in Rade verplichtend gemaakt. Daarentegen maakte de Kommissaris Generaal een eind aan een voorrecht der ambtenaren: de vrijstelling van civiel arrest [1]. Hiermede werd een schadelijke onregelmatigheid in het rechtswezen opgeheven. Het geval heeft zich voorgedaan, dat een ambteloos burger zich tot het gouvernement wendde met het verzoek om als ambtenaar geplaatst te worden,

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 29 Junij 1827, *Stbl.* n°. 65.

ten einde de gijzeling te ontgaan, waarmede hij wegens schulden bedreigd werd. Een maatregel die tot zulke misbruiken aanleiding geeft, doodt het prestige der ambtenaren, terwijl hij dit beschermen wil.

De rechterlijke betrekkingen waren slecht bezoldigd; — een eigenschap die aan deze soort van staatsambten bijzonder eigen schijnt te zijn. De verhooging der bezoldigingen maakte een onderwerp van overweging bij de Regering uit; het is juist geen wonder, dat daartoe niet besloten werd in dien tijd van geldnood. Maar de burger kon betalen: de salarislijst der advokaten en prokureurs werd in hun voordeel veranderd bij besluit van den Kommissaris Generaal van 4 Maart 1828, *Stbl.* n°. 12. Het bleef van kracht tot 1851.

Een burgerlijke stand was in Indië niet bekend. Du Bus voorzag dus in een dringende behoefte, toen hij een reglement op het houden van registers van den burgerlijken stand voor Christenen en Joden vaststelde [1]. Als de gewone ambtenaren van den burgerlijken stand werden aangewezen de assistent-residenten en sekretarissen der residentiën; te Batavia, Samarang en Soerabaija alleen de sekretarissen; in plaatsen waar deze ambtenaren ontbraken, de residenten.

De aanmoediging en uitbreiding van den landbouw gaf, gelijk vroeger vermeld werd [2], aanleiding tot de oprichting van landbouwetablissementen waarop veroordeelden tot dwangarbeid gebezigd werden, te Krawang en te Banjoewangie. Het kon. besluit van 5 April 1825, n°. 96, had die oprichting reeds bevolen. Hier is de plaats om de bepalingen van het besluit van den Kommissaris Generaal van 15 Maart 1828, *Stbl.* n°. 16,

---

[1] Besluit van 18 Junij 1828. *Stbl.* n°. 50.

[2] Zie bldz. 144.

nauwkeuriger na te gaan, waarbij een reglement op de veroordeeling tot dwangarbeid werd vastgesteld.

Daarbij werden de veroordeelden tot dwangarbeid onderscheiden in:

a. veroordeelden tot kettingarbeid;

b. „ „ dwangarbeid, hetzij voor den kost zonder loon, hetzij tegen zeker loon. Deze beide klassen moesten altijd streng worden afgescheiden; de eerste aan de openbare werken te Batavia en te Soerabaija, de laatste op de landbouwetablissementen te Krawang en te Banjoewangie worden gebezigd, mits de straf langer dan een jaar duren moest, en de vonnissen, op de buitenbezittingen geveld, tevens veroordeeling tot bannissement inhielden. De strafplaatsen voor de eerste klasse werden *tuchtplaatsen*, die voor de tweede *werkplaatsen* genoemd. Ook de kleeding der veroordeelden was verschillend.

Deze bepalingen waren niet geheel in overeenstemming met het bestaande recht. De inlandsche rechtbanken kenden drieërlei soort van dwangarbeid:

1°. dwangarbeid in den ketting met bannissement;

2°. „ „ „ „ zonder „

3°. „ buiten den ketting met „

Onder bannissement werd steeds verstaan verbanning buiten het eiland, naar een plaats, door den gouverneur generaal aangewezen.

De *werkplaatsen* zouden dus alleen met veroordeelden uit de buitenbezittingen voorzien kunnen worden.

Dit was niet de bedoeling. Een nader besluit van den Kommissaris Generaal van 21 Augustus 1828, *Stbl.* n°. 62, bepaalde, dat de rechter, behalve de lijfstraf, alleen zou kunnen opleggen:

a. kettingarbeid met bannissement buiten Java en Madura, ter plaatse door het gouvernement te bepalen;

b. kettingarbeid ter plaatse door het gouvernement op Java te bepalen;

c. dwangarbeid buiten den ketting, tegen zeker loon of zonder loon, met bannissement buiten Java en Madura, ter plaatse door het gouvernement te bepalen;

d. dwangarbeid tegen zeker loon of zonder loon, ter plaatse door het gouvernement op Java te bepalen;

e. bannissement buiten Java (voor misdaden van aanzienlijke inlanders).

Door dit besluit werd tevens uitvoering gegeven aan 's Konings wil, dat de dwangarbeid zooveel mogelijk de andere straffen zou vervangen, opdat de Staat de werkkrachten der misdadigers zou kunnen benuttigen. Overigens achtte het hoog gerechtshof geen verandering in de wetgeving noodig, ter vervulling van 's Konings voorschrift, maar hiertoe een aanschrijving aan de rechtbanken voldoende, omdat de vastgestelde straffen toch naar het arbitrium judicis werden toegepast.

Wat deze bestaande wetgeving betreft, haar toestand was hoogst gebrekkig. De Bataviasche statuten van 1650 [1] waren nog de eenige richtsnoer; in gevallen, door deze statuten niet voorzien, moest naar het oud-Hollandsch en Romeinsch recht worden beslist. Vóór 1827 behoefden de vonnissen niet gemotiveerd te zijn. In art. 45 van het regeringsreglement van den Kommissaris Generaal werd eerst de uiteenzetting der beweeggronden bevolen.

In het *Staatsblad* van 1828, n°. 55 vindt men een „compen„dium der voornaamste civiele wetten en gewoonten, waarnaar „de Mahomedanen zich in het decideren der onder hen opko„mende verschillen reguleren; ten opzigte van de successiën, „erf- of besterfenissen, alsmede hunne huwelijken en echtschei„dingen, bijeenverzameld uit het Mahomedaansche Wetboek,

---

[1] Deze statuten waren in 1642 door Joan Maetsuijker, op last van den gouv. gen. van Diemen, vervaardigd, en in 1650 door de Heeren Zeventienen bekrachtigd. Zie Mr. J. H. ToeWater t. a. p. bldz. 13.

„volgens de opgave der Priesters en Inlandsche Hoofden, om „onderhouden te worden dáár en zoo het behoort."

Deze verzameling vormde het eerste hoofdstuk der civiele wetten der Mahomedanen, bekrachtigd door de resolutie der Indische Regering van 25 Mei 1760. Door het besluit van den Kommissaris Generaal van 3 Augustus 1828 werden de verstrooide regelen geordend, en tot gemeen goed gemaakt, daar de publikatie van het compendium in de Nederlandsche en inlandsche talen bevolen werd. Het familierecht der Mahomedanen wordt nog steeds door dezelfde bepalingen beheerscht.

Tot besluit van dit hoofdstuk hebben wij slechts te verwijzen naar de aanvulling der Indische wetgeving met betrekking tot het prijs nemen van schepen, in 1829 tot stand gebracht. Het koninklijk besluit van 13 December 1818, n°. 44, omtrent het nemen van prijsschepen en de verdeeling der prijs- en buitgelden werd op de koloniale marine toepasselijk gemaakt en een *reglement op de Judicature en Manier van procederen in zaken betreffende prijsschepen en de verdeeling van prijs- en buitgelden* vastgesteld [1], dat nog van kracht is.

Ook in dit deel van het staatsbestuur wordt dus het tijdvak van 1826 tot 1830 gekenmerkt door een ijverige werkzaamheid, waarvan nog heden de vruchten geplukt worden. Wel is waar kunnen de verminderingen in het personeel der rechterlijke kollegiën niet geacht worden een goede en snelle rechtsbedeeling bevorderd te hebben; wel is waar bleef de groote fout, die vroeger en later aan het Indische rechtswezen kleefde, — de vermenging der administratieve en rechterlijke macht — bestaan; maar aan den anderen kant zijn gewichtige verbeteringen onmiskenbaar.

---

[1] Besluit van 26 Junij 1829. *Stbl.* n°. 54.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Openbare werken.

In opvolging van 's Konings bevel, op bldz. 104 is dit reeds vermeld, werd het personeel, bij de departementen van den waterstaat en van de civiele gebouwen werkzaam, ingetrokken door het besluit van den Kom. Gen. van 11 Julij 1826, n°. 25.

De Kommissarissen Generaal hadden het dagelijksch beheer van den waterstaat aan de residenten gelaten, behalve in de residentie Batavia, waar een hoofdinspekteur aangesteld werd. Deze hoofdinspekteur had het algemeen toezicht over den waterstaat, en in Batavia daarnevens de werkzaamheden, die in de andere residentiën door de residenten moesten verricht worden. Onder hem stonden 3 inspekteurs, te Batavia, Samarang en Soerabaija gevestigd. Nieuwe werken of groote reparatiën mochten niet aangevangen worden zonder machtiging van den gouverneur generaal [1].

Ook het dagelijksch beheer der civiele gebouwen was, in het reglement op het binnenlandsch bestuur (*Stbl.* 1819, n°. 16), aan de hoofden van gewestelijk bestuur toevertrouwd. Een direkteur der civiele gebouwen stond aan het hoofd van dit departement.

---

[1] *Stbl.* 1818, n°. 80.

Onderdirekteurs, ingenieurs, architekten, opzieners vormden het verder personeel [1].

De betrekkingen van hoofdinspekteur en inspekteur van den waterstaat enz., hielden dus op te bestaan. Wij zagen op bldz. 100, dat in November 1826 de intendencie over 's lands civiele gebouwen en werken, waarin de geheele waterstaat begrepen was, aan den direkteur van 's lands produkten en civiele magazijnen werd opgedragen.

In Februarij 1827 [2] stelde de Kommissaris Generaal voorloopige bepalingen vast omtrent het beheer en toezicht over den waterstaat en 's lands gebouwen, die in 1829 door een definitief reglement vervangen werden [3]. Beide verordeningen komen in de hoofdzaken overeen; wij houden ons meer bepaald aan de laatste.

Onder de intendencie van den direkteur der produkten en civiele magazijnen werden, even als vroeger, de gouverneurs, residenten of hoogste plaatselijke civiele gezaghebbers met het toezicht en de dagelijksche beheering over 's lands civiele gebouwen en den waterstaat belast; daarenboven over de militaire gebouwen, niet binnen forten of vestingwerken gelegen, en geen kruidmagazijnen zijnde. Ook thans werd Batavia van den regel uitgezonderd, omdat daar een hoofdingenieur aangesteld werd.

De hoofdingenieur en de hoofden van gewestelijk bestuur hadden onder hun bevelen ingenieurs, aspiranten, opzieners en verdere ambtenaren, verschillend in getal, naar gelang der residentie.

Voor de toelating van ingenieurs, aspiranten en opzieners werd een examen vereischt, af te leggen voor een kommissie, die door den hoofdingenieur te Batavia werd voorgezeten; tenzij deze ambtenaren door den minister van koloniën voor de dienst

---

[1] *Stbl.* 1824 n°. 10.

[2] Besluit van den Kom. Gen. 9 Febr. 1827, *Stbl.* n°. 13.

[3] Besluit van den Kom. Gen. 26 Febr. 1829, *Stbl* n°. 21.

in Oost-Indië werden aangenomen, na in Nederland bij den waterstaat te zijn werkzaam geweest.

Geen nieuwe gebouwen of groote werken zouden in Nederlandsch Indië mogen worden opgericht of aangelegd, die niet bij de 5jarige begrooting waren toegestaan.

De inlandsche bevolking was ten allen tijde verbonden tot kosteloozen arbeid aan bruggen en wegen. Dit gebruik was door Kommissarissen Generaal bekrachtigd in hun besluit van 9 Januarij 1819, *Stbl.* n°. 19.

Andere werken werden in den regel uitbesteed. Onder de vele reglementen van het *Staatsblad* van 1829 vindt men ook een reglement op het houden van uitbestedingen in Nederlandsch Indië [1], dat nog steeds van kracht is. Openbaarheid en algemeene mededinging, ook van Chinezen en inlanders werden in dit reglement zooveel doenlijk verzekerd.

Voor werken van algemeen nut ontbrak den Kommissaris Generaal het geld; onuitgevoerde ontwerpen geven reden tot de onderstelling dat zonder deze hinderpaal de ontwikkeling van Java langs dezen zekeren, maar altijd kostbaren weg, zou beproefd zijn. Wij wenschen even te wijzen op twee ontwerpen.

De afvoer van de produkten uit de Preanger regentschappen geschiedde altijd zooals thans, langs de rivier Tjitaroem naar zee, en over zee naar Batavia. Een korter en veiliger weg scheen te kunnen worden verkregen door een vereeniging van de Tjitaroem met de Bekassie of Sonthar, welke tevens de gelegenheid zou open stellen tot ontginning der aangrenzende landen. Een kanaal werd ontworpen tusschen Tandjong Poera en Bekassie; maar de uitvoering kon niet worden ondernomen onder het bestuur van den Kommissaris Generaal. Later is het

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 17 Julij 1829 *Stbl.* n°. 67.

kanaal vervaardigd, doch daarna verzand; zijn nuttigheid is tijdens het kortstondig gebruik gebleken.

Het is bekend dat de gouverneur generaal Daendels een breeden postweg liet maken langs het geheele noorder zeestrand, van Anjer tot Bezoekie. Na dien tijd waren geen wegen gemaakt, behalve eenige van minder uitgestrektheid, op dien grooten weg uitloopende. Du Bus vormde het plan om het werk, door Daendels begonnen, over geheel Java uittebreiden. Ook langs het zuidelijk zeestrand zou een weg het westen met het oosten verbinden; op verschillende gedeelten van Java zouden verbindingswegen van het noorden naar het zuiden worden aangelegd; rust en veiligheid, levendigheid in het handelsverkeer, ontginning van gronden zouden den arbeid volgen.

Reeds had de sultan Sepoe zich, in het kontrakt van 17 Augustus 1826, verbonden om een weg aan te leggen van Cheribon naar Djokjokarta. Wanneer eenmaal de vrede hersteld zou zijn, zou de medewerking der Vorsten voor de uitvoering van het groote plan niet ontbreken. Voorloopig echter moesten de werkzaamheden zich bepalen tot het grondgebied van het gouvernement. Het besluit van den Kom. Gen. van 6 Januarij 1829 n°. 15 kondigt den aanvang daarvan aan.

De eerste onderzoekingen evenwel, die werden ingesteld, deden zien, dat de vervaardiging van dezen weg, zoo zij al uitvoerbaar mocht zijn, niet dan met onberekenbare onkosten zou kunnen plaats hebben; reden genoeg om het ontwerp te laten varen.

Tot nog toe is het zuidelijk strand grootendeels ongeschikt geoordeeld voor een grooten weg, door de menigte gebergten, rotsen, moerassen en rivieren. De bevolking bleef er gering; zoo ook de welvaart. Alleen van Tjelatjap tot de Progo is een weg tot stand gebracht.

Een ander werk, door Daendels begonnen, de oprichting van een gouvernementsgebouw te Weltevreden, werd met beter gevolg door du Bus voortgezet. Het doel, dat Daendels daarmede

beoogde was: de vereeniging van de verspreide bureaus der verschillende departementen van algemeen bestuur, ter bespoediging van de afdoening der zaken. Na zijn vertrek was het werk gestaakt, totdat du Bus het weder opvatte.

Den 25sten Januarij 1828 hield de Indische Regering haar eerste vergadering in het voltooide gebouw. Bij die gelegenheid noemde het raadslid Bousquet dit werk „een der merkwaardig-„ste en nuttigste" van het bestuur van den Kommissaris Generaal. Zonder twijfel werden veel onkosten en tijd uitgespaard door de vereeniging der bureaus; een duurzame bezuiniging woog dus op tegen een tijdelijke uitgave.

In 1823 was, ter bestrijding van de kosten der zeehoofden voor Batavia (vgl. blz. 9), de heffing van een additioneel recht van 5 pCt. op de inkomende en uitgaande rechten te Batavia voorgeschreven voor den tijd van 6 jaren. De belasting drukte voornamelijk op den handelstand, 't geen zeer billijk was, omdat deze bij den arbeid het meest belang had.

Deze heffing werd, zonder verandering van haar doel, in 1827 eerst [1] uitgestrekt tot Samarang en Soerabaija, omdat *niet gebleken was, dat zij in het minst op den handel van Batavia drukte*; daarna [2] tot alle havens van Java en Madura. Maar nu werd ook haar bestemming uitgebreid; zij zou dienen tot een fonds, uitsluitend bestemd om in het belang van handel en scheepvaart te worden besteed aan zeewerken, bakens, tonnen, lichten, jaagpaden enz.

Na verloop van den vastgestelden termijn, in 1829, werd de additioneele heffing zonder tijdsbepaling gehandhaafd [3] en uitgestrekt tot alle havens op de buitenbezittingen, behalve Riouw [4].

---

[1] Besluit van den Kom. Gen. 4 Januarij 1827, *Stbl.* n°. 2.
[2] Besluit van den Kom. Gen. 22 Junij 1827, *Stbl.* n°. 63.
[3] Res. van den Lt. Gouv. Gen. in Rade. 3 April 1829, *Stbl.* n°. 34.
[4] Res. van den Lt. Gouv. Gen. in Rade. 17 April 1829 *Stbl.* n°. 39.

In beginsel rechtvaardig, zou deze belasting, zoo aan haar opbrengst de beloofde bestemming gegeven ware, hoogst nuttig hebben kunnen werken.

Het is bekend dat de handelstand zich beklaagt, dat het additioneel recht op den handel is blijven drukken, zonder dat deze, in verbetering van havens of anderszins, daarvoor eenige vergoeding heeft ontvangen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Drukpers. Onderwijs. Wetenschappen.

Volledigheidshalve moeten wij met een enkel woord gewagen van eenige onderwerpen van verschillenden aard, wier zamenvoeging in één hoofdstuk geen anderen grond heeft, dan dat zij voor een splitsing van te weinig belang, en voor indeeling bij andere hoofdstukken ongeschikt zijn.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat in 1826 de drukpers in Indië weinig te beteekenen had. Het beschaafde publiek was bijna uitsluitend regering, of van regering afhankelijk, of krijgsman. De landsdrukkerij te Batavia was de eenige die daar bestond; zij drukte kosteloos voor het Bataviasch genootschap, het Bijbelgenootschap, twee leesgezelschappen en eenige andere korporatiën. Van de enkele couranten was de *Bataviasche Courant* het meest verspreid. Haar inhoud was onbeduidend: verhalen, mededeelingen, zonder beoordeelingen.

Een nieuw tijdperk brak voor deze courant aan in 1827. De Kommissaris Generaal achtte naast het *Staatsblad* een officiëele courant noodig, en wenschte door deze den geest van beoordeeling op te wekken, die van zelf algemeen onderzoek, deelneming en medewerking zou uitlokken. Van gouvernementswege werden twee redakteurs voor die courant aangesteld, op een bezoldiging van *f* 300 's maands. Alle bekendmakingen, 's lands dienst betreffende, alle belangrijke resolutiën en besluiten der

Regering en van den Kommissaris Generaal, alle wetten en reglementen moesten daarin worden opgenomen.

De naam der courant werd, om haar algemeen karakter aan te duiden, veranderd in *Javasche Courant*. De voorwaarden der uitgifte enz. werden geregeld bij het besluit van den Kommissaris Generaal van 31 Mei 1828, *Stbl.* n°. 47, dat een reglement voor 's lands drukkerij vaststelde.

De *Javasche Courant* was dus geheel een regeringsblad geworden. Reeds daarom zou men vermoeden dat de volmaakt vrije beoordeeling van alle regeringsmaatregelen, hoewel door den Kommissaris Generaal gewenscht, nimmer verwezenlijkt zou kunnen worden.

Algemeen evenwel wordt daarover anders gedacht; het tijdvak der regering van den Kommissaris Generaal wordt geschetst als een tijdvak van onbeperkte vrijheid voor de Indische dagbladpers. In de *Javasche Courant* zelf werd in 1844 geschreven: „De vrijheid, door den Kommissaris Generaal du Bus aan de „redactie toegekend, lag (voor zooveel ik heb kunnen nagaan) „aan geene banden hoegenaamd. Zij ging zoover, dat de „courant hevige beoordeelingen van koninklijke besluiten opnam, — van welke sommige eer den naam van beschuldi„gingen verdienen. Overigens mogt men gerustelijk evenzeer „de maatregelen van het gouvernement recenseren, als omtrent „personen zich uitdrukken naar eigen meening. De courant „was derhalve in dien tijd een wezenlijk publiek blad, waar„over de publieke opinie ongehinderd beschikken kon. (Die „publieke opinie intusschen is in eene kolonie als de onze „voorzigtig genoeg, om geen buitensporigheden in 't gebruik „harer vrijheid te begaan, zoodat diegenen, die hiernaar zoo „gretig zijn, zich zullen teleurgesteld vinden") [1].

Dit alles klinkt zeer fraai, en is niet bepaald onwaar, maar

---

[1] Zie G. de Serière. Mijn loopbaan in Indië. Bijlage VI.

geeft toch een verkeerde voorstelling. De *Javasche Courant* van de jaren 1827, 1828 en 1829 is van geen gering belang voor de kennis der geschiedenis van die jaren; men vindt er vooral met betrekking tot den landbouw zeer nuttige mededeelingen in; men vindt er ook veel beoordeelingen in van regeringsmaatregelen, in 't bijzonder van de besluiten van den Kommissaris Generaal, maar deze laatste zijn zonder uitzondering lofredenen, waaronder zeer bloemrijke. Wie zou ook anders verwachten van een courant, wier redakteurs door den Kommissaris Generaal zelf werden aangesteld, en natuurlijk mannen waren geheel in zijn geest. Maar waar dit het geval was bestond geen reden om veel uit te wijden over vrijheid van beoordeeling, een uitdrukking waaraan zelfs de vijand van buitensporigheden geen eenzijdige beteekenis hecht.

In 't bijzonder komen wij op tegen de „beschuldigingen" van koninklijke besluiten. Het lag volstrekt niet in het karakter van du Bus, om eenige krenking, hoe licht ook, van het prerogatief der Kroon toe te laten. Wij wezen daarop reeds in de Inleiding, en voeren hier ter bevestiging het volgende feit aan. In de *Bat. Courant* van 2 en 4 Oktober 1827 was een artikel overgenomen uit een Nederlandsch blad, handelende over de wijzigingen, in de artikelen van overeenkomst met de Handelmaatschappij gemaakt. Du Bus verlangde te weten „op wiens „last en met wiens voorkennis dit geschied was, daar het artikel, „zoo door de strekking, welke het tegen de instelling eener „Handelmaatschappij vertoonde, als door den geest waarin het „geschreven was en door de uitdrukkingen daarin gebezigd over „maatregelen, die de Koninklijke sanctie en den bijval der „meeste stemgeregtigde deelhebbers hadden verkregen, weinig „geschikt was, om in een, onder het oog en de leiding van „het Gouvernement geschreven dagblad, te worden opgenomen."

In een brief van 26 Januarij 1827, n°. 239, geeft de Indische Regering aan den Kommissaris Generaal haar tevredenheid te kennen over de vorderingen van het lager onderwijs op Java, waarvan haar mededeeling was gedaan in een verslag van den inspekteur van het onderwijs.

De Kommissarissen Generaal hadden het toezicht over het schoolwezen opgedragen aan schoolopzieners, en dit departement gerangschikt onder de attributen van den direkteur tot de zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen [1]. Hun *algemeene orde* voor de scholen voor lager onderwijs, werd in 1819 aangevuld door een reglement voor de scholen voor middelbaar onderwijs [2]. Wie als onderwijzer wilde toegelaten worden, moest een examen hebben afgelegd. Openbaar onderwijs mocht niet gegeven worden, dan met verlof van den gouverneur generaal.

Du Bus hief de betrekkingen van inspekteur van het onderwijs en van schoolopziener op. In plaats van den inspekteur werd een hoofdkommissie, in plaats van de schoolopzieners werden subkommissiën voor onderwijs aangesteld, allen zonder bezoldiging [3]. De residenten zouden de voorzitters, de sekretarissen der residentien zouden de sekretarissen der kommissiën zijn.

Een vrij algemeen, trouwens zeer natuurlijk gebrek bij de Oost-Indische ambtenaren van den eersten tijd na het herstel van het Nederlansch gezag, was het gemis aan kennis van de inlandsche talen.

Het Ministerie van koloniën meende hierin te kunnen voorzien door de overzending van een menigte exemplaren van de *Spraak-*

---

[1] *Stbl.* 1818 n°. 4.
[2] *Stbl.* 1819 n°. 49.
[3] Besluit van 22 Junij 1827 n°. 23.

kunst der Maleische taal en van het *Woordenboek der Maleische taal* van Marsden, in 't Hollansch en Fransch vertaald door den sekretaris van het departement van inlandsche zaken Elout.

In 1825 verzocht de Indische Regering dat die uitzendingen mochten gestaakt worden, opdat de Indische kas niet langer met de aanzienlijke kosten dier werken zou bezwaard worden. De Minister antwoordde: „dat in dezen niet behoort te worden „toegegeven aan den laakbaren geest, die bij het gros der „Indische ambtenaren schijnt te heerschen," — de onverschilligheid namelijk voor de beoefening der Maleische taal, — en dat de voorgenomen verzending van 2000 exemplaren zou worden doorgezet. Tevens werd de Indische Regering aangeschreven om de verspreiding dier werken te bevorderen.

Ter uitvoering van dit voorschrift, werden alle burgerlijke ambtenaren, niet alleen in Nederlandsch Indië, maar zelfs op Japan, gelast, zich onmiddelijk van beide werken te voorzien, tegen betaling van *f* 8 en *f* 10 aan 's lands kas [1].

Deze maatregelen, die heetten genomen te worden „om de „ambtenaren te gerieven", mogen met recht ondoelmatig genoemd worden. Het klinkt dan ook niet vreemd, dat sommige ambtenaren hun *f* 18 betaalden, maar weigerden de boeken te laten halen, zoodat ze hun in huis moesten gezonden worden [2].

Sedert 1820 werden in de verschillende residentiën statistieke opgaven verzameld, doch zonder eenheid van werking en doel, die noodzakelijk was om het ontwikkelingsvermogen van Indië te leeren kennen. Den 19^{den} Mei 1827 droeg de Kommissaris

---

[1] Res. in Rade. 4 April 1826 n°. 16 en 20 Junij 1827 n°. 4.
[2] Res. van den L^{t}. Gouv. Gen. 4 Sept. 1827 n°. 9,

Generaal aan den heer de Serière op het vervaardigen eener *Statistische geschiedenis van het eiland Java en onderhoorigheden*, tot welken arbeid hem door alle ambtenaren de noodige inlichtingen moesten gegeven worden.

De Serière's geschiedkundige en statistische opgaven waren — volgens zijn mededeeling in zijn meermalen aangehaald werk „Mijn loopbaan in Indië" — in 1832 gereed om te worden verzonden aan den heer van Beusechem, die hem in zijn betrekking opgevolgd was, doch zij gingen te gronde in den opstand der Chinezen en den brand te Krawang.

BESLUIT.

Aan het eind gekomen onzer beschrijving van het bestuur van den kommissaris generaal du Bus de Gisignies, wenschen wij in korte trekken den algemeenen indruk weder te geven, dien het onderzoek naar de Indische geschiedenis van 1826 tot 1830 bij ons heeft achtergelaten.

Du Bus heeft, allereerst, aan het voorname doel zijner zending: het tot stand brengen van bezuinigingen in de Indische huishouding, op een uitnemende wijze beantwoord. In alle deelen van het staatsbestuur troffen wij vereenvoudigingen aan, 't zij gepaard met een geheele omwerking der bestaande regelingen, 't zij slechts te weeg gebracht door afschaffing van onnoodige of niet onvermijdelijke uitgaven.

Het bezuinigingswerk van den Kommissaris Generaal was zeer radikaal, maar toch geen afbraak, geen slooping.

Het was radikaal, want het tastte het kwaad in den hartader aan. Het geheele staatsbestuur was naar een verkeerd beginsel gevormd. Het was te uitgebreid, te omslachtig voor de behoeften, den toestand en den aard van het land, waar het werken moest. Dit had het Opperbestuur in Nederland begrepen toen het de taak formuleerde, welke aan een ambtenaar van een buitengewoon karakter moest worden opgedragen. Dit begreep ook de Kommissaris Generaal, toen hij, in zijn eerste toespraak tot den stand der ambtenaren in 't algemeen, dezen voorbereidde op groote opofferingen. Weinig zou het gebaat hebben, wan-

neer de Kommissaris Generaal, angstig lettende op velerlei bijzondere belangen, voorzichtig in deze of gene tak van bestuur, waar dit 't best zonder verkorting dier belangen geschieden kon, meer of minder noodelooze uitgaven had besnoeid. Hij zag er niet tegen op het werk in zijn ganschen omvang aan te vatten, en kon alleen langs dezen weg tot een goed einde komen, en aan 't geheel een andere richting geven.

Verschillende schrijvers, vooral zij, die zich met de behandeling van een of ander gedeelte des bestuurs van den gouverneur generaal van der Capellen hebben bezig gehouden, maken met zekere minachting gewag van latere regeringen, die onder de leus van bezuiniging en vereenvoudiging, verschillende instellingen van dien Gouverneur Generaal hebben afgebroken. Deze uitspraken zijn onbillijk, maar zeer wel te verklaren, zoo al niet te rechtvaardigen. Aan het regeringsbeleid van den gouverneur generaal van der Capellen lagen zeer edele bedoelingen ten grondslag, en het riep zeer nuttige instellingen in 't leven; in een ander land en in een anderen toestand zou zijn werking wellicht uitmuntend zijn geweest; maar in de bezittingen van Nederland in den Indischen archipel kon het die gunstige werking niet hebben. En van afbraak mag, met betrekking tot het bestuur van den Kommissaris Generaal, geen sprake zijn, want het blijkt niet dat de staatsdienst eenigzins geleden heeft door zijn bezuinigingen. Veeleer heeft de ondervinding geleerd dat de eenvoudigere organisatiën van den Kommissaris Generaal degelijk en praktisch waren; de meeste worden, natuurlijk met wijzigingen, in de tegenwoordige Indische staatsinrichting teruggevonden.

Niettegenstaande de aanzienlijke bezuinigingen, door du Bus tot stand gebracht, werd den gouverneur generaal van den Bosch in art. 1 zijner instruktie opgedragen, om na te gaan welke verdere vereenvoudigingen en bezuinigingen in de onderscheidene takken der administratie en het justiciewezen konden

worden ingevoerd, ter verwezenlijking van 's Konings stellig verlangen dat de inkomsten van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen in gewone tijden mochten toereiken tot het bekostigen van haar geheel bestuur. Dit was een bevel, niet zoozeer gegeven uit overtuiging dat de huishouding op zich zelf op te kostbaren voet was ingericht, maar waaraan een ongeduldig verlangen naar *remises* ten grondslag lag, dat al langer hoe meer de handelingen van het Opperbestuur leidde, en het afkeerig maakte van een stelsel van bestuur, dat langs geleidelijken weg dezelfde uitkomsten beoogde.

Bezuiniging was dus een voorname karaktertrek van het bestuur van du Bus. Het heeft nog een anderen, bijna even scherpen karaktertrek: het was een bestuur van organisatie bij uitnemendheid. Niet alleen ter wille van bezuiniging; niet alleen ter omwerking van vroegere regelingen. Menig onderdeel der Indische huishouding was door vroegere regeringen buiten regeling gelaten; deze ledige ruimten werden door den Kommissaris Generaal aangevuld. Vooral in dit opzicht, vooral met betrekking tot de organisatiën, mag het bestuur van du Bus op een lijn gesteld worden met de regeringen van Raffles, de Kommissarissen Generaal, van den Bosch en Baud, welke kunnen aangemerkt worden als zoo vele zuilen, waarop het gebouw der Indische staatsinrichting rust.

In de Inleiding merkten wij op, dat de Kommissaris Generaal zich stipt aan de voorschriften zijner instruktie hield; de volgende bladzijden hebben aangetoond dat hij den inhoud dier instruktie niet als de grens zijner werkzaamheden aanmerkte.

Om het bestuur van du Bus naar zijn juiste waarde te beoordeelen, moet men niet alleen letten op zijn uitkomsten, maar deze vooral vergelijken met den toestand, dien de Kommissaris Generaal aantrof, met de middelen die ten zijnen dienste stonden, en met de omstandigheden, waarin hij werkzaam was.

En dan vindt men dat hij eerst een weg moest zoeken in vrij wat verwarring, onbekendheid en onzekerheid, — een onderzoek, dat wij in de Inleiding als een bepaald gedeelte zijner taak hebben gekenmerkt; een onderzoek, dat veel tijd kostte, terwijl het inderdaad slechts aan bijwerking van een achterstand gelijk stond. Dan vindt men dat hij een geest te bestrijden had, die tegen al zijn handelingen en plannen gekant was, — een strijd, waarin vooral de persoonlijkheid van den Kommissaris Generaal op den voorgrond moest treden; dat hij, toen deze tegenwerking had opgehouden, een macht van ambtenaren ter zijner beschikking had, die hem in zijn arbeid zouden moeten bijstaan, maar onder hen slechts een gering aantal kundige, degelijke mannen [1], — een moeielijkheid, die hij moest overwinnen door een krachtigen invloed en een juiste keuze van personen in gewichtige betrekkingen. Dan vindt men dat hij aan twee vereischten, schijnbaar onderling zoo tegenstrijdig mogelijk, tegelijk moest voldoen: beperking namelijk der gewone uitgaven tot een ongekend laag peil, en vermeerdering der inkomsten tot een bovennatuurlijke hoogte; dat hij in de vervulling dier tweeledige taak, in gewone omstandigheden reeds strijdig met den natuurlijken gang van zaken, bemoeielijkt werd door een zeer buitengewone ramp. Dan vindt men, ten slotte, dat hij, hoewel aan den eenen kant krachtig door het moederland ondersteund, aan de andere zijde in zijn bewegingen verlamd werd door den twijfel van het Opperbestuur in de beslissing omtrent het stelsel van landbouw en nijverheid, dat tot de bereiking van het dubbel oogmerk zou moeten leiden.

En welke waren nu de uitkomsten van dat bestuur? Zonder in de bijzonderheden te treden, — dit voorbehoud is meer dan een bloote vorm, — wenschen wij ze in de volgende hoofdtrekken zamen te vatten.

---

[1] Vgl. bldz. 11, noot 1.

Op het gebied der financiën werden orde en spaarzaamheid gevestigd, een eenvoudig beheer en een regelmatige verantwoording ingevoerd, oude schulden met behulp der bijdragen van het moederland aangezuiverd, en de noodzakelijkheid tot het aangaan van nieuwe schulden vermeden. De geldsomloop werd aanmerkelijk verbeterd door de inwisseling van papier en een juistere waardeering der muntspeciën, maar bleef mank gaan aan een zeer groot euvel, de onbegrensde massa koper, dat nog vergerd werd door verhooging van zijn koers-waarde.

De Indische staatsinrichting werd hervormd of volmaakt op een wijze, die niet alleen in overeenstemming was met het wezen der koloniën, maar daarenboven op zich zelf uitmuntend.

De Europesche ondernemingsgeest werd opgewekt; het voortbrengingsvermogen van Java benuttigd; aan de landbouwnijverheid een groote uitbreiding gegeven; de verlevendiging van den Nederlandschen handel mogelijk gemaakt; de betrekkingen tusschen Nederland en zijn koloniën werden vermeerderd en bevestigd.

Door verder uit te weiden over de uitkomsten van het bestuur van den Kommissaris Generaal zouden wij licht in herhalingen vervallen. Wij wenschen nog slechts met een enkel woord te wijzen op eenige beginselen, die tijdens dat bestuur feitelijk gevestigd werden, ten aanzien van de staatsrechtelijke verhouding tusschen Nederland en zijn koloniën.

Vooreerst het beginsel dat de koloniale regering onvoorwaardelijk gehouden is tot opvolging der bevelen, haar door den minister, namens den koning verstrekt. Wel was dit beginsel uitdrukkelijk vermeld in art. 15 van het regeringsreglement van 1818, maar dit belette niet dat daarvan gedurig werd afgeweken door de Regering, waarvan van der Capellen het hoofd was. En de Gouverneur Generaal was volkomen overtuigd van

zijn recht om aldus te handelen, toen hij aan den minister Elout schreef over " de intentie, die ..... ondubbelzinnig doorstraalt, „ om de teugels der regering van deze gewesten, door den Koning „ aan mij toevertrouwd, uit mijne handen, in die van Uwer „ Excellentie's Ministerie over te brengen, en alzoo de Hooge „ Regering dezer landen, met terzijde stelling van alle funda- „ mentele inrigtingen, in afwijking van al hetgeen immer vroe- „ ger en tot 't huidige oogenblik bestaan heeft, en redelijkerwijze „ kan bestaan, en in lijnregte oppositie met hetgeen ooit 's Konings „ welbegrepen belang gedoogen kan, in een bloot administratief „ werktuig van Uwer Excellentie's Ministerie te herscheppen; „ dezelve niet te min gelijktijdig belast latende met eene hooge „ en uitgestrekte verantwoordelijkheid, die slechts van eene, „ onmiddelijk van 's Konings Souvereiniteit, afdalende en daarvan „ alleen afhankelijke wetgevende en uitvoerende magt, kan „ worden gevorderd" [1]. Met dezelfde overtuiging schreef hij het hooghartige woord, dat dien edelen staatsman kenschetst: „ Ik redeneerde aldus: Ik bezit het vertrouwen van den „ Vorst dien ik vertegenwoordig; hoe zou hij handelen, zoo hij „ zich in mijne plaats bevond, *of hoe zou hij moeten handelen*, „ zoo hij dezelfde kennis van zaken had, die ik verkregen heb" [2]?

Dit was een stelsel, dat het opperbestuur des konings eenigermate aantastte. Met alle kracht bestreed du Bus het in de Indische regering, en gedoogde niet de minste afwijking van 's Konings bevelen, een handelwijs waarover de Koning bij de eerste gelegenheid zijn goedkeuring liet te kennen geven. In de woorden van den minister Elout aan den generaal de Kock, op bldz. 16 aangehaald, ligt ongetwijfeld een waarschuwing opgesloten, om niet in die verkeerde opvatting te vervallen, waarvan trouwens de Kock zich altijd afkeerig had betoond.

---

[1] Mr. J. A. Spengler. De Ned. O. I. bez. onder het bestuur van den gouv. gen. v. d. Capellen. Dl. I. bldz. 13.

[2] T. a. p. bldz. 10.

Voorts het beginsel van openbaarheid der Indische financiën. De Regering was niet in staat volledige opgaven te doen; maar zij schroomde niet aan de vertegenwoordiging mede te deelen al wat zij wist. Dit was de eenige weg om bij de Staten Generaal het vertrouwen te vestigen dat hen zou overhalen om aan de hooge eischen der Regering toe te geven. Maar dewijl dit beginsel slechts in de praktijk werd aangenomen, had de Regering in 't vervolg vrijheid daarvan weder af te wijken, en maakte daarvan gebruik.

Eindelijk het beginsel van inmenging der Staten Generaal in het beheer der koloniën. Door de Regering zelf uitgelokt, had zij aanvankelijk een zuiver financiëel karakter. Haar uitbreiding of inkrimping was, wederom wijl het beginsel niet in de wet was opgenomen, aan de willekeur der Regering overgelaten. Maar in ieder geval was zij het begin van en de aanleiding tot een toenemende inmenging, wier karakter in 1840 en vooral in 1848 ophield enkel feitelijk te zijn.

Wij hadden meer dan eens de gelegenheid om het bestuur van du Bus te beschouwen in verband met het voorgaand bestuur, zelden in verband met de volgende regering. Schijnbaar zou laatstbedoeld verband ver gezocht moeten worden. De aard van het regeringsstelsel, in 1830 aangenomen, schijnt eerder de meening te rechtvaardigen, dat in dat jaar als 't ware een muur werd opgetrokken tusschen de vroegere en latere Indische huishouding. Maar onder schijnbare juistheid kan geen grootere onwaarheid verborgen zijn. Er bestaat een zeer nauw verband tusschen het bestuur van du Bus en dat van van den Bosch; het is geen ander dan het verband tusschen voorbereiding en uitvoering.

Het bestuur van du Bus was voorbereidend in tweeërlei opzicht.

Vooreerst omdat het de baan effen maakte voor de vestiging van een stelsel van koloniale regering.

Het was onmogelijk een zoodanig stelsel te vestigen in een staat van zaken zooals die, welke vóór 1826 in Indië was in 't leven geroepen. Het doel van het bezit van koloniën moet toch altijd zijn, het verkrijgen van voordeelen, middelijke of onmiddelijke, ten behoeve van het moederland. In den tijd waarvan wij spreken, werd dit doel geheel verzaakt. Alleen de Nederlandsche O. I. ambtenaren waren met het bezit der koloniën gebaat; de handel, de nijverheid trokken er geen vruchten van; de Staat, wel verre van baten te mogen verwachten ter leeniging van dreigende behoeften, zag zich bedreigd met een aandeel in een klimmenden schuldenlast, zonder eenig vooruitzicht op latere vergoeding. Het kon dan ook niet anders, of er moest onder het Nederlandsche volk een stem opgaan tegen de voortduring van zulk een onnatuurlijken toestand.

Het bezit der koloniën moest dus verzekerd worden door de vermeerdering van haar belang; de uitgaven moesten aan de inkomsten geëvenredigd worden, opdat met de delging der oude schulden tevens de noodzakelijkheid zou vervallen om nieuwe schulden te maken; handel en nijverheid moesten in de koloniën de middelen voor ontwikkeling vinden.

Eerst wanneer langs den aangewezen weg een normale toestand gevestigd was, kon met een goed gevolg de toepassing van een stelsel van koloniaal beheer worden ondernomen, dat, met vereeniging, zoo mogelijk, van alle belangen, zou kunnen leiden tot bevoordeeling van den Nederlandschen Staat in 't algemeen en van zijn burgers in 't bijzonder, en tot ontwikkeling der koloniën.

De normale toestand werd onder du Bus in 't leven geroepen; de vestiging van het stelsel in zijn geheel werd hem niet vergund.

Voorbereidend was het bestuur van den Kommissaris Generaal bovendien met betrekking tot het stelsel van landbouw en kultuur. En toch beoogde du Bus vrijen arbeid, onbeperkte werking van Europeesch kapitaal en Europesche nijverheid, beperking van den onmiddelijken invloed der regering, terwijl van den Bosch zijn stelsel op gedwongen arbeid en onafgebroken toezicht en deelneming der regering vestigde. Hoe groot ook dit verschil in beginselen geweest zij, zoo kon toch van den Bosch den draad als 't ware uit de handen van du Bus overnemen, en verder afspinnen, maar om hem tot een ander weefsel te verwerken dan waartoe hij oorspronkelijk bestemd was. Immers du Bus moedigde den landbouw aan, leidde en bestuurde dien, en gedoogde zelfs den, soms vrij sterken, invloed van het gouvernement op den arbeid der bevolking; dit moest ook van den Bosch in zijn stelsel doen. Maar du Bus deed het alleen om den landbouw op te wekken, om den ondernemingsgeest te prikkelen, met het oogmerk om later beiden aan zich zelf over te laten. Onder het stelsel van van den Bosch moest de leiding der regering voortduren. Wat bij den een slechts middel was, werd bij den ander doel.

In den laatsten tijd is meer dan een poging gedaan tot vergelijking van de uitkomsten van het kultuurstelsel met de vermoedelijke uitkomsten eener toepassing van het stelsel van du Bus. Een zoodanige vergelijking schijnt onmogelijk, omdat de toestand onder een volledige toepassing van het laatstgenoemde stelsel — en deze mag alleen verondersteld worden waar alle onderdeelen zoo nauw zamenhingen, — te veel zou verschild hebben van dien, welke werkelijk bestaan heeft. Geen enkel der verkregen uitkomsten zou ten grondslag mogen strekken voor de berekening der vermoedelijke uitkomsten; zelfs niet die winsten, welke niet onmiddelijk tot het kultuurstelsel behooren, hoewel zij gewoonlijk daaronder gerangschikt worden:

de winsten van de gedwongen koffijlevering, die in het stelsel van du Bus geen plaats zouden gevonden hebben. Zelfs wanneer van stonde aan dit stelsel werd toegepast, zou men op een later tijdstip tot geen vergelijking gerechtigd zijn, omdat de invloed van het kultuurstelsel op den arbeidszin en den aanleg der bevolking voor geen waardeering vatbaar is.

Wij hebben getracht beide stelsels in hun hoofdtrekken nevens elkander te plaatsen, zonder ons aan een onderlinge vergelijking te wagen. Deze zou, op algemeene ekonomische beginselen rustende, en zonder kennis van plaatselijke toestanden, hoogst onbeduidend hebben moeten uitvallen. Intusschen mag de opmerking gemaakt worden, dat de ekonomische beginselen zouden beslist hebben ten gunste van het stelsel van du Bus. Reeds daarom alleen kon de verwerping daarvan slechts tijdelijk zijn. Het is voor iedereen duidelijk dat het tijdstip nadert — het moge dan wat verder of wat minder ver verwijderd zijn — waarop het stelsel van du Bus, in de hoofdzaak althans, een begin van uitvoering zal bekomen. Ongetwijfeld zal die uitvoering thans of later met veel meer moeite gepaard gaan, dan voor 39 jaren het geval zou geweest zijn, omdat toen niet die moeielijkheden behoefden overwonnen te worden, welke daarna door de wijze van beheer onzer koloniën zijn opgeworpen. Reden genoeg om te betreuren, dat de geldnood van het moederland eenmaal niet gedoogde, dat, gelijk de heer J. C. Baud zich uitdrukte, aan het stelsel van du Bus een langere proeftijd gegund werd.

Bayerische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN

VERBETERINGEN.

Bladz. 65, regel 27, *staat:* ' ; *lees:* $\frac{1}{4}$.

" 80, " 29, " in goud of zilver; *lees:* voor $\frac{2}{3}$ in goud of zilver.

" 82, " 4, " moest in zilver geschieden; *lees:* moest grootendeels in zilver geschieden.

" 113, noot 1, *staat:* 1831/35. Uitgaven Java en Madura *f* 21,020,473; *lees:* *f* 21,005,189. Voorts moet, nevens de posten van uitgaven voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen in 1834, nog vermeld worden een post voor *algemeene* uitgaven van *f* 20,908,821.

" 114, regel 10, *staat:* van het departement; *lees:* aan het departement.

Buchbinderei-Landesanst.
f. Körperbehind. Jugendheime
München, Kurfürstenstraße

BSB Bayerische StaatsBibliothek

MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Wijck, H. Van der

De Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen onder het bestuur van den Kommissaris generaal Du Bus de Gisignies (1826 - 1830.) Door H. Van der Wijck

's Gravenhage 1866

H.as. 4321
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10433932-7